

Georges Mathier, Kapetovci všude, 1954

Emil Schumacher, Taras Bulba, 1959

MONIKA PUŠKINOVÁ

Platónovo a Aristotelovo učení o přirozenosti ženy v kontextu přirozenosti obce (polis)

„Ach, ze všeho, co dýše a co na světě má rozum, jsme my ženy nejnešťastnější! My předně kupou peněz samy musíme si koupit muže, on pak těla našeho se stane pánem – horší zlo zla prvního! A tu jde hlavně o to, dostat řádného či špatného, neb rozvod – není ženě ctí, a odmítnouti muže – to je nemožné! Tak vstoupí žena do nového života, a neznajíc ho z domu, musí hádati, jak vyhovětí svému choti nejlépe. A podaří-li se to naší námaze, že nese aspoň klidně manželské své jho, toť vrchol blaha, ne-li – zbývá jenom smrt! Vždyť je-li muž náš něčím doma rozmrzen, jde k milce zbavit srdce hořké nechuti, my na jediné duši smíme zraky lpět! Však žijeme prý doma v teplém bezpečí, co muži za nás v poli mečem bojují, ti hlupci! Tříkrát postavít se raději chci nepříteli nežli jednou rodiť!“ – Ne, to není ohnivá výpověď některé z feministek, které by mohly být našimi babičkami. Takto se vyslovuje o ženském údělu Médeia ve stejnojmenné Eurípidově tragédii. A přes propast více než dvaceti století jistě i v dnešních ženách rozezvučí vzpomínky na trpké „ženské“ zkušenosti a stále se vracející „ženské“ otázky: Kdo vlastně jsme? V jakém smyslu jsme lidé? Za co stojíme a o co stojíme? Odkud jsme přišly a kam jsme došly? A chceme tam zůstat?

Otázka po vlastní identitě nás tak zcela zákonitě vrací do minulosti, kdy společenské postavení ženy nejenom existovalo jako fakt, ale začalo se také odůvodňovat určitým pojetím ženské přirozenosti. Je přitom velice zajímavé, že učení dvou antických filozofů – Platóna a Aristotela, učitele a žáka (z hlediska globálního historického měřítka plynutí času současníci Eurípidovy Médeie) jsou v otázce o přirozeném postavení ženy ve společnosti přímo protichůdná. Je proto pravděpodobné, že seznámení se základními historickými fakty o postavení antické ženy v 5.–4. století př.n.l. doplněné koncepcemi o podstatě „ženství“ dvou výše uvedených filozofů nám pomůže formulovat odpověď na otázku, kdo je žena jako taková a jaké je její místo ve společnosti. Kdo je žena současná a jaké je její postavení v současné společnosti?

Postavení ženy ve starověkém Řecku ve všech historických podrobnostech lze zachytit pouze stěží, neboť pro každou polis platila poněkud jiná pravidla. Tak ženám v athénské polis nebyla dána ani politická práva ani plná právní způsobilost. Ženy mohou pouze jediné – starat se o domácnost. V Xenofontově spisu *O hospodaření* odpovídá Ischomachos

Sókratovi: „Na zajištění všeho, co je třeba vykonat v domácnosti, stačí docela dobře moje manželka.“ Pseudodémostenés v řeči *Proti Neaiře* proklamuje názor Athéňanů své doby: „Hetéry máme pro svou rozkoš, souložnice pro každodenní ošetření těla, kdežto manželky pro ušlechtilé plazení dítek a k tomu, abychom v nich měli věrné strážkyně domácnosti.“

Na základě Démosthénových řečí si můžeme vytvořit obraz dvojakého společenského postavení ženy – manželky. Provdaná žena stále příslušela do rodiny svého otce a pro svého muže a jeho rodinu se nikdy nestala příbuznou osobou. Proto také například Aristotelés charakterizuje svazek muže a ženy jako společenství pro každodenní soužití, ne však jako svazek příbuzenský. V tomto pojetí manželství se projevuje religiózně právní chápání pokrevního příbuzenství po mužské linii, které manžela a manželku v podstatě činilo cizími. Pokrevní příbuzenstvo bylo přísně právně i nábožensky uzavřené společenství, do kterého cizinci nemohli proniknout žádnou legální cestou (s výjimkou adopce). Manželova a ženina rodina si byly cizí, nicméně žena zaujímalá nejen místo mezi svými příbuznými, ale i místo v domácnosti svého muže. Muž měl moc nad svou ženou z toho titulu, že byla společnicí v jeho domě a on jako hlava domu a majitel užíval své pravomoci nad vším, co bylo v okruhu jeho hospodářství.

Postavení ženy jako druhořadého cizince v manželově rodině bylo zakotveno ve způsobu, jakým byla řešena otázka vlastnictví majetku v domácnosti. Jediným plnoprávným reprezentantem domácnosti na veřejnosti byl muž, uvnitř domácnosti mohla žena rozhodovat jen velmi omezeně. Po smrti svého manžela se žena mohla stát správcem majetku svých dětí, nestala se ale nikdy majitelem ve stejné míře, jako byl její manžel. Ženě zřejmě zůstalo právo na „vlastnictví“ věna, které přinesla s sebou do manželství a které mělo jejím příbuzným zaručit, že bude manželem přiměřeně vydržována. Dále byl osud věna spojen s osudem ženy. V domácnosti, která se stala skutečně jednotnou, se stal společným i majetek ženin a tak se spolu se svým majetkem stal muž správcem i ženina věna a měl plné oprávnění využívat této sumy ve prospěch společného hospodářství. Konec manželství však znamenal i konec mužova práva na manželčino věno. V tomto případě se věno vrátilo k ženě nebo se stalo spolu s otcovým majetkem dědictvím dětí.

Tento obraz líčící postavení athénské ženy je účelné doplnit zmínkou o výjimečném postavení žen v antické Spartě (které bylo ostatně reflektováno jak v Platónově, tak i Aristotelově učení). Muži ve Spartě žili odděleně od žen v bojových skupinách a společně se stravovali. Jak dokládá Xenofón, hlavním úkolem spartské ženy bylo plodit dobré a zdatné bojovníky: „Lykúrgos však usoudil, že na zhotovování oděvů stačí otrokyně, hlavním úkolem svobodných žen je rodit děti. A tak především zavedl pro děvčata stejně jako pro chlapce tělocvik a dále závody v běhu a zápas, jak pro muže, tak pro ženy. Vždyť budou-li oba rodiče silní, jistě z nich vzejdou také silnější potomci.“

Hned na začátku můžeme konstatovat, že z Platónova hlediska žena představovala pro muže a pro dobrou obec značné nebezpečí. Začneme tím, že tělesná láska muže k ženě zbavuje jeho duši schopnosti jít za vyššími cíli – za absolutní pravdou a krásou. Jak míní Platón, u těchto mužů jsou naplněna touhou po dokonalém a nesmrtelném těle, ne duše: „A tu ti, u kterých jsou obtěžkána těla, obracejí se více k ženám a zde projevují lásku: plozením dětí si opatřují, jak myslí, nesmrtelnost a paměť i štěstí pro všechny příští čas.“ (Je poněkud zarážející, že tuto a další myšlenky o formách lásky, jak jsou líčeny v dialogu *Symposion*, Sókratés získal od cizinky z Mantineje – moudré Diotimy). Ztotožnění ženy se smrtelným tělem, které rodí opět pouze smrtelné potomstvo, je potvrzeno „požehšujícími“ důsledky, které vyplývají z lásky k dokonalejšímu – mužskému – tělu. Pokud se v homoerotickém vztahu nechá mladší a submisivní partner přesvědčit, že se nehodí pro lásku netělesnou, je tvrdě potrestán ztrátou svého sociálního statutu – postavil se na stejnou úroveň se ženami a cizinci a musí se vzdát své role jakožto mužského občana.

Muži, kteří neovládají svou touhu po tělesných požitcích, jsou pak nespravedlivými občany a nerozumnými politiky. I v této oblasti Platón zdůrazňuje jednoznačně negativní úlohu ženy. Tak například Platón v *Ústavě* líčí přechod od vhodného a rozumného společenského uspořádání k první zhoršené podobě ústavy, k timokracii a k timokratickému muži, který baží po penězích, uctívá zlato a stříbro, má vlastní pokladny, klenotnice a také uzavřená obydlí. Timokratem se mladý muž stává „asi tímto způsobem. Druhdy se přihází, že mladý syn otce dobrého, usazeného v obci s nedobrym zřízením, vyhýbajícího se hodnostem, úřadům, soudům i veškeré takové činnosti a ochotného ustupovati do pozadí, jen aby neměl potíží. A jak tedy se stává timokratem? Především když slyší matku se horšiti, že její muž není ve vládě, a proto je odstrkována mezi ostatními ženami, a pak že ho vidí, že se hrubě nestará o peníze ani se pro ně nepouští do bojů a hádek, ani v osobních věcech na soudech ani v činnosti veřejné, nýbrž pozoruje, že se chová ke všemu takovému lhostejně a stále jen si hledí sám sebe, kdežto k ní se chová tak, že jí neprojevuje ani zvláštní vážnost, ani nevážnost; proto všechno slyší, jak matka se horší, že má otce nemožného a příliš nedbalého, i všechny jiné podobné písničky jaké ženy o takovýchto věcech rády zpívají.“

Timokracie a jí odpovídající timokratický muž dále degradují v oligarchii a muže oligarchického. Ovšem demokracii a muže demokratického, kteří následují po oligarchickém zřízení, považuje Platón za obzvlášť pohoršlivé. Demokratický muž je tvor zmítaný vášněmi, které se nenaucil zvládat ani kázní ani výchovou. Ve své zkaženosti jsou pak tito muži zcela rovni ženám: „Nejzazší mez svobody lidu, příteli, je to, když muži nabytí koupí a zakoupené ženy nejsou o nic méně svobodní než ti, kdo si je koupili. A jak veliká právní rovnost a svoboda mezi ženami vůči mužům a mezi muži vůči ženám se tu uskutečňuje, na to bychom málem zapomněli.“

Aby nebylo pochyb, jak Platón pohlíží na soukromou ženu, ve spisu *Zákony* je jasně vyjádřeno, že přirozená schopnost ženy ke ctnosti je nižší než u muže. Z tohoto důvodu je žena větším nebezpečím pro spravedlivou obec než muž. Žena je „skrytější a tajemnější pro svou slabost“. Nemůže být ponechána ve svém rodinném soukromí bez kontroly obce.

Pokud se pokusíme stručně shrnout roli ženy v existujících nespravedlivých společenstvích, žena je z Platónova pohledu zlem pro společenskou harmonii. Ovšem pokud je to žena vázaná k domovu, tedy žena soukromá, s jejími rodinnými hodnotami a cíli, které podrývají jediný cíl obce.

Dokonalé kontroly se pak ženě (stejně jako muži) dostává v platónském spravedlivém společenství, jak je Platón pojímá v *Ústavě*. Lze konstatovat, že tato spravedlivá společnost je organizace velmi křehká, neboť ji dokáže rozvrátit jakákoli forma jinakosti, zvláštnosti – vlastnictví, dům, rodina. Proto vše, čím žije člověk pro sebe, a čím se tedy liší od jiných a od společnosti jako celku, musí být zničeno. Jinými slovy – zaniká rozdíl mezi soukromou a veřejnou sférou a – jak míní Platón – současně zaniká jakýkoli zárodek sociálního konfliktu a nesouladu.

Uvedené dokonalé společenství (o kterém Platón říká, že existuje pouze v logu) však není absolutně homogenní, neboť jako určitá organizace předpokládá vztahy a vztahy jsou možné pouze mezi určitými, vymezenými elementy. V tomto smyslu dochází k rozvrstvení obyvatel na základě těch funkcí, které mohou pro obec vykonávat. Přitom pro obec je dobré, pokud každý koná pouze své dílo. Tak vzniká třída zemědělců a řemeslníků, třída strážců a třída vládnoucích filozofů. Příslušnost k jedné třídě vylučuje příslušnost ke třídě jiné. Každý člověk žije pouze pro obec, která jako celek představuje dobro a pravdu. Uvedené společenství je maximálně jednotné v těch oblastech, které jsou důležité pro obranu a řízení obce a kde by konflikt mezi soukromými a veřejnými cíli mohl mít pro obec fatální následky. V oblasti elementárního hmotného zabezpečení členů společenství tento konflikt nenabývá pro obec důležitých forem, a proto se odlišnost v podobě rodiny a soukromého vlastnictví Platónem toleruje.

Jaká je tedy role ženy v této společnosti? První, co můžeme říci, je to, že Platón nedělí členy obce na základě pohlavní příslušnosti. V Platónově dokonalé obci tedy nenajdeme muže oddělené od žen. K bytostem obého pohlaví Platón přistupuje s jedním měřítkem – fyzická a duševní schopnost uspokojit potřeby obce. Jsou tyto bytosti schopny pracovat pouze jako zemědělci nebo řemeslníci nebo mohou vyhovět i náročnějším požadavkům – zvládnout současně fyzický výcvik a osvojení vědeckých poznatků? A nakonec kteří z nich jsou schopni poznat pravdu a na jejím základě řídit a vládnout všem tak, aby byla zachována ideální spravedlivá jednota obce? Platón tedy prostě konstatuje fakt biologické přirozenosti ženy, avšak neodkazuje ženu do zvláštní společenské sféry na této biologické přirozenosti založené. Trvá na tom, že být zrozen do biologického

pohlaví prostě neznamená, že by konkrétní jednotlivec na tomto základě měl mít vyšší nebo nižší přirozenost než jednotlivec jiný.

V Platónově obci tedy ženy rozhodně najdeme jako členky třídy zemědělců a řemeslníků. Platón však o nich podrobněji nepojednává. Mnohem více prostoru věnuje úloze žen – strážkyň. Právě ve vztahu k nim Platón rozvíjí svou argumentaci, která má dokázat rovnost pohlaví vzhledem k obecním záležitostem. Přitom se Platón odvolává na užitečnost samců a samic v hospodářství: „Jaké jest naše mínění o samicích psů-strážců? Zda-li že mají společně právě tak všude hlídati, jako hlídají samci, a spolu s nimi loviti i ostatní práce společně konati, nebo mají býti zaměstnány jen doma, protože rodiče a živíce štěňata k jinému nestačí, kdežto samci mají konati namáhavé práce a vésti všechnu péči o stáda? Všechno společně; ledaže při užívání samic hledíme na to, že jsou slabší, kdežto při samcích, že jsou silnější.“ Výše uvedené srovnání není pro ženy zrovna lichotivé, nicméně i díky jemu Platón dospívá k jednoznačnému závěru: „Bude-li se však odlišnost jevit jen v tom, že žena rodí a muž plodí, pak řekneme, že vzhledem k našemu předmětu nebyla odlišnost ženy od muže prokázána, a budeme i nadále tvrdit, že naši strážcové a jejich ženy mají provozovat tutéž činnost.“

Stejná činnost mužů a žen samozřejmě vyžaduje stejnou múzickou a gymnastickou výchovu a stejné kasárenské životní podmínky. Ty mimo jiné vyžadují, aby k plození docházelo pouze na základě racionálního výpočtu a děti byly matkám ihned odebrány a předány do ústředních jeslí. Tím je dosaženo hned dvojího účinku – jednak děti neodpoutávají ženy-strážkyně od činnosti, ke které jsou v obci díky svým schopnostem povolány, jednak nemůže vzniknout zárodek vlastní rodiny. V jeslích sice ženy-strážkyně kojí, ale ne dítě vlastní, nýbrž jakési bezejmenné dítě, které je jí předloženo.

Z řad strážců jsou vybíráni ti nejschopnější, kteří díky dalšímu vzdělání dosahují stupně filozofování. Protože strážci jsou stejně muži jako ženy, nelze vyloučit, že i ženy-filozofky vládnu obci společně s nejmoudřejšími a nejspravedlivějšími muži. Podobou argumentaci a zdůraznění příslušnosti žen ke třídě vládců, jakou bychom mohli očekávat po dosti rozsáhlém pojednání ohledně žen-strážkyň, však u Platóna nenacházíme. Platón se zde věnuje zkoumání filozofovy duše.

I když současnou ženu může na první pohled oslovit Platónovo tvrzení o její rovnocennosti s muži, nesmíme zapomínat na dovětek, který je v kontextu Platónovy *Ústavy* podstatný – „vzhledem k našemu předmětu“. Oním předmětem, o kterém dlouze diskutují Sókratés a jeho přátelé, je blaho a spravedlnost obce, ne blaho jednotlivého člověka, a tím spíše ženy. Domníváme se, že z výše uvedeného pokusu zkratkovitě vyjádřit Platónův názor na ženu, její místo v reálně existujících (nespravedlivých) společenstvích a ve společnosti spravedlivé je jasně patrné, že Platónovým cílem rozhodně není úvaha o rovnosti individuálních práv žen a mu-

žů. Žena, stejně jako muž, je pouze prostředkem (jakousi abstraktní osobou), který musí být maximálně využit, aby bylo dosaženo blaha obce.

Plátón v nás vyvolává neurčité rozpaky tím, že přivádí požadavek rovnosti pohlaví (na který jsme v současné době zvyklí) k důsledku rovnosti všech před obcí v podobě pouhých prostředků. S určitostí však můžeme tvrdit, že žádná ze současných žen by nebyla nadšena tím, jakou roli ve společnosti jim přisuzuje Aristotelés. U dnešních feministek má Aristotelés horší reputaci než Plátón. Jak jinak, když ve spisu *Politika* čteme: „Mužské pohlaví má se k pohlaví ženskému tak, že ono přirozeně jest lepší, toto horší, a ono vládne, toto poslouchá.“

Jak je patrné z výše uvedeného krátkého historického exkurzu, místem vyhrazeným pro antickou ženu je domácnost. Tak je tomu i v Aristotelově učení. Jak Aristotelés dokládá v *Politice*, domácnost je prvním stadiem dějinného vývoje. Muž a žena zakládají prvotní společenství, protože nejsou soběstační. Tak vzniká domácnost skládající se z muže, ženy, dětí, tj. rodinných příslušníků, a z jejich majetku, včetně otroků.

Hlava domácnosti – muž – vládne všem ostatním, avšak různým způsobem. Zatímco vládá nad otroky je „despotická“ čili ve vlastním zájmu pána, vládá nad ženou a dětmi je „svobodná“ a je vykonávána v jejich zájmu, nikoli v zájmu hlavy domácnosti. Vláda otce nad dětmi je podobná královské vládě, neboť otec, i když vládne v zájmu dětí, je jim přirozeně nadřazen. Děti mají ve své duši schopnost uvažovat, což je činí na rozdíl od otroků plně lidskými a dává jim právo, aby byly považovány za lidi se samostatnou hodnotou. Tato schopnost je však málo rozvinutá, „neúplná“, a proto jsou děti závislé na rodičích.

Politická vláda jako vztah muže a ženy vyžaduje vztah rovnosti mezi vládcem a ovládaným, a proto v sobě obsahuje pravidelné střídání vládnoucího a ovládaného. V případě manžela a manželky však žádné takové pravidelné střídání neexistuje, manžel vládne stále. Aristotelés se odvolává na to, že všude, kde jde o vztah mezi vládcem a ovládaným (dokonce i mezi sobě rovnými), bude vládce již pouze na základě skutečnosti své vlády odlišen od podřízeného a bude mu nadřazen. Trvalý nadřazený vztah muže k ženě však odůvodňuje v *Nikomachově Etice*, kdy vztah mezi mužem a ženou již pojímá jako vztah aristokratické vlády. V tomto smyslu je muž ženě nadřazen, protože ctnosti muže jsou nadřazený ctnostem ženy. Přičemž Aristotelés připouští, že manžel má ženě předat odpovědnost za záležitosti, „k nimž se ženy hodí“.

Jaká je tedy činnost v domácnosti, k čemu se žena hodí a jaké ctnosti to vyžaduje? Domácnost pečuje pouze o nejprostší, stále se opakující potřeby. Popis činností v rámci vlastní domácnosti nacházíme u Xenofóna: „Mezi takové domácí práce patří výchova malých dětí, mezi ně patří i příprava jídel z toho, co bylo sklizeno, a právě tak výroba oděvů z vlny.“ Aristotelés soudí, že takové elementární činnosti je žena schopna zabezpečit. Lze však dovést, že je zabezpečuje pouze v tom smyslu, že doká-

že plnit příkazy svého pána. Neboť muž je ten, kdo má schopnosti k vládnutí, vnáší svým působením pořádek a řád prospěšný celé domácnosti. Muž tedy představuje spojující článek domácnosti samé a spojující článek domácnosti s okolním světem (obcí).

Takový muž vede dobrý (blažený) život spočívající podle Aristotela v uplatňování dvou druhů ctností – ctnosti mravní a rozumové. Mravně ctnostný muž je statečný v boji (statečnost), čestný v obchodování (spravedlnost) a velkorysý vůči své obci a svým přátelům (výtečnost, velkodušnost); správně oceňuje svou vlastní hodnotu ve společenství (velkomyslnost, přiměřená ctižádost), i když se nemusí nezbytně podílet na správě společnosti; má vyrovnanou povahu (dobrá povaha) a je spolehlivý a milý společník (přátelskost, pravdomluvnost a vtipnost); a i když své tělesné žádosti udržuje pod náležitou kontrolou, zcela je nepotlačuje (uměřenost). Navíc mužova rozumová ctnost (moudrost – sofia), která má největší význam pro lidskou blaženost, nás odkazuje k činnosti, která nemá nic společného s proměnlivou sférou lidského jednání, nýbrž se soustřeďuje na věci věčné a neměnné.

Pokud vztáhneme uvedený soubor mužských morálních a rozumových ctností k ženě, plyne z něj, že mužská odvaha se projevuje v rozkazování, ženská – v poslušnosti.

Protože již známe platónský model společnosti, ve které je rodina a domácnost zcela eliminována, musíme si ujasnit, proč podle Aristotela musí existovat druh lidí, jejichž existence má pouze jediný účel – zabezpečit chod domácnosti.

Odpověď na uvedenou otázku vyžaduje vysvětlení místa domácnosti v organizaci přirozeného jsoucího. Zásadní určitostí přirozeného jsoucího je podle Aristotela to, že toto jsoucí má počátek pohybu a klidu v sobě samém. Příčinou pohybu je rozporuplnost tohoto jsoucího – přírodní jsoucí je vždy látkovým jsoucнем. Látka, která může získávat v různých časových okamžicích různé formy, nikdy není aktuálně všemi formami, kterými může být potenciálně. Přírodní jsoucí nikdy není tím, čím může být. Směřuje tedy ke své absolutně realizované formě jako k cíli. V *Metafyzice* Aristotelés píše: „Přirozeně tedy jest celek složený z nich obou [látka a formy – M. P.], jako například živočichové a jejich části; přirozeností však jest první látka – a to v dvojím smyslu, buď první pro tuto určitou věc, anebo první prostě, ... a jednak tvar a podstata, a to jest účel a cíl vzniku a vývoje.“

Přirozená (přírodní) jsoucí jsou tedy jednotou látky a formy a nabývají rozmanitých podob. Přitom představují neustálý proces překonávání nedokonalého vyjádření formy v látce. Proto je příroda jednotnou posloupností stupňů, které představují určitý způsob dosažení přirozenosti jsoucího (entelechie): „Ve světě jest však všechno nějak sestaveno v společný řád, i když ne stejně, tak ryby, ptáci, rostliny. Věci se nechovají tak, že by jedna k druhé neměla vztah, ale právě naopak. Neboť všechno jest uspo-

řádáno k jednomu cíli. Je tomu tak jako v domácnosti, kde svobodným nejméně jest dovoleno jednatí podle libosti, ale všechno nebo alespoň většina toho jest stanovena, kdežto otroci a domácí zvířata jenom málo mají konati pro společné obecné dobro a vedou si většinou podle nahodilé potřeby. Původ takového určení jest totiž v přirozenosti každého tvora.“

Jak již bylo zmíněno, uspořádání společnosti je podle Aristotela přirozené. Nesoběstační jedinci se sdružují v domácnosti. Určitý počet domácností se sjednocuje do vsí, které mohou poskytnout více než jen ukojení každodenních lidských potřeb. Ale i ves je ještě příliš malá, a tak se několik vsí obvykle spojuje do vyššího společenství, do obce, která jako jediná je dost velká, aby mohla být soběstačná. Původní podnět k vytvoření takového většího společenství tak vychází z nutnosti zajistit životní potřeby, jeho existence však pokračuje v zájmu blaženého života. Můžeme v aristotelském duchu konstatovat, že ve skutečnosti se v člověku, domácnosti a vsi vyvíjí jejich cíl, tj. všeobecné blaho obce. Vždyť „co je později v řádu vznikání, je dříve v řádu přirozenosti“.

Pokud ještě jednou shrneme poznatky o aristotelském přirozeném jsoucnu, můžeme konstatovat, že organická příroda je dokonalejší než příroda neorganická. Lidská společnost jako jsoucnu přirozené představuje organismus, který je ještě dokonalejší než organismus živočichů. Stejně jako každý jednotlivý organismus je zprostředkován činností svých orgánů, stejně tak lidské společenství je zprostředkováno svými mnohými zvláštními formami. Proto vyžaduje určitý počet zvláštních společenských forem, které zprostředkovávají polis jako všeobecné dobro. Aristotelés výslovně uvádí, že odstranění různorodosti by mělo svým následkem zničení soběstačnosti polis a tím i zničení polis jako takové. Jednou z těchto zvláštních společenských forem je právě domácnost.

Aby byla zabezpečena existence přirozené domácnosti (spojené se zabezpečováním určitého majetku), musí existovat skupina lidí, kteří budou vyjadřovat její zvláštní látku schopnou přijímat zvláštní formu (podřízenou všeobecné formě obce). Jinými slovy, musí existovat druh lidí, kteří budou zabezpečovat fungování domácnosti, totiž ženy. Tento závěr potvrzuje následující pasáž z *Politiky*: „Jest také nevhodné ze srovnání se zvířaty uzavírat, že prý ženy mají mít totéž zaměstnání jako muži; neboť u zvířat není žádného hospodářství.“

Uvedený kontext tedy svědčí o tom, že sociální nerovnost mezi muži a ženami Aristotelés vyvozuje jako důsledek dosažení určitého ukončeného zvláštního přirozeného stupně, tj. cíle, ukončenosti (entelechie). Žena je látka, která přijímá formu na úrovni domácnosti, a tímto se naplňuje její ukončenost. Ženská přirozenost tedy podle Aristotela nepřesahuje meze domácnosti.

Proč je však subtypem člověka, jenž má zabezpečit hospodaření domácnosti, právě žena? V jakém vztahu k přírodě jsou dle názoru Aristotela člověk a dále obě lidská pohlaví?

Aristotelés samozřejmě chápe člověka jako jediný přirozený druh, neboť přirozenost, tvar je shodný u všech jedinců jednoho druhu, přirozenost každého z nich je tatáž jako jeho rodičů (což Aristotelés zkratkovitě vyjadřuje konstatováním, že „člověk vzniká z člověka“). Lidská přirozenost je však přírodní a jako taková nemůže být jednoduchá, respektive je složená. Nejednoduchostí je vyjádřen zvláštní způsob existence člověka, tj. existence zvláštních pohlaví jednoho a téhož druhu. V *Metafyzice* Aristotelés píše: „Kdo vkládá tvar, jest původcem mnoha stolů a sám jest jen jedinou bytostí. Podobně je tomu v poměru muže k ženě; ženské ústrojí se oplodní jedinou souloží, kdežto mužské může oplodnit mnoho žen. A přece je v tom zpodoběn poměr oněch počátků [látky a tvaru – M. P.]“

Přirozenost ženy tedy podle Aristotela spočívá v přirozenosti látky, která musí být tvarována mužskou přirozeností. Z Aristotelova učení o přírodě lze tedy jednoznačně vyvodit, že vztah mezi mužem a ženou nemůžeme přirovnat k nyní často požívané paralele kultura – příroda. Mužský počátek je podle Aristotela stejně přírodní jako princip ženský. Nicméně určité rozlišení mezi pohlavími je Aristotelem provedeno a zbývá si ujasnit, proč je žena vztazena k látkovému principu. Podrobnější odpověď však v Aristotelových spisech nenacházíme, a proto můžeme pouze hledat její předpoklady. Aristotelés ve výše uvedené pasáži ztotožňuje přirozenost těla s jeho prokreativními funkcemi, které jsou vlastní pouze ženám. Fyziologie ženy určuje ten prostý fakt, že po dostatečně dlouhý časový úsek jejího života bývá proporcčně větší podíl jejího těla částečně, někdy převážně zaměstnán přírodními procesy, které se vztahují k reprodukci lidského rodu. Nelze popírat, že možnosti rození a vlastnímu rození dětí je podřízen celý organismus ženy, a to na úkor jejího osobního zdraví, síly a celkové stability. Žena je bytostně podřízena lidskému rodu, neboť jeho pokračování pro ni představuje permanentní sebezapření a sebeobětování. Pro vlastní pokračování lidského rodu žena představuje neurčitou možnost, která musí být aktualizována, vymezena vnesením formy. Domníváme se, že z tohoto důvodu je ženská přirozenost Aristotelem chápána jako látková příroda nebo látkový princip.

Fyziologický kontrast mezi mužem a ženou je očividný. Je důsledkem přírodní, tj. zvláštní formy existence člověka. Konečný člověk nemůže existovat jako člověk, vždy žije buď muž, nebo žena. Důležité jsou však důsledky vzájemného poměru ženského – látkového a mužského – formálního principu v rámci přírody a ve vztahu k jinému než přírodnímu jsoucnu. Jak jsme již uvedli, příroda podle Aristotela tvoří proces překonávání vnějšího vztahu látky a formy a přibližování k čisté formě. Proto můžeme upřesnit předchozí závěr. Z Aristotelova pohledu žena rozhodně nestojí na straně přírody v protikladu ke kultuře. V rámci procesu systému přírody však tvoří prvek, jehož neurčitá, potencionální, rozdělitelná určitost je překonávána získáváním čisté formy, tj. získáváním vztahu k sobě

samému. Pokud tedy budeme vycházet z Aristotelových předpokladů, že na transcenduje přírodu méně než muž.

Ve svém proslulém tvrzení Aristotelés konstatuje, že člověk je svou přirozeností politický živočich a že ten, kdo od přirozenosti, a ne pouze náhodou žije mimo obec, je buď bytostí špatnou, nebo lepší než člověk. Klíčovou charakteristiku člověka jako bytosti, která se podílí na společném díle, Aristotelés rozvíjí následujícím způsobem: „Příroda totiž, jak tvrdíme, nečiní nic bezúčelně; za účelem proměny člověka v politického živočicha obdařila jeho jediného mezi živočichy schopností rozumové řeči. Řeč je něco jiného než hlas, který mají i jiná zvířata a který užívají, aby jím vyjádřila bolest či potěšení (neboť jejich přirozenost dospěla až k tomu, že mají pocit bolesti i slasti a že si to navzájem oznamují). Řeč je však určena k tomu, aby objasňovala, co je prospěšné a co škodlivé a tedy i co je spravedlivé a co nespravedlivé.“ Aristotelés odkazuje k jedinečnému charakteristickému rysu člověka – racionalitě – také v *Etice Nikomachově*, když dokazuje, že lidské dobro zahrnuje užívání rozumu v ctnostném životě. Rozum, logos je to nejdůležitější v člověku, které má být rozvíjeno především. Jinak je člověk vydán svým pudům a afektům, které jej hrozí přemoci. Je však podstatou lidské praxe, že člověk se těmto pudovým mocnostem prostě nepoddává, nýbrž že je schopen vybudovat v sobě cosi takového jako stálý postoj, takže dokáže být poslušen svého rozumu.

Aristotelés však jednoznačně ženám odpírá mužskou schopnost racionálního uvažování. Muž je právě pro svou větší zdatnost, schopnost se racionálně rozhodnout přirozený hospodář. Pokud vyjasníme, díky jaké schopnosti tohoto dosahuje, vyvodíme současně, jaká rozumová schopnost tedy podle Aristotela chybí ženě.

Domácnost (stejně jako polis) je prostředí nahodilosti, neurčitost budoucích událostí v něm umožňuje člověku stávat se jejich počátkem. Nesnáz tedy nevzniká z nepřítomnosti cesty, ale z množství cest, které se nabízejí. Přirozený hospodář tak musí vždy přijímat správná rozhodnutí týkající se unikátních jedinečných situací. Člověk, který to činí, pohybuje se v rovině toho, co je zvláštní, a stanovuje pokaždé pravý střed, který odpovídá této zvláštnosti – je tomu jako u porce jídla stanoveného vedoucím gymnázia, jež není stejná pro zkušeného a pro začínajícího atleta. A tento člověk je rozumný, neboť rozumnost je „trvalá praktická dispozice provázená správným pravidlem, jež se týká toho, co je pro člověka dobré a špatné“. Rozhodující přitom není vlastní správnost jednání, ale pravost vnitřního měřítká, pravidla. Podle Aristotela je právě muž živoucím nositelem všeobecné normy, která není neměnná (jako abstraktní obecný nelidský zákon), ale přijímá různé formy. Rozumný člověk tedy není ani věštcem, ani vykladačem abstraktního, neurčitého, neforemného pravidla. Jeho autorita pramení z toho, že v jeho úsudku se zjevuje zvláštní jsoouco jako realizace jsoouca všeobecného. Blíže se rozumnost projevuje ve zvažování,

volbě a úsudku. Všechny tyto činnosti předpokládají zprostředkování diskurzivního myšlení.

Podle Aristotela ženina rozumnost trpí určitým nejasně vyjádřeným nedostatkem: zatímco otrok nemá žádnou schopnost uvažovat a dítě tuto schopnost má nerozvinutou, žena má schopnost uvažovat, ale „chybí jí autorita“. Podotkněme jen, že v dochovaných textech Aristotelés neupřesňuje smysl této méněcennosti ženské rozumnosti, stejně jako výslovně neuvádí žádný důvod, proč by schopnost žen uvažovat měla postrádat autoritu. Domníváme se však, že ze smyslu Aristotelova učení lze dovodit, že podle tohoto myslitele ženám chybí právě schopnost vyjevovat v diskurzivním myšlení jednotu jedinečného a všeobecného jsoucího (tj. v logickém soudu, ještě přesněji – v definici), vyjevovat všeobecné pravidlo jako samo sebe zprostředkující a negující do formy zvláštního jsoucná. Zvažování (tento dialog duše se sebou samou), ačkoli prozrazuje rozpaky nehodné božského ducha, je lepší než smělé inspirace, vnuknutí pocházející z neohraničené, neforemné vášně.

Znovu se tak s Aristotelem dostáváme k tomu, že žena jako látkový lidský princip je zbavena sebeformování. Jako potenciální látka může bezprostředně přijmout formu (intuice, vnuknutí, věštbá). Nemůže však absolvovat proces sebeformování, v němž všeobecná forma sebe sama vyjevuje jako své jiné a tím toto jiné zdůvodňuje.

Ve světle těchto úvah se můžeme pokusit vyvodit z aristotelských tezí některé implikace. Především bychom mohli interpretovat Aristotelovo učení v tom smyslu, že provedeme paralelu mezi pohlavní určitostí lidského druhu a vztahem látkového a formálního momentu rozumu. Dospěli bychom k závěru, že rozumovou schopností žen je trpný rozum a rozumem mužů je rozum činný. Aristotelés však nikdy tuto paralelu neprovádí. Stejně tak se Aristotelés nesnaží výslovně aplikovat na ženy aktuálnost pouhého stupně „mínění“, které je více nebo méně nelogické a iracionální.

Tolik k pokusu rekonstruovat zákonitost aristotelského chápání přirozenosti ženy. Nemůžeme však ignorovat rozpory, ke kterým v rámci výše uvedené koncepce přicházíme.

Jak jsme již uvedli výše, o lidské přirozenosti Aristotelés tvrdí, že je určena schopností řeči. Schopnost řeči a její užívání podstatně definuje muže, ale musíme říci – i ženu, protože nic nenasvědčuje tomu, že by ženy Aristotelovy doby byly němé. Zdá se, že pokud lidský druh, muž i žena, mluví a touto činností je jako druh definován, neexistuje žádný apriorní základ pro oddělování pohlaví v aktivitách a funkcích, které jsou určeny společnou lidskou rozumnou přirozeností.

Pokud připustíme, že žena je bytost, která sice není úplně zbavena rozumu, ale nachází se na stupni látkového rozumného momentu (tj. trpného rozumu), pak žena sama o sobě není schopna aktivního rozumného myšlení. Vždy je pouze schopností přijmout určitost rozumného usuzová-

ní, kterou jí adresuje muž. To však znamená, že žena nesplňuje podmínky určitosti člověka jako rozumné bytosti, „neboť nelze předpokládat, že rozum někdy myslí, někdy nemyslí“. Výsledek je absurdní – žena je pouze potencionální člověk, ve své přirozenosti tedy „člověk nelidský“. Pak ovšem zaniká i existence člověka jako jediného rodu, neboť ve spojení muže (člověka) a ženy (ne-člověka) se nemůže obnovovat lidský rod (nemůže „člověk rodit člověka“). Stejně tak žena nemůže vykonávat činnost, kterou u ní Aristotelés předpokládá – vychovávat děti se zřetelem na celé zřízení polis.

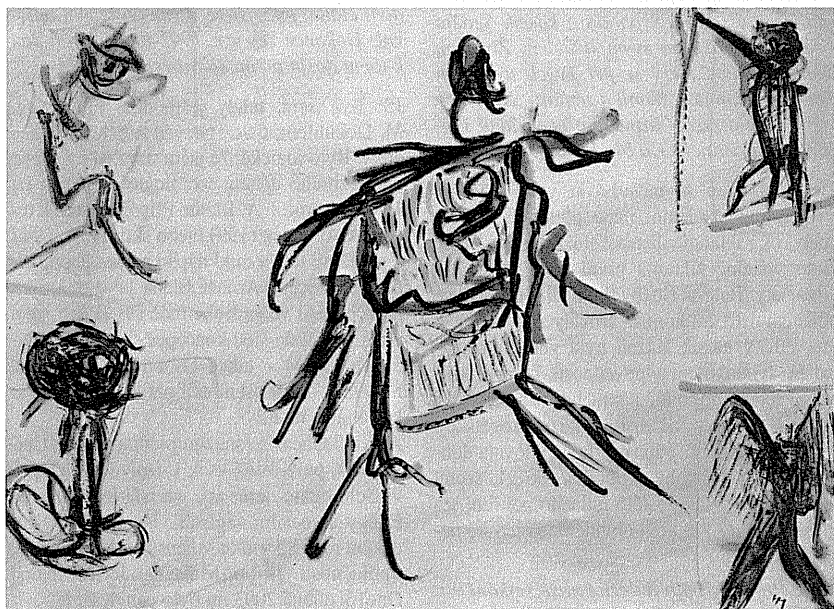
V podstatě se dostáváme k tomu, že Aristotelés omezuje ženu pouze na její roli látkového principu, žena je sebetotožná ($A=A$). Neobsahuje žádný moment, kterým by negovala sama sebe, a tímto by se stala člověkem. S uvedenou sebetotožnou přirozeností ženy je spojeno i její „přirozené místo“ – domácnost. Žena nemůže vystoupit ze svého přirozeného místa, protože není nic jiného než žena. Za hranicemi domácnosti, kde se odehrávají věci skutečně důležité, je místo muže.

Polis je přirozený organismus, který je podmínkou blaha všech jeho členů. Je samozřejmé, že jako v jakémkoli organismu vztah celku a momentů není vztahem pouze pozitivním, ale i negativním. Dosahování všeobecné blaženosti si tedy nelze představovat jako souhrn dosažených konečných nerozumných cílů každého jednotlivce. Polis je dobrá pro všechny lidi v té míře, v jaké jejich konečné cíle odpovídají všeobecnému cíli a v jaké všeobecný cíl neguje nepřirozenou, nerozumnou určitost cílů výlučně egoistických. Přesto však polis jako organismus umožňuje a také předpokládá existenci svých „orgánů“, které v mezích všeobecného blaha existují i pro sebe. Proto Aristotelés zdůrazňuje důležitost sebelásky jako podmínky existence polis. V čem však spočívá sebeláska ženy? Muž se realizuje jako ctnostný (a přitom výčet mužských ctností je dosti obsáhlý) při řízení domácnosti a polis. Žena se pouze podřizuje, poslouchá. Troufáme si tvrdit, že v aristotelské domácnosti sebeláska ženy neexistuje. Žena neexistuje pro sebe, je pohlcena domácností.

Domníváme se, že v Platónově a Aristotelově pojetí ženské přirozenosti a jejího přirozeného místa ve společnosti lze najít momenty všech tří současných proudů feminismu – humanistického, diferenčního a poststrukturalistického. Humanistický feminismus se opírá o předpoklad univerzální podstaty člověka nehledě na jeho určitost pohlaví. Především Platónovy výsledky spojené s dokazováním rovnosti mužů a žen mohou být důležitým kritickým vodítkem při jeho posuzování. Snad jako určitou reakci na humanistický feminismus humanismus difference zdůrazňuje zvláštnost „ženského vtělení“ neredukovatelnou na univerzální lidskou podstatu a vyjádřenou v „mateřském myšlení“ a „etice péče“. Při interpretaci tohoto směru jistě dojdou svého využití Aristotelovy poznámky o specifitě ženského myšlení postrádajícího autoritu. Poststrukturalistický feminismus, kritizující jak údajnou fikci zvláštního „ženství“, tak i univer-

zálního „lidství“, se musí potýkat s jednoduchou Platónovou a Aristotelovou tezí – celek je dříve než jeho části.

Na závěr si pokusme představit, jak by Platón a Aristotelés posuzovali současnou společnost. Platón by jistě nebyl znepokojen zjevným zánikem tradiční podoby rodiny a potěšil by jej systém jeslí, mateřských škol, jídelen, družin... Aristotelés by tento stav naopak považoval za zcela nepřírozený. Jistě by použil jako argument mimořádně vysokou rozvodovost a nízkou porodnost. Vždyť příroda nic nedělá zbytečně, proto jsou ženy a muži, kteří v rodině nevychováají potomstvo, pro dobré společenství zhoubným a nebezpečným elementem. Po zjištění, že nejvyšší hodnotou je v současném civilizovaném světě člověk a existuje například Listina základních práv a svobod, mohli by tito filozofové společně hájit práva celku. Zřejmě by se snažili prosadit Listinu základních práv a svobod obce (příčemž příčinou jejich rozepří by byla hlava Základní práva rodiny).

Henri Michaux, Bez názvu, 50. léta 20. století

Náš rozhovor**Rozhovor s čerstvým
osmdesátníkem doc. PhDr.
Jiřím Sedlákem, CSc.**

BV: Na podzim 2003 Ti vyšla publikace Z mého zápisníku. Můžeš něco říci o okolnostech jejího vzniku a kritériích, kterými ses řídil při jejím sestavování?

JS: K nápadu vydat tuto knihu mě podnítilo vypsání grantu Nadace Universitas Masarykiana (NUM) na jaře 2003. Grant jsem dostal a tak jsem knihu s redaktorem edice Heuréka prof. PhDr. J. Malinou, DrSc. připravil. Výběr 84 prací z celkových 2 250 titulů měl ukázat šíři mého záběru (od filozofie, etiky přes právo, politiku, ekologii až po pedagogiku a kulturu vůbec), jakož i můj zájem o osobnosti MU a jejich díla; přidáno i něco z recese, humoru a autobiografie.

BV: Poprvé jsem Tě viděla r. 1963, kdy jsi jako filozof v důstojnické uniformě přednášel na svém školícím pracovišti na FF o své kandidátské disertaci Svoboda a kázeň. Seděla jsem v publiku se svým učitelem Živanem Vodsedálkem, který se při Tvých úvodních slovech ke mně naklonil a zeptal: „Nevíš, co je to za blázna? V armádě přece žádná svoboda neexistuje!“ Co bys k tomu řekl?

JS: Dal jsem se naverbovat v r. 1951 na Vojenskou akademii, máje před sebou ještě celý rok základní vojenské služby mimo Brno, kde svízelně žila má první žena s malými dvojčaty. Ten rok služby tím padl. Stal jsem se členem ústřední komise armády zabývající se teoreticky kázní. Kázeň byla vlastně vojenským synonymem odpovědnosti, která se kryla se sebekázní, o níž nám tehdy v armádě šlo (místo vynucované drilové kázně sovětské). Tak se kázeň v jistém smyslu naplňovala dobrovolností – jakoby svobodou. Po 21. srpnu 1968 se mi však dostalo řádného poučení, za svoje názory jsem byl obviněn z vojenské nekázně atd.

BV: Pro mne bylo důležité naše setkání v r. 1969 v Pedagogické knihovně, kde jsi byl tehdy už zaměstnán. Měl jsi lví podíl na

tom, že jsem se po normalizačních prověrkách stala na 20 let knihovnicí Státní vědecké knihovny, jíž byla Pedagogická knihovna součástí. Jak jsi prožíval ta léta?

JS: Rok 1968, zvláště ono „pražské jaro“ bylo nejlepším údobím mého života, neboť jsem naplno pocítil svobodu jako tvorbu – tvořivý život. Účastnil jsem se s docenty V. Gardavským, A. Goňcem a L. Matyskou tvorby několikerych skript, ustavil jsem na katedře skupinu etiky a vydal s ní antologii etiky, psal hojně do denního tisku a časopisů, přednášel v nejrůznějších organizacích a institucích – vše na podporu demokratizace a humanizace socialismu, věře tehdy, že je to možné. Za to všechno byl jsem pak vyhozen, odsouzen, zavřen.

Přesto štěstí v neštěstí – v knihovně mýma rukama katalogizátora procházelo ročně kolem tří a půl tisíce knih.

Přímou duchovní hostina, i když na práci jsem byl první a na odměnu poslední, jak víš sama.

BV: Po listopadu 1989 jsme se oba vrátili na vysokou školu a oba jsme náhodou zakotvili na pedagogické fakultě. Nestačila jsem se divit elánu, jímž jsi ve svých 66 letech opýtl. Dokonce ses v r. 1991 habilitoval. Jak k tomu došlo a čím se zabýváš nyní?

JS: Byl jsem, tehdy ještě doc. PhDr. ing. M. Dokulilem, CSc., pozván k externí výuce etiky. Bylo logické, že jsem navázal na svého univerzitního učitele sociologie a etiky z let 1945–48 prof. I. A. Bláhu. Připravil jsem k reedici v Atlantisu (1991) jeho skripta z r. 1947 a právě při tom vznikl nápad napsat habilitační spis Inocenc Arnošt Bláha jako etik. Ten jsem obhájil ve vědecké radě FF. Zčásti jsem práci využil do širší koncepce spisu I. A. Bláha pro NUM – edice Osobnosti, kde vyšel r. 1995. Na PdF jsem učil pět let, potom dvakrát krátce na FF.

A nyní? Občas se snažím publikovat i v Universitas, pravidelně však v Univerzitních novinách, máje tam mj. na starosti rubriku Etický a sociální zápisník. Jsem činný v redakční radě Sborníku Vojenské akademie a ve Společnosti Jiřího Mahena. Je to málo? Dne 16. dubna 2003 mi bylo osmdesát let.

Za Universitas se ptala Bohumila Vlachová

O hudbě a nejen o ní s prof. Jiřím Vysloužilem

Pane profesore, 11. května 2004 jste oslavil své osmdesátiny. S českou muzikologií je vaše jméno spjato více než půlstoletí. Dá se ve vaší biografii vystopovat místo, které rozhodlo o budoucí životní dráze?

Takové místo je k nalezení málokdy. Pokud bych se však přeci jen pokusil o jeho definování, musím se vrátit hluboko do čtyřicátých let. O mém budoucím směřování pravděpodobně rozhodl rok 1943. V červnu jsem maturoval na reálném gymnáziu v Brně-Husovicích. Nebytí války, asi bych s rodiči řešil zcela jiné problémy, já ovšem patřil k ročníku, jehož životní představy okamžitě zpacifikoval pracovní úřad. S dalšími spolužáky jsem byl nasazen k nuceným pracím. V Brně a okolí postavili němečtí okupanti své zbrojovky a k jejich provozu potřebovali nové pracovní síly. I přesto jsme mohli hovořit o štěstí. Náš ročník nebyl například podobně jako proslulý „ročník 21“ nasazen přímo do Říše. Nejprve jsem se dostal do kuřimské zbrojovky, odtud pak přes Brno do Rájce-Jestřebí. Pracovali jsme v podzemních prostorách bývalého pivovaru, letecké bombardování spojenců nás ale díky tomu, jak tomu bylo v Kuřimi a v Lišni, nezasáhlo. V dobách zlých pomáhala hudba utěšitelka. Podařilo se mi dát dohromady smyčcové kvarteto, jehož primářiem byl Miroslav Matyáš a s nímž jsme po několika zkouškách dokonce veřejně vystupovali. Rok 1943 se však stal pro mne osudným ještě v jiném, pozitivnějším směru. Už na gymnáziu jsem docházel do proslulého hudebního nakladatelství Oldřicha Pazdířka na České ulici, abych si obstaral především kvartetní literaturu a knihy o hudbě. Starý pán, stejně jako jeho syn Dušan mě dobře znali, a když viděli můj zájem, věnovali mi k maturitě knihu tehdy již nacisty uvězněného profesora hudební vědy Vladimíra Helferta Česká moderní hudba. Studie o české hudební tvořivosti (1936). Helfertovy spisy se nesměly prodávat, Pazdířek mi však důvěřoval a zásoboval mě dalšími Helfertovými spisy (např. monografií o Janáč-

kovi z roku 1939, jež vyšla v době Helfertova zatčení). Můj zájem o obor byl zažehnut. V prvním ročníku Helfertovy hudebněvědné revue Musikologie (1938) jsem navíc objevil jméno Helfertova žáka a nástupce, mého budoucího univerzitního učitele Jana Racka, jehož spisy mě rovněž zaujaly. Ihned po osvobození jsem se zapsal ke studiu hudební vědy na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Jaké bylo vaše studium a doba bezprostředně po jeho ukončení?

Nemohl jsem již bohužel studovat u Vladimíra Helferta, který nedlouho po osvobození podlehł následkům nacistického vězení. Oba jeho žáci, Jan Racek a Bohumír Štědroň však udržovali helfertovský standard oboru. Na Filozofickou fakultu se vrátili mnozí znamenití učitelé a vědci. Vedle čtení a seminářů profesora Racka, budoucího profesora Štědroňe a lektorských kurzů z hudební teorie Václava Kaprála jsem navštěvoval přednášky z historie u Josefa Macůrka, z filozofie, sociologie a estetiky u Innocence Arnošta Bláhy, Josefa Ludvíka Fischera, Mirko Nováka (studium u něj jsem ukončil státnicemi). V roce 1949 jsem pak promoval z hudební vědy. Již během studia směřoval Jan Racek mé odborné kroky směrem k etnomuzikologii. Získal jsem na krátkou dobu místo v dnešním Ústavu etnologie AVČR. Po absolvování vojenské služby na podzim 1953 mě prof. Ludvík Kundera přijal na JAMU jako odborného asistenta pro obor etnomuzikologie (podle tehdejšího úzu lidové tvořivosti) a pro dějiny hudby první poloviny 20. století. Tento obor zahrnoval především hudbu socialistického realismu. Bylo rovněž žádoucí, aby západní hudební moderna byla posuzována přísně kriticky, podobně jako její čeští zástupci, především Leoš Janáček z období po Její pastorkyni. Profesor Kundera, kdysi Janáčkův asistent a významný interpret moderní hudby, se přesto podobným oficiálním nařízením vyhýbal a ponechal mým přednáškám, které jsem konal spolu se Ctíradem Kohoutkem, volný prostor.

Tento trend se ovšem začal proměňovat koncem 50. let. Někdy v roce 1958 jsem ja-

ko korespondent Hudebních rozhledů navštívil festival moderní hudby Wiener Festwochen. S pomocí svých zahraničních kolegů jsem se dostal k nové literatuře, ke knihám a partiturám nové hudby, která byla v našich domácích podmínkách přinejmenším přehlížena. Ignorování nových trendů se ovšem rovná zamlčování souvislostí se světem hudby minulé. Navázání těchto vztahů je podstatou živé tradice. K naší snaze poznávat vše aktuální se tenkrát příznivě postavilo také vídeňské nakladatelství Universal-Edition. V roli „tajných kurýrů“ vystupovali mimo jiné též členové Janáčkova kvarteta, kteří při svých návratech z cest převáželi „závadnou literaturu“ mezi vlastními partiturami. Desetileté působení na Janáčkově akademii a živé kontakty s novou hudbou se mi podařilo zúročit v knize *Hudobníci XX. století* (1964, 1968). Kontakty s rozvíjejícími se trendy nové hudby a současně snaha definovat tento pohyb na domácí scéně daly vzniknout monografii Alois Hába. *Život a dílo* (1971).

Vím, že se toho v té době mnohé událo. Jak ale byly bezprostřední důvody vašeho příchodu na Filozofickou fakultu?

V roce 1962 mě profesor Racek vyzval, abych se ucházel o uvolněné místo odborného asistenta na jeho ústavu. Současně se mnou počítal jako se svým nástupcem na místě vedoucího katedry; tím jsem se po jistých politických obstrukcích také stal. Původní katedra muzikologie se brzy rozšířila o dějiny umění, teatrologii a estetiku. Nechci zde příliš hovořit o jiných mimofakultních aktivitách (iniciovanych mým kolegou prof. Rudolfem Pečmanem), jakými byly například festival a kolokvium, Janáčkova společnost, edice Janáčkova díla aj. Ostatně mým hlavním posláním byla práce na fakultě. Tím spíše, že „uměnovědci“, řečení „schöngelisti“, neměli na Filozofické fakultě díky jejímu vedení vždy lehký život. Hrozilo zrušení oboru, zejména hudební vědy, estetika fungovala po nuceném odchodu Olega Suse vlastně jen v názvu. Tento obor

pak ožil až v 80. letech pod hlavičkou marxismu-leninismu. Z Ministerstva školství přicházely jasné pokyny k revitalizaci oboru. Žádné z nařízení ovšem ani nepomyslelo na obor, jenž by šel alespoň ve stopách mladého Marxe, György Lukáče či Bedřicha Václavka. Po zavedení estetiky jako společenského základu jsem se ujal přednášek. V mých čteních se pak objevili noví, dosud nepříliš často citovaní autoři, jakými byli například Theodor W. Adorno, Roman Ingarden a jeho žákyně Zofia Lissa, Martin Heidegger či Carl Dahlhaus. V osmdesátých letech jsem se pak věnoval zevrubněji fenomenologii.

Ve složitých a mnohdy rozporuplných poměrech po roce 1968 mi připadl úkol udržet personální složení ústavu a profilovat jeho oborové kompetence ve všech disciplínách, popřípadě uvést do života nové badatelské záměry. Postupně byl zřízen Kabinet pro hudební lexikografii, u jehož založení stáli profesori Gracian Černušák a Bohumír Štědroň. Soudobá hudba se dostávala ke slovu i na mých přednáškách. Z iniciativy Miloše Štědroňe se konaly kompoziční semináře politicky nepohodlných skladatelů, které se tenkrát nemohly na JAMU uskutečnit.

Jak pohlížíte na budoucí vývoj oboru?

Věřím i nadále na tradici, která byla založena již ve dvacátých letech v době příchodu Vladimíra Helferta do Brna. Ústav hudební vědy vykazuje od oněch dob podivuhodnou kontinuitu, kterou se nemohou pyšnit některé podobně zaměřené ústavy doma ani v zahraničí. Snažil jsem se vystupovat v úctě k této tradici rovněž po roce 1990, kdy jsem byl emeritován. Vedení ústavu jsem předal mladším, mému dlouholetému spolupracovníkovi Jiřímu Fukačovi, po jehož smrti přešlo vedení ústavu na mého někdejšího žáka Mikuláše Beka. Ústav jsem ovšem ani dnes neopustil. Stále přednáším a jako školitel se věnuji studentům.

Rozmlouval: Lubomír Spurný

Významné osobnosti naší univerzity

Čestný doktorát prezidenta Edvarda Beneše na Masarykově univerzitě v Brně

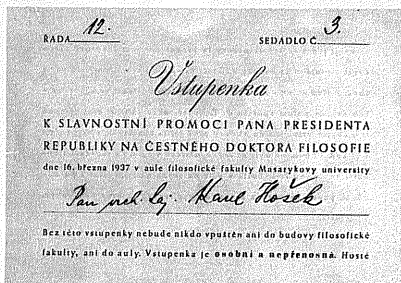
Masarykova univerzita, od jejíhož založení uplynulo v lednu osmdesát pět let, využila své možnosti udělovat titul doctor honoris causa již téměř stokrát. Mezi devětaadvadesáti osobnostmi vědeckého, kulturního a politického života, jimž dosud diplom čestného doktora odevzdala, najdeme i dva nejvyšší představitele našeho státu – prezidenta Edvarda Beneše a prezidenta Václava Havla. Prvnímu z nich, Edvardu Benešovi, dlouholetému nejbližšímu spolupracovníkovi T. G. Masaryka, spolutvůrci samostatného Československa, jedné z nejvýznamnějších a nejdiskutovanějších osobností naší novodobé historie, jehož 120. výročí narození připadá na letošní 28. květen, věnujeme u příležitosti jeho jubilea tuto vzpomínku.

Vřelé vztahy brněnské univerzity k Edvardu Benešovi a rovněž jeho k univerzitě lze doložit ještě před tím, než byl v prosinci roku 1935 zvolen prezidentem republiky. Svědčí o tom jeho dopis z 26. května 1934, uveřejněný v červnovém čísle časopisu Index, ve kterém se, tehdy ještě jako ministr zahraničních věcí, vyjádřil ve prospěch brněnské univerzity, jíž hrozila ztráta Filozofické a Přírodovědecké fakulty: „Mám rád Masarykovu univerzitu v Brně pro jejího ducha a pro krásný mladistvý elán, který od počátku republiky projevovala tak výrazně, přispívajíc bezesporu význačně k vývoji naší národní kultury. Proto mám obavy ze zamýšlených restrikcí a soudím, že by ztráty z toho vzniklé daleko nevyvážily prospěchy, jež se z toho snad očekávají.“ Morální podporu, již Beneš ohrožené univerzitě poskytl, mu škola v následujících nelehkých letech několikrát oplatila.

Prezidentského úřadu se Beneš ujal v době, kdy byl evropský i vnitropolitický vývoj poznamenán nárůstem fašistických a nacistických proudů.

A tak veškeré své úsilí soustředil tento zkušený politik na všestranné zabezpečení republiky a na uchování jejího demokratického charakteru. Pro tuto politiku se snažil získat co nejširší veřejnost, oporu hledal – a nacházel – na vysokých školách. Hned při svém prvním pracovním zájezdu na Moravu zavítal 15. června 1936 na Právnickou fakultu Masarykovy univerzity, kde se v auditoriu maximu setkal s představiteli všech brněnských vysokých škol a s českými i německými studenty. Po uvítacím pozdravu rektora Masarykovy univerzity Dobroslava Krejčího vyzvedl Edvard Beneš ve svém projevu význam vědy a jejího poslání a nutnost svobody bádání, jež nesmí být podřízeno žádnému politickému diktátu. Na všechny přítomné jistě silně zapůsobila jeho slova: „Jste muži vědy a vědecké metody práce. Věda je pravda, přímá, poctivost. Věda je mužná, přímá, charakterní a přitom lidská, tolerantní, objektivní. Proto je tak krásná. Proto by muži vědy měli stát v našem státě v čele lidského, tolerantního, bolesti našich dnů objímajícího dorozumění a spolupráce.“ Pravidelně pod vlivem tohoto Benešova brněnského vystoupení a nadto veden snahou posílit jeho pozici na domácí politické scéně se již 17. června 1936 usnesl profesorský sbor brněnské české techniky udělit mu čestný doktorát technických věd a posléze ho i požádat, aby škola směla nést jeho jméno.

Demonstrovat svoji podporu se rozhodla samozřejmě i Masarykova univerzita. Profesorský sbor její Filozofické fakulty se na svém mimořádném zasedání dne 12. listopadu 1936 usnesl jednomyslnou akclamací

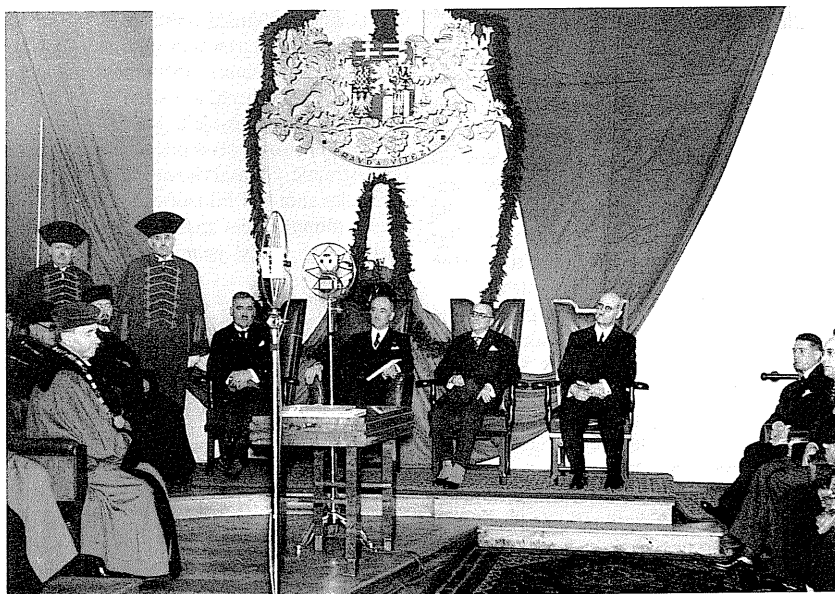

Vstupenka na slavnostní promoci

udělit Edvardu Benešovi čestnou hodnost doktora filozofie. Originál návrhu, psaný rukou Inocence Arnošta Bláhy, profesora sociologie na brněnské Filozofické fakultě, je, ač patetický, přece natolik výmluvný, že ho uvádíme v plném znění: „Masarykova univerzita se zrodila z ducha svobody. Vedle Masaryka symbolem československé revoluce a československé svobody stal se prezident Edvard Beneš. Zasloužil se vedle prezidenta Osvoboditele nejvíce o znovuzřízení československého státu. Vytvořil naši zahraničněpolitickou tradici a zosnoval ji, stejně jako naši tradici vnitropolitickou, v organické kontinuitě s oním duchem našich dějin, který ze základů prvními buditeli vyrostl v nadstavbu našeho evropanství a naší světovosti. V době hrozících válek on jest věrným služebníkem míru mezi národy. V době, kdy reflektory světa jsou soustředěny na hlučné diktátory, on jest jedním z jasných světél světové demokracie. Svou politiku realistickou, racionalistickou a humanitní vybudoval na základech, jež mu poskytla jeho věda, jeho filozofická orientace a vůbec jeho funkce univerzitního profesora. Vyzrávaje ve státníka, jehož úroveň

daleko přerůstá rámec tohoto státu, uchoval si a uchovává živý styk s národní kulturou a jejími představiteli. V době, kdy svoboda kulturní a zejména vědecká práce je v tolika zemích ohrožována a znemožňována, on se stává zárukou, že zdroje naší národní vzdělanosti, z jejížhož rozvoje jsme čerpali své největší síly, budou se moci i nadále uplatňovati po zákonu svobody.“ Zřejmě při audienci rektora Masarykovy univerzity Františka Berky, jež se konala 3. února 1937 na Pražském hradě, Beneš slíbil, že nabízenou čestnou hodnost přijme. Ministerstvo školství a národní osvěty potvrdilo udělení čestného doktorátu 17. února 1937. Beneš sám rozhodl, že se podrobí promočnímu aktu v Brně, a to v úterý 16. března 1937 v odpoledních hodinách přímo na Filozofické fakultě, a že ve stejný den dopoledne převzme čestný doktorát i na brněnské české technice, jež na základě zákona č. 31/1937 právě měnila svůj dosavadní název na Vysokou školu technickou dr. Edvarda Beneše.

Filozofická fakulta se na příjezd pana prezidenta pečlivě připravila. Její aula byla, jak je vidět na dochovaných fotografiích,

Slavnostní promoce v aule Filozofické fakulty 16. 3. 1937

vyzdobena chvojovými pletenci a žlutými a červenými draperiemi, nad prezidentovým křeslem u západní stěny auly visel mezi státní a městskou vlajkou velký státní znak. Aula, přilehlé místnosti, chodby a schodiště ožívovala rostlá zeleň. Návrh výzdoby připravil akademický malíř Eduard Milén, jenž se ujal i uměleckého ztvárnění pergamenového diplomu. Příchod a odchod vzácného hosta a jeho doprovodu měly ohlásit fanfary trubačů, složené pro tuto mimořádnou příležitost profesorem Vladimírem Helfertem. Pořadatelskou službou byli pověřeni posluchači Filozofické fakulty pod vedením docenta Jindřicha Šebánka. Konečně bylo vše přichystáno, vstupenky opravňující ke vstupu do nevelké auly rozeslány.

Podle předem detailně připraveného programu absolvoval prezident Edvard Beneš 16. března 1937 slavnostní promoci nejprve na české technice. Na Filozofickou fakultu dorazil krátce po poledni, doprovázen manželkou Hanou, ministrem školství Emilem Frankem, zemským prezidentem Janem Černým, členy své kanceláře a samozřejmě také rektorem Masarykovy univerzity Františkem Berkou, děkanem Filozofické fakulty Vladimírem Grohem a promotorem Janem Krejčím. Při krátkém zastavení v úřadovně děkana se pozdravil se členy Akademického senátu Masarykovy univerzity a zapsal se do fakultní pamětní knihy. Poté se odebral k promočnímu aktu do auly, zaplněné do posledního místečka univerzitní akademickou obcí a čestnými hosty, mezi nimiž byli představitelé všech československých vysokých škol (s výjimkou německých vysokých škol pražských), politického a veřejného života státu, země Moravskoslezské a města Brna. Slavnostní akt zahájil děkan Vladimír Groh, který představil doktoranda a vysvětlil, proč Filozofická fakulta a Masarykova univerzita k udělení čestného doktorátu přistoupily: „Masarykova univerzita, udílejíc čestný doktorát dr. Edvardu Benešovi, prohlašuje urbi et orbi, že se celou svou vahou a s veškerou rozhodností staví za mravní ideály prezidenta Osvoboditele, jehož jméno nese, a za dílo jeho pokračovatele, spolutvůrce světového míru.“ Když dal potom rektor

František Berka souhlas k promoci, provedl vlastní slavnostní akt promotor Jan Krejčí, doyen profesorského sboru Filozofické fakulty. Svoji promoční řeč věnoval čerstvý čestný doktor uváhám o úkolech filozofie a vědy v chaotických poměrech tehdejší Evropy, v níž vedle sebe existují čtyři typy států – konstituční demokratický, komunistický, fašistický a nacionálně socialistický. Ve svém projevu vyjádřil přesvědčení: „Dnešní doktríny filozofické a mravní a dnešní režimy politické se musí navzájem respektovat, tolerovat, musí se v klidu vyvíjet, aby se navzájem mohly přizpůsobovat a tím budoucí jednotu Evropy zase připravovat. Tvrdím, že prudký, násilný konflikt mezi nimi není nutný – a zejména válečný konflikt by vůbec neměl smyslu. Vyšel by z něho rozvrat ještě horší.“ Ani on sám, ani nikdo z přítomných tehdy nemohl tušit, jak moc a zároveň jak málo se Edvard Beneš mylí. Moc v případě válečného konfliktu, který se měl už brzy rozhořet ve druhou světovou válku. Málo v tom, že hned po skončení války vyvstanou v Evropě další velké problémy. Obojího si měl bohužel on sám ještě užít měrou vrchovatou. Ale to už by byla jiná kapitola, s udělením čestného doktorátu nesouvisející.

Pokud by měl někdo ze čtenářů zájem seznámit se detailně s průběhem promočního aktu a s celým Benešovým promočním projevem, najde jej v publikaci Slavnostní promoce prezidenta republiky dr. Edvarda Beneše na čestného doktora filozofie Masarykovy university, jež byla vydána v roce 1937 péčí Spolku pro podporování studujících na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Je uložena v Archivu Masarykovy univerzity v Brně, v jehož fondech se nacházejí nejen další písemnosti vztahující se k udělení čestného doktorátu, ale rovněž doklady toho, jak moc si Filozofická fakulta a celá brněnská univerzita svého čestného doktora filozofie Edvarda Beneše, jemuž zachovala věrnost až do posledních dnů jeho života, vážila.

V únoru roku 1946 ho profesorský sbor Filozofické fakulty navrhl za kandidáta na Nobelovu cenu míru s tímto odůvodněním: „Dr. E. Beneš po celou dobu svého působení nejprve jako ministr zahraničních věcí

ČSR, poté jako její prezident, po dobu trvání státu i po jeho obnovení, záměrně a soustavně pracoval k organizování mezinárodní bezpečnosti a k zajištění světového míru. Proto splnil podle našeho soudu všechny podmínky, aby mu byla udělena cena míru.“ Prezidenta Beneše podpořila univerzita i v pohnutých únorových dnech roku 1948. Dne 24. února mu odeslal rektor Ladislav Seifert telegram tohoto znění: „Masarykova univerzita stojí neochvějně za Vámi. Prosím o laskavé přijetí naší delegace ve čtvrtek 26. t. m. a o telegrafické stanovení hodiny.“ Vzhledem k dramatickému vývoji politické situace po 25. únoru už k setkání pochopitelně nemohlo dojít. Zrazený, zklamáný a nemocný prezident Edvard Beneš abdikoval na svoji funkci 7. června 1948 a už 3. září 1948 ve své vile v Sezimově Ústí zemřel. Soustrastný telegram odeslal paní Haně Benešové jak rektor Masarykovy univerzity Ladislav Seifert, tak i děkan její Filozofické fakulty Ferdinand Stiebitz. Stálo v něm: „Filozofická fakulta Masary-

kovy univerzity vzpomíná s celým vědeckým národem v hluboké úctě a opravdovým smutku světlé osobnosti Vašeho manžela, prezidenta Budovatele dr. Edvarda Beneše, svého čestného doktora filozofie, a prosí Vás, abyste přijala tento skromný projev oddané soustrastí s Vaším bolem.“

J. KALEDOVSKÁ

Šedesát let od úmrtí Tadeusze Zielińského

Tadeusz Zieliński (*14. 9. 1859), jeden z největších klasických filologů 20. století, převzal čestný doktorát Masarykovy univerzity ve Varšavě roku 1930. Bylo mu tehdy sedmdesát let a polská akademická obec oslavovala padesáté výročí jeho vědecké činnosti; za přítomnosti mnoha cizích delegací mu tehdy předaly diplomy čestného doktorátu všechny polské univerzity spolu s mladou univerzitou brněnskou; stal se tak jejím v pořadí sedmým doktorem honoris causa.

Již tehdy bylo splněno jedno ze základních kritérií pro udělení čestného doktorátu: prof. Zielińského pojily s Filozofickou fakultou brněnské univerzity vědecké i osobní kontakty. Byl učitelem předního profesora klasické filologie Františka Novotného, v roce 1927 na jeho pozvání v Brně roku 1927 přednášel, s prof. Novotným byl v přátelském korespondenčním styku až do své smrti. In margine obrovské badatelské (i popularizační) práce Tadeusze Zielińského uvedme jeho přesvědčení o historické úloze Slovanů, které vyjadřoval i svým vztahem k Čechům a k českým zemím. Spisy tohoto prvořadého filologa byly – opět především zásluhou prof. Novotného – překládány do češtiny („Starý svět a my“, „Náboženství starého Řecka“). Zielińského si velmi vážil a na jeho pohled na M. Tullia Cicerona navazoval jiný významný brněnský klasický filolog, prof. Jaroslav Ludvíkovský.

Zieliński byl rodem Polák, v Polsku navštěvoval německé školy, ale dříve než do svého šedesátého roku psal rusky, německy, latinsky a jinými evropskými jazyky, ne

Edvard Beneš při odchodu z Filozofické fakulty v doprovodu rektora Františka Berky a děkana Vladimíra Groha

polsky. Ostatně se brzy stal jeho trvalým domovem St. Petěrburg, kde se v osmdesátých letech 19. století stal po studiu na německých univerzitách profesorem klasické filologie. V roce 1922 definitivně přesídlil do Varšavy (píše již také polsky), po přepadení Polska Hitlerem, kdy byl při obležení Varšavy zničen všechen jeho majetek včetně knihovny a rukopisů, se podařilo jeho dceři a synovi vzít jej k sobě do jižního Bavorska, kde v podalpském městečku Schon-dorfu (ještě po čtyřech letech vědecké práce) zemřel 8. května 1944.

Tadeusz Zieliński byl, jak bylo v jeho generaci obvyklé, klasickým filologem širokého záběru. Jeho neznámější práce se týkají řeckého náboženství, římského divadla, řecké komedie i tragédie, z římských autorů Horatiovi a Ciceronovi, a v neposlední řadě dědictví antiky v evropském kulturním vývoji.

Není možné být jen se zmínit o všech Zielińského příspěvcích ke kulturně-historickým diskusím 19. a 20. století. Učiním tak aspoň připomínkou slavného titulu „Cicero im Wandel der Jahrhunderte“ (po prvé v Lipsku 1897), který byl a zůstává podle slov Jaroslava Ludvíkovského „skvělou obranou nejvdělanějšího Římana proti Mommsenovi a klasickým vzorem pro sledování antických tradic v evropské kultuře“.

Nedlouho před svou smrtí napsal Tadeusz Zieliński profesoru Fr. Novotnému: „Idea slovanského obrození nepřestává být z mých zamilovaných... s nadějí (v její pokračování) se chci rozloučit se světem, což musí zanedlouho nastat. Prosím své české kolegy, jestliže budou po mé smrti na mne vzpomínat, aby to činili ve spojení s touto ideou.“

J. NECHUTOVÁ

110 let od narození Zdeňka Hájka

V letošním roce uplynulo 110 let od narození prvního ředitele historického semináře Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně prof. PhDr. Zdeňka Hájka.

Narodil se 13. března 1894 v Suchdole u Kutné Hory jako syn učitele. V předvečer světové války (v červenci 1913) maturoval a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy zapsal obory dějepis a zeměpis. Po vypuknutí války byl odveden do rakousko-uherské armády a odvelen na haličskou frontu. Zde byl na jaře 1915 zajat ruskými vojáky a odeslán do středoasijského vnitrozemí. V roce 1917 vstoupil do československých legií a s nimi se v roce 1920 vrátil do vlasti. Studium na Filozofické fakultě KU ukončil v roce 1923 a své vědecké působení zahájil jako asistent východoevropského oddělení jejího historického semináře. Po dvouleté asistentuře u prof. Jaroslava Bidla požádal o přijetí do školské služby a byl v roce 1925 ustanoven profesorem na českém státním gymnáziu v Brně. Zde přešel od studia starších slovanských dějin k novější problematice, především polonistické. Zaujala ho tehdy aktuální (v souvislosti s přípravou pamětní desky) problematika polských vězňů, kteří byli v době předbřeznového absolutismu vězněni v letech 1839 až 1848 na brněnském Špilberku. Veřejnost informoval o výsledcích svého bádání v sérii článků v Moravských novinách v roce 1929 i v odborných studiích publikovaných v Pekařově sborníku (1930) a v Časopisu Matice moravské (1930, 1935). Za nacistické okupace byl Hájek v roce 1941 ze školských služeb propuštěn a byl nucen přijmout místo archiváře a knihovníka Lidových novin. Po válce se vrátil na své předchozí gymnaziální působiště.

Po vzniku Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně byl na ní pověřen profesurou slovanských dějin a 1. listopadu 1946 zahájil přednášky a cvičení. Zároveň přednášel na Vysoké škole sociální v Brně. Na základě práce o tajných spolcích v Haliči v letech 1831-1842 se 24. října 1947 habilitoval pro obor polských dějin na Filozofické fakultě MU. Za necelý rok, 29. července 1948, byl jmenován mimořádným profesorem slovanských dějin na Pedagogické fakultě MU.

Kromě funkce administrativního ředitele historického semináře (1946-1950) byl Hájek v roce 1948-1949 členem akademického senátu Masarykovy univerzity a v le-

tech 1952-1955 proděkanem pro vědecký výzkum. Důsledkem přeměny fakulty ve Vyšší pedagogickou školu bylo mj. zřízení katedry dějepisu a ústavy v roce 1954, kterou prof. Z. Hájek vedl až do své smrti v roce 1958.

Jeho badatelský zájem se v tomto období soustředil na ohlas polského lednového (1863) povstání v našich zemích. O něm publikoval řadu podrobných monografických studií, a to v Časopisu Matice moravské (1952), v Česko-polském sborníku vědeckých prací (1955), Časopisu Společnosti přátel starožitností (1951), Slezském sborníku (1953, 1956), Novém Polsku (1953) a v Slovanských historických studiích (1955). Kromě prací týkajících se pobytu polských revolucionářů na našem území a ohlasu polského lednového povstání v českém prostředí napsal i několik drobnějších slavistických studií. Pro posluchače Vyšší pedagogické školy vydal dvoudílnou chrestomatii k dějinám Ruska (do roku 1861). Pro svůj široký rozhled, přátelský vztah a pedagogické kvality patřil prof. Hájek k oblíbeným učitelům. Schopné studenty uváděl do vědecké práce, vedl studentský vědecký kroužek a řadu svých žáků dovedl k vypracování rigorózních prací o dějinách školství a dosažení doktorátu pedagogických věd (PaedDr.). Uprostřed vědecké a pedagogické práce však nečekaně opustil běh tohoto světa dne 2. ledna 1958 ve věku nedožitých 64 let. V naší paměti však zůstává jako jedna ze zakladatelských osobností Pedagogické fakulty MU.

J. VACULÍK

Sté výročí narození literárního vědce Jana Vilikovského

Letos na jaře uplyne sto let od narození významného literárního vědce, profesora Jana Vilikovského. Narodil se 15. 4. 1904 v Semechnicích u Opočna, v letech 1922 až 1924 studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze francouzský a latinský jazyk, posléze i jazyk český a his-

torii; v letech 1924-1927 rozšířil svou odbornou průpravu studiem češtiny a historie na Filozofické fakultě Komenského univerzity v Bratislavě. Na své vědecké dráze byl ovlivněn učiteli V. Tillem a V. Chaloupeckým, jeho odborná orientace byla záhy naměřována do oblasti starší české literatury, jak o tom svědčí téma jeho doktorské práce *Příspěvky k poznání Kosmova klasického vzdělání*, obhájené v r. 1927. Jako učitel začal od r. 1928 působit na Filozofické fakultě v Bratislavě a již r. 1933 se habilitoval prací *Latinská poesie žákovská v Čechách*. V r. 1936 byl tam jmenován mimořádným profesorem české a slovenské literatury, od r. 1939 (s výjimkou doby, kdy byly české vysoké školy uzavřeny) až do své smrti působil jako řádný profesor starší české a slovenské literatury na Filozofické fakultě v Brně. Zemřel 15. 11. 1946 v Brně.

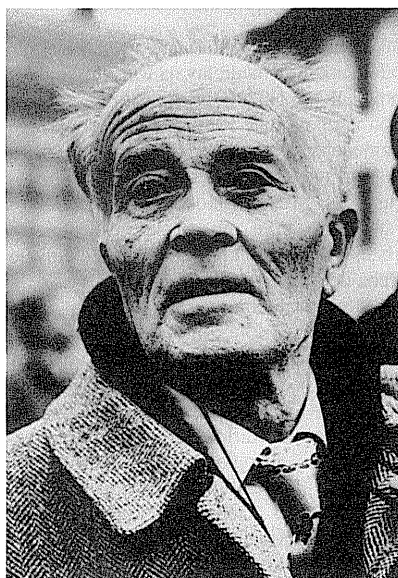
Ve své vědecké práci se Vilikovský soustředil na zkoumání starší literární produkce, zejména na dobu vrcholného středověku. Jeho hluboká a mnohostranná odborná průprava mu umožňovala srovnávat vývoj v českém prostředí s německým či francouzským a sledovat i vztahy mezi českou a latinskou literární tvorbou. Výsledkem je už zmíněný habilitační spis a řada cenných studií a dodnes užívaných edic připravovaných v rozmezí několika málo let, jako jsou práce *Próza z doby Karla IV.* (1938, 1948), *Staročeská lyrika* (1940), *Legenda o svatě Kateřině* (1941, 1946), *Staročeské satiry* (1942). Jeho zájem směřoval i k regionální tvorbě a jejímu specifickému vývoji, jak o tom svědčí syntetická studie o literatuře Slezska nazvaná *Starší literatura slezská a její význam v literatuře české* (1946). Působením na bratislavské univerzitě se obrátil jeho zájem též ke slovenské literatuře starší i obrozené (studie o kancionálové tvorbě 17. století, o duchovní poezii J. Třanovského, o výrazných osobnostech obrození, jako byl J. Kolár, P. J. Šafařík či S. Hruškovič); J. Vilikovský tak získal nepopiratelné zásluhy o rozvoj literární slovakistiky.

Vilikovského vědecká činnost je živá dodnes: jeho edice jsou vzorem vydavatelské práce zejména pro své podnětné doprovodné studie, příkladná je jeho schopnost analyzovat myšlenkově i jazykově obtížné

texty, formulovat soudy hlubokého záběru i dosahu, přitom však zachovat jasnou sdělnost. Navzdory krátkému období, v němž mu bylo umožněno pracovat, výrazným způsobem obohatil a rozvinul české medievistické i barokistické literární bádání a jeho tvorba je stále aktuální, důkazem může být soubor studií vydaný až posmrtně pod titulem *Písemnictví českého středověku* (1948), stále vyhledávaný pro materiálové bohatství a inspirující způsob práce se středověkými texty.

H. BOČKOVÁ

**Prof. MUDr. et PhDr.
Josef Sajner, CSc.
(6.7.1909 – 29.12. 1992)**

Od narození prof. Josefa Sajnera uplyne letos 95 let. Narodil se v rodině soudního úředníka ve Slavkově, kde také vychodil obecnou školu. Do státního reálného gymnázia dojížděl do Bučovic, a když v r. 1928 odmaturoval, zapsal se na studia medicíny na LF MU do Brna. Už od 2. ročníku byl demonstrátorem u prof. Josefa Petříka na Fyziologickém ústavu, od r. 1930 u prof. K. F. Studničky na Ústavu histologickém, kde se ještě před promocí stal jeho asistentem. Na asistentském místě byl (s výjimkou let 1934–1936) u prof. Jana Floriana až do uzavření vysokých škol v r. 1939. Během války se věnoval lékařské praxi.

Už jako student–demonstrátor se zajímal o vědeckou práci a získával první publikační zkušenosti. Proto hned po znovuotevření vysokých škol v roce 1945 nastoupil na Farmakologický ústav, nejprve jako nehoonorovaný a od r. 1949 jako odborný asistent. (To už byl otcem tří dcer, manželka byla dětskou lékařkou.) Badatelsky i publikačně navázal na svou práci o histogenezi buněk epidermis (byla odměněna cenou Chodounského), také se věnoval některým problémům embryologickým, cytologii s farmakologickým zaměřením, toxikologii. Zpracovávaná témata vycházela z badatelského programu ústavu, takže najdeme i práce o studiu krevních buněk u mladých

embryí. Publikoval samostatné práce i v časopisech *Lékařské listy*, *Biologické listy*, ve *Spisech LF MU* i v časopisech zahraničních. Onemocnění ledvinovými konkrémenty se stalo tématem jeho kandidátské práce a vyšlo jako monografie.

Ve svém životopise se J. Sajner přiznává i k dalšímu zájmu, který v něm podnítil už v době studií prof. Studnička prací o J. E. Purkyňovi. Od té doby se věnoval také lékařské a přírodovědecké historiografii. Postupně uveřejnil v odborných časopisech i monografiích články a studie o J. E. Purkyňovi, G. Mendelovi, S. Freudovi, E. Machovi, stati se dočkal i Jan Jessenius, Marcus Marci, Marie Curie, Carl Linné, W. Harwey, J. Camel (jimi se stal znám i v zahraničí), z osobností LF to byli např. K. F. Studnička, B. Bouček, R. Vanýsek, E. Babák. Neznamená to ovšem, že by rezignoval na pedagogickou či odborně výzkumnou práci. Souběžně pokračoval ve zkoumání účinků léků na dětský organismus a přednášel farmakologii studentům pediatrie, pro něž připravil také učebnici. Nakonec ho ovšem dějiny medicíny natolik zaujaly, že jim věnoval převážnou část svého badatelského zájmu. V tomto oboru se

také habilitoval (1964) pro nově založené oddělení dějin medicíny na Ústavu sociálního lékařství. Na toto pracoviště se ještě jednou vrátil po roce 1989 jako profesor. Právě vzhledem k historiografickým zájmům si doplnil medicínskou erudicí studiem historie na FF MU; to zakončil v r. 1968 doktorem. Do krve mu přešla myšlenka, že chceme-li rozumět přítomnosti medicíny, je třeba dobře znát její dějiny.

S přibývajícím věkem přidal k zájmu o mimořádné osobnosti české a světové vědy a medicíny studium balneologie u nás a napsal podrobné a objevné monografie o historii lázeňství ve Velkých Losinách, Dolní Lipové, Karlově Studánce, Bludově. Karlovarský Jean de Carro a loketský Václav Pojer připoutali Sajnerův zájem i k západoeurópskému lázeňství a kniha Tomáše Jordána z Klagenburku pojednávající o moravských a slovenských léčebných pramenech ho motivovala k pracím o Trenčianských Teplicích a Piešťanech, které uveřejňoval v časopise Balneologický spravodajca a Balneohistorica Slovaca. Balneologii se věnoval také prakticky, když po odchodu do důchodu (1974) pracoval v Mariánských Lázních jako lázeňský lékař. I tam (s primářem J. Křížkem) připravoval prioritní balneologické stati, účastnil se balneologických konferencí a přednášek doma i v zahraničí. V zahraničí také často přednášel, v čemž mu pomáhala dobrá znalost jazyků. Tu osvědčil i při překladech knih H. Glassera – Objevitel člověka (1959) a Vývoj moderního lékařství (1962). Bohužel některé zamýšlené práce z historie české balneologie, např. o Vilému Priessnitzovi, zakladateli prvních vodních lázní na světě v Gräfenbergu (Jeseníku), nedokončil. Stačil o něm pouze napsat doslov do knihy Miloše Kočky Prameny živé vody.

Jednou z jeho posledních prací je rozsáhlá kapitola nazvaná Cenná archivní svědectví v knize Dvě století ve službách zdraví (Brno 1986), která začíná od doby před založením nemocnice U Svaté Anny (od r. 1238) a končí výklad v r. 1951. Metodologicky nepředpojatý využíval i pomocných badatelských metod, známy jsou jeho pato-

grafické studie (o Leoši Janáčkoví, W. A. Mozartovi aj.), v nichž ze zaznamenaných chorobných příznaků určoval přesně diagnózu u osobností už nežijících.

Josef Sajner zůstavil dějinám svých odborností k posouzení i k dalšímu využití 14 monografií a na 400 časopiseckých a knižních statí. Vzpomínky, které začal diktovat už po své osmdesátce, zůstaly jen v torze, zhoršující se zdravotní stav bral energii i čas. I tak je v nich uchován Sajnerův zájem i o hudbu, o obrazy, o divadlo, jeho přátelství se známými lidmi, např. s Jaroslavem Kvapilem, jenž ho ustanovil vynavatelem své poslední vůle, i to, jak rád trávil volný čas turistikou v kruhu své harmonické rodiny i mezi přáteli.

Společenským uznáním mu bylo členství ve dvou německých odborných společnostech a v Société Internationale d'histoire de la Médecine. Zlatá medaile LF MU k osmdesátinám byla veřejným poděkováním za celoživotní práci. Prof. MUDr. et PhDr. Josef Sajner, CSc., se zařadil k osobnostem brněnské lékařské fakulty jako plodný vědecký pracovník, jako oblíbený učitel, popularizátor české medicíny a její neúnavný historikograf.

V. LINHARTOVÁ

Čtyřicet let od úmrtí prof. RNDr. Jana Srba

S velkou úctou vzpomínáme na ty vysokoškolské učitele, kteří stáli při zrodu jednotlivých odborných pracovišť Pedagogické fakulty naší univerzity. Jedním z nich byl profesor RNDr. Jan Srb, od jehož úmrtí uplynulo dne 22. února čtyřicet let. Narodil se dne 9. 4. 1898 v Telči, kde v roce 1916 maturoval na tamnějším reálném gymnáziu. Po vojenské službě absolvoval v letech 1919–1924 studium matematiky a deskriptivní geometrie na Vysokém učení technickém a Karlově univerzitě v Praze.

Na Pedagogickou fakultu Masarykovy univerzity nastoupil v roce 1949 po bohatých zkušenostech z působení na středních

školách v Jihlavě, Strážnici, Místku, Novém Bohumíně, Olomouci, Prostějově a v Brně. V roce 1949 dosáhl hodnosti doktora přírodních věd a o rok později byl jmenován docentem na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity pro obor geometrie. Jako člen Matematického a deskriptivního semináře se významnou měrou podílel na koncepci učitelského studia matematiky v prvních letech existence Pedagogické fakulty. V roce 1954 přešel na Přírodovědeckou fakultu Univerzity Komenského v Bratislavě, kde byl v roce 1958 jmenován profesorem. Prof. RNDr. Jan Srb byl vynikajícím znalcem syntetické geometrie. Svoje vědecká pojednání publikoval od roku 1936 v Časopise pro pěstování matematiky a fyziky a v Acta facultatis rerum naturalium universitatis Comenianae. Jeho stěžejní práce se týkají pěti tematických okruhů: rozkladu kolineací v produkt harmonických homologií, konstrukce nadkvadrátů z daných bodů, studia vlastností autopolárního simplexu polárnosti n -rozměrného prostoru a zajímavé problematiky rozšíření Pascalovy věty o šestiúhelníku vepsaném do kuželosečky na normální křivky prostorů o libovolném počtu dimenzí. Poslední okruh otázek, jimiž se autor zabýval, totiž možnosti vybudování deskriptivní geometrie v n -rozměrném prostoru novou axiomatickou metodou, zůstal bohužel nedokončen.

Pan profesor byl vynikajícím učitelem, který ochotně předával své bohaté vědecké a pedagogické zkušenosti spolupracovníkům i studentům. Jeho přínos při budování oboru matematiky na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity i na Přírodovědecké fakultě Univerzity Komenského byl po zásluze oceněn udělením medaile Jednoty československých matematiků a fyziků i medaile Univerzity Komenského.

J. HÁJEK

Představitel Skupiny Brněnských

Před třiceti roky, 12. června 1974, zemřel v Brně významný literární vědec, spiso-

vatel a vysokoškolský pedagog František Tenčík (narodil se 24. října 1912 ve Vídni). Svě celožitovní úsilí věnoval české literatuře pro děti a mládež.

Od konce 30. let 20. století patřil k čelným představitelům tzv. Skupiny Brněnských, která se postavila proti účelovému, didakticko-výchovnému náhledu na dětskou literaturu a prosazovala umělecká kritéria při hodnocení písemnictví pro děti a mládež. Usilovala o důstojné začlenění dětské literatury, tak často odstavované na jakousi „druhou kolej“, do literatury celonárodní. V duchu Skupiny Brněnských uvažoval o literatuře (a také o dramatu, či filmu pro děti) rovněž František Tenčík. Zamýšlel se nad specifiky dětské literatury, která odvozoval od čtenářských potřeb mladých recipientů. Estetický rozměr literatury zdůrazňoval i ve vztahu k výchově: literatura může skutečně pomoci rozvoji osobnosti dítěte jedině tehdy, je-li zároveň a předně uměním. Na tomto stanovisku setrval František Tenčík po celý život.

Jako výrazně levicově orientovaný intelektuál podlehl především na přelomu let 40. a 50. tezí tzv. socialistického realismu, ale je třeba zdůraznit, že vždy oponoval nejúčelovějším socialistickorealistickým krajnostem. Na stránkách revue pro teorii a kritiku dětské literatury *Štěpnice* (jejímž vedoucím redaktorem byl v letech 1946 až 52) využíval proti extrémním utilitaristickým názorům na to, jak by měla vypadat „nová“ literatura pro děti, postojů některých serióznějších literárních vědců a pramenů sovětských tak, aby podtrhl důležitost a primárnost estetické funkce v literatuře pro děti. Na sklonku života pak byl Františku Tenčíkovi dokonce vytýkáno vstřícný postoj k některým z polických důvodů zakázaným autorům, například k Janu Skácelovi. V letech sedmdesátých Tenčík ostatně svým jménem kryl *Slovníček literárních pojmů* (1976) Ludvíka Kundery, do něž také napsal hesla týkající se literatury pro mládež.

Vyhraněný náhled na literaturu nebránil Františku Tenčíkovi v tolerantnímu přístupu k cestám poněkud jiným, než jaké důvodně upřednostňoval sám. Tak třeba už v polovině let 60. podpořil vydání nových knih Jaroslava Foglara (tedy autora zastávajícího

v literatuře pro děti cestu opírající se vedle zábavnosti především o výraznou výchovnost a podceňující funkci estetickou). Tenčík razil názor, že žádný spisovatel, ani autor Foglarova typu, nemá být z literatury vylučován násilně.

Klíčovým dílem Františka Tenčíka a jedním ze základních děl české literární historie a teorie literatury pro děti a mládež je jeho kandidátská práce *Četba mládeže v počátcích obrození* (knižně vyšla 1962). Obhájil ji na Filozofické fakultě brněnské univerzity, kam přešel roku 1960 z Vyšší pedagogické školy v Brně. V této studii František Tenčík zejména rozpracoval pojem tzv. četby mládeže, tedy té části literatury, kterou děti a mládež přijímají a čtou bez ohledu na to, zda prvotně byla, či nebyla určena jim. Podle primárního čtenářského určení pak Tenčík prosazoval dnes zcela zažitě dělení na četbu mládeže intencionální (literatura pro děti a mládež) a neintencionální.

Roku 1963 se na Filozofické fakultě habilitoval svou monografií o J. V. Plevovi (knižně vyšla posmrtně, r. 1979).

Další uznávanou Tenčíkovou publikací je soubor statí *Umění dětem* (1972). Zvláště pak dvě úvodní studie *K otázce zvláštních funkcí slovesnosti pro děti a mládež* a *K otázkám materiálu a předmětu literárněhistorického zkoumání slovesnosti „pro děti a mládež“* stále patří mezi významné texty české teorie dětské literatury a četby dětí a mládeže.

František Tenčík se však neomezoval pouze na dětem určenou literaturu, trvalý a soustavný byl také jeho zájem o dramatickou tvorbu pro děti. Informoval o ní a hodnotil ji už jako referent Československého rozhlasu v Brně (1938–1946), byl dramaturgem a režisérem dětské scény Zemského divadla v Brně, po válce spolupracoval s Městským divadlem mladých. Zájem o drama pro děti ho neopustil ani později (stačí nahlédnout do *Umění dětem*), rozšířil jej posléze i na oblast loutkového filmu (tak vznikla např. jeho monografie o Hermíně Týrlové).

Vedle práce vědecké, dlouholeté práce pedagogické, vedení literárněteoretických a kritických periodik věnovaných literatuře

pro děti a mládež, už zmiňované *Štěpnice a Zlatého máje* (1961–1963), zasáhl Tenčík do literatury pro děti rovněž jako autor původních děl. Nejméně dvě jeho beletristické knihy jsou dosud bezesporu životné a zde stojí za připomenutí. Je to zaprvé ojedinělé pásmo drobných poetických próz určených nejmenším *Ivánek* (1954, přepracováno 1957), v němž František Tenčík prokázal schopnost citlivé práce s jazykem a dobrou znalost potřeb mladého recipienta, a pak próza ze života dětí, „klukovský příběh“ *Chlapec v bílém svetru* (1971).

K dokončení rozepsaného románu s dívčí hrdinkou a k přepracování některých prací literárněvědných (podle svědectví přátel rovněž monografie o J. V. Plevovi) už nebyl Františku Tenčíkovi dopřán čas.

L. NOVÁKOVÁ

Vzpomínka na dr. Yvonu Coufalovou

V tomto roce uplynulo šedesát let od narození dlouholeté učitelky katedry matematiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity RNDr. Yvony Coufalové, CSc. (18. 3. 1944). Dr. Coufalová pocházela z rodiny vynikajícího českého matematika univ. prof. RNDr. Otakara Borůvky, což nepochybně ovlivnilo její profesní volbu. Po středoškolských studiích absolvovala v letech 1961–1966 na brněnské Přírodovědecké fakultě studium odborné matematiky se zaměřením na algebru. Poté nastoupila na Katedru matematiky Pedagogické fakulty UJEP, kde působila až do své předčasné smrti v roce 1993 jako odborná asistentka.

Ve své vědecko-výzkumné práci se zaměřila na algebru. V letech 1971–1975 se zabývala v rámci výzkumného úkolu Kvalitativní matematické metody a základní matematické struktury problematikou abelovských grup s operátory. Vyšla ze studia abelovských grup bez torze a ukázala možnosti zobecnění některých jejich vlastností na grupy s operátory. Souběžně s tím se dlouhodobě podílela na řešení výzkumného úkolu Studium binárních systémů to-

pologickými metodami, řešeného na Přírodovědecké fakultě v Brně. Výsledky shrnuje v rigorózní práci Polynomy na grupě permutací ze tří prvků, obhájené v r. 1973, a v kandidátské disertaci Polynomické funkce nad S3 obhájené v roce 1980. Z této oblasti publikovala osm studií ve Sbornících prací Pedagogické fakulty UJEP v Brně a v časopise Archivum Mathematicum.

Otázkami výuky algebry se zabývala i ve své práci pedagogické. Je autorkou zdalekých vysokoškolských skript pro cvičení

z algebry, dvou učebních textů z algebry a geometrie a spoluautorkou pěti didakticko-kometodických prací o rozmanitých otázkách výuky matematiky.

Téměř třicetiletým působením na katedře matematiky významně ovlivnila přípravu budoucích učitelů matematiky pro různé typy škol. V našich vzpomínkách zůstává jako obětavá a svědomitá vysokoškolská učitelka i milá kolegyně.

J. HÁJEK

Redakci Universitas došlo

Balík Stanislav (ed.), Ondřej Krutílek, Ondřej Rojčák, Petr Vilímek: Komunální volby v České republice v roce 2002. MU v Brně, Mezinárodní politologický ústav, svazek č. 28, Brno 2003

BOOK OF ABSTRACTS „Persistent Toxic Substances Contamination of the European Region“. Hotel Santon, Brno, November 10 - 12, 2003. Masarykova univerzita v Brně, 2003

CODIFICATIONS et SYMBOLES des CULTURES NATIONALES. 13-15 juin 2002. MU v Brně 2003

České země v 17. a 18. století (Barokní doba, společnost, kultura). Sborník příspěvků odborného historického semináře pro učitele dějepisu základních a středních škol. Ed. Jiří Mihola. MU v Brně 2003

Digital Earth Information Resources for Global Sustainability. Ed. by Milan Konečný. MU Brno, 2003

Fiala Petr, Pitrová Markéta (eds.): Rozšiřování ES/EU. MU v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2003

Holzbachová Ivana: Příspěvky k otázkám filozofie vědy. MU v Brně, 2003

Hroch, Jaroslav: Filozofická hermeneutika v dějinách a současnosti. Masarykova univerzita v Brně, 2003

Kopeček Lubomír (ed.) Marián Belko, Vlastimil Havlík, Jaromír Sedlár: Od Mečlara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti. MU, Brno, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2003

Malach Antonín: Podpora podnikání v regionech ČR a EU. Sborník referátů ke stejnojmenné konferenci 20. 11. 2003 ve Slavkově u Brna. MU v Brně, 2003

Malach Antonín, Viturka Milan: Odborné vzdělávání v procesu evropské integrace. Sborník referátů ke stejnojmenné konferenci konané dne 11. 9. 2003 v Brně. MU v Brně, 2003

Prof. Ing. Josef Mervart, DrSc.: Způsoby poznávání světa. MU Brno, 2003

MUDr. Palásek Ivo, MUDr. Doubek Michael, Ph.D., prof. MUDr. Vorlíček Jiří, CSc.: Chronická lymfatická leukemie. Informace pro pacienty a jejich blízké. Interní hematologická klinika Lékařské fakulty MU a Fakultní nemocnice Brno. Brno 2003

Rozvoj veřejného sektoru v ČR a SR. : Malý, I., Sivák, R. a kol. MU v Brně. Ekonomicko-správní fakulta. Brno 2003

Slaninová, Iva (ed.): XVII Biological Days MEMORY IN LIVING SYSTEMS. Organized by Czechoslovak Biological Society and Department of Biology, Medical Faculty MU Brno. 19 -20 November 2003, Brno. MU, Brno, 2003

Poláček Jiří: Tvorba a recepce. Studie o meziválečné české literatuře. MU v Brně, Pedagogická fakulta. Brno 2003

Pospíšil Ivo: Slavistika na křižovatce. Vychází ve spolupráci se Středoevropským centrem slovanských studií v Brně, o.s., Ústavem slavistiky Filozofické fakulty MU a Vydavatelstvím MU v Brně. Brno 2003

DOKONČENÍ NA STRANĚ 72

In memoriam

Zemřel profesor Libor Míček

Dne 26. dubna 2004 odešel ve věku 73 let profesor PhDr. Libor Míček, CSc., dlouholetý učitel psychologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Narodil se na moravskoslezsko-polskoslovenském pomezí v Bystřici nad Olší v rodině lékaře, který byl koncem války v roce 1945 zavražděn gestapem.

Po studiích na reálném gymnáziu byl přijat na Pedagogickou fakultu Univerzity Palackého v Olomouci, po půl roce přestoupil na Filozofickou fakultu téže univerzity, kde studoval odbornou kombinaci psychologie s filozofií a současně učitelskou kombinaci filozofii s dějepisem. V roce 1955 ukončil vysokoškolská studia a získal tituly promováný psycholog a promováný pedagog.

Svoji profesionální dráhu začal ve Výzkumném ústavu pedagogickém v Brně, poté působil několik let na Pedagogickém institutu v Olomouci jako vedoucí psychologického ústavu. Od roku 1964 pracoval na katedře psychologie (později Psychologickém ústavu) brněnské Masarykovy univerzity. Nejprve ve funkci odborného asistenta, posléze docenta a konečně profesora, kterýžto titul mohl dosáhnout až po roce 1989. Mezi prvními učiteli byl jmenován emeritním profesorem filozofické fakulty.

Jeho odborná činnost se orientovala zejména na oblast duševní hygieny, jejímž byl nadšeným přednášečem na vysokoškolské půdě i pro nejširší veřejnost. Známé a dodnes používané jsou jeho monografie zabývající se tímto tématem, a to *Duševní hygiena a Sebevýchova a duševní zdraví*. Mnoho let přednášel pedagogickou psychologii, prosazoval i masovou osvětu nejširších vrstev obyvatelstva, rozšíření jógových cvičení a kurzů duševní hygieny.

Vykonal několik významných zahraničních cest, zúčastnil se aktivně řady konferencí a kongresů, např. v Indii, v Kanadě, v Německé spolkové republice. V roce 1990 byl jmenován mimořádným profesorem Mezinárodního institutu integrálních humanitních věd v Montrealu.

Po politických změnách byl v roce 1990 jmenován prorektorem Masarykovy univerzity s úkolem pomoci při vzniku Slezské univerzity v Opavě a byl též pověřen jejím řízením v prvním období její existence.

Profesor Míček představoval pro své kolegy i studenty zosobnění čestnosti a opravdovosti, nikdy nepřizpůsobil své chování těm požadavkům doby, které by byly v rozporu s jeho přesvědčením. Žil tak, jak věřil, že je správné. Představoval pro své okolí pevný morální bod, kterým se mohli ostatní poměřovat.

M. SVOBODA

Za profesorem Vladimírem Tichým

Profesor RNDr. Vladimír Tichý, CSc., narozen 10. 5. 1923 v Boskovcích, zemřel 3. února 2003 ve svých nedožitých osmdesátinách.

V r. 1942 dokončil státní reálné gymnázium v Boskovcích maturitou. Po ní byl během zbývajících válečných let zaměstnán jako pomocná kancelářská síla v Boskovcích. Po skončení 2. světové války absolvoval svá vysokoškolská studia na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně v oboru učitelství chemie a biologie v r. 1949. Poté získal po předložení disertační práce na téma *Antibiotický účinek lišejníkůvé stříčky na růst dřevokazných hub* a po složení rigorózních zkoušek v r. 1951 titul doktora věd přírodních.

Po ukončení vysokoškolských studií byl přijat do zaměstnání jako asistent na Přírodovědecké fakultě MU v Brně, a to na Ústavu pro fyziologii rostlin, vedeném prof. Rypáčkem. Tamtéž v letech 1952 až 1955 absolvoval aspirantské studium a v r. 1957 obdržel po obhajobě disertační práce vědeckou hodnost CSc. Poté zastával na tehdejší katedře fyziologie rostlin, mikrobiologie a genetiky místo odborného asistenta a od

r. 1956 pracoval jako vědecký pracovník tehdy při katedře nově zřízené laboratoře fyziologie a anatomie rostlin. Vedle své odborné práce se zúčastňoval výuky formou praktických cvičení a přednášek, vedl diplomové práce posluchačů a byl členem řady zkušebních komisí. V letech 1963 až 1966 zastával funkci proděkana fakulty pro pedagogickou práci.

V roce 1962 byl na základě úspěšného habilitačního řízení jmenován docentem pro obor fyziologie rostlin. V roce 1968 proběhlo jeho profesorské řízení, avšak vzhledem k následným politickým normalizačním perzekucím se jeho odborný růst zastavil a teprve po roce 1990 byl jmenován profesorem pro obor fyziologie rostlin.

Ve svých 145 odborných publikacích, pojednáních a popularizačních článcích se zabýval zejména fyziologií dřevokazných hub zvláště s ohledem na jejich schopnosti tvorby humusu. Zkoumal také vliv humusu na fyziologické projevy rostlin a jejich růst zvláště i v interakci s minerální výživou. V jeho práci je možno obdivovat široký tematický záběr, nápaditost a využití netradičních metod. Použitím paramagnetické rezonance potvrdil koncepci akademika Práta, že mnohostranný příznivý účinek humusových látek na rostlinný metabolismus je podmíněn přítomností volných radikálů a že je lze považovat za nespécifické stimulatory.

Profesor Vladimír Tichý byl člověk bezkonfliktní povahy, velmi spolehlivý, uvážlivý a moudrý, houževnatý vědec a laskavý učitel, avšak i člověk veselý, vtipný a přátelský. V roce 1989 vzhledem k zdravotním problémům odešel natrvalo z fakulty a zbytek svého života trávil v rodinném domku a na zahrádce na Chudobově ulici v Židenicích. Při mých návštěvách v tomto jeho zázemí rád vzpomínal na mnohé pracovníky fakulty a mimo jiné připomínal 10. květen jako datum společného narození jeho a astronoma docenta B. Ondrlíčky, kdy společně navštěvovali akademika O. Borůvku narozeného týž den, aby mu blahopřáli. Zdravotní nepřízeň posledních let snášel velmi trpělivě; velkou oporou mu bylo přitom jeho rodinné zázemí.

F. PLHÁK

Z historie a současnosti univerzity**Výročí Masarykovy univerzity**

JIRÍ PULEC

V letošním roce si Masarykova univerzita připomíná 85. výročí své existence. Zřízena byla v lednu 1919, tedy nedlouho po vzniku samostatného československého státu. Založení univerzity však nebylo plodem pouhého revolučního okamžiku, přecházel mu dlouholetý proces, který započal už na sklonku šedesátých let 19. století, kdy s požadavkem na obnovení univerzity na Moravě, jež byla zrušena nedlouho předtím, vystoupila vedení měst Brna a Olomouce. Zmíněná první moravská univerzita vznikla v roce 1573 v Olomouci. V roce 1778 bylo její sídlo přeneseno do Brna, což souviselo s postátněním univerzity a s tehdy již dominantním postavením Brna v rámci Moravy. Brněnská etapa historie univerzity sice trvala pouhé čtyři roky, za zaznamenání však stojí, že v jejím průběhu přibývalo k dosavadním dvěma fakultám, teologické a filozofické, tolik potřebné medicínsko-chirurgické studium. V roce 1782 byla univerzita, stejně jako ostatní tzv. neúplné univerzity v rakouské monarchii, zrušena a přeměněna v pouhé lyceum, jež bylo na žádost olomouckého arcibiskupa a olomouckého magistrátu přeloženo zpět do Olomouce. K obnovení univerzity došlo až v roce 1827, avšak již od počátku padesátých let 19. století byly její fakulty opět postupně rušeny a univerzita jako celek zanikla v roce 1860. Kontinuitu vysokoškolského studia v Olomouci potom udržovala pouze samostatná fakulta teologická, která byla po vzniku Univerzity Palackého začleněna do jejího rámce.

Proces, na jehož konci stálo založení Masarykovy univerzity, tedy započal jako hnutí za obnovu staré zemské univerzity, přičemž pro její umístění přicházela v úvahu výhradně dvě největší moravská města, Brno a Olomouc. Představy české a německé společnosti na Moravě o jazykovém charakteru univerzity se ovšem od počátku lišily; zatímco Němci předpokládali zřízení univerzity s vyučovací řečí německou, Češi se domáhali univerzity jazykově utrakvistické. Tyto rozpory se v průběhu let dále vyhrocovaly v důsledku silící kulturní a ekonomické emancipace českého obyvatelstva a nacionální polarizace na Moravě. Tento proces nebyl ovšem omezen pouze na Moravu, v Čechách vedl například už v roce 1869 k rozdělení pražské techniky na českou a německou. V roce 1882 se rozdělilo i nejstarší vysoké učení v českých zemích, Karlo-Ferdinandova univerzita. A právě vznik české univerzity v Praze ovlivnil směřování snah o zřízení univerzity na Moravě podstatnou měrou. Existence jediné české univerzity v rámci národní komunity se totiž záhy mohla stát problematickou, neboť vzhledem k nedostatku domácí konkurence vyvstáva-

lo reálné nebezpečí provincializace české vědy. Na tento problém jako první poukázal T. G. Masaryk, který už v roce 1885 formuloval názor, že „kdo zná život vysokých škol, dá mně za pravdu, že máme-li mít jednu univerzitu, potřebujeme dvě“. Od poloviny osmdesátých let tak v čele snah za zřízení univerzity na Moravě, tentokrát už jazykově české, stanula pražská česká univerzita. Na podporu české univerzity na Moravě vystupovali pražští univerzitní profesori i vysokoškolské studentstvo, namnoze pocházející z Moravy, a myšlenka druhé české univerzity rezonovala v nejširší veřejnosti. Požadavek zřízení univerzity zazníval po desetiletí v poslanecké sněmovně ve Vídni i v moravském zemském sněmu. Akcent na kvalitu proponované univerzity

Karel Engliš (1880-1961),
první rektor Masarykovy univerzity

přispěl k tomu, že dlouholetý spor o její umístění, zda v Brně či v Olomouci, byl posléze rozhodnut ve prospěch Brna, které mohlo nabídnout lepší intelektuální i materiální podmínky než menší Olomouc. Je samozřejmé, že vyhraněné snahy o českou univerzitu, a navíc v zemském hlavním městě Brně musely narazit na odpor moravských Němců, kteří právě v Brně chtěli zřídit svou německou univerzitu a případné umístění české univerzity v Brně považovali za akutní ohrožení německé hegemonie ve městě a na Moravě vůbec. S existencí české univerzity na Moravě byli ochotni souhlasit pouze v tom případě, pokud by byla umístěna v některém menším moravském městě. Nesmiřitelnost nacionálních stanovisek, která počátkem října 1905 vyústila v Brně i do pouličních nepokojů, potom znemožnila jakékoliv řešení moravské univerzitní otázky až do konce války. Teprve vznik samostatného Československa umožnil naplnění předního kulturního požadavku národa.

Návrh zákona o zřízení české univerzity v Brně, jehož autory byli tehdejší profesori brněnské české techniky Karel Engliš a František Weyr, byl podán Národnímu shromáždění už 15. listopadu 1918. Určitou komplikací při jeho projednávání se stala skutečnost, že součástí nového státu se stalo i Slovensko a z hlediska vnitřní politiky bylo nutno uvažovat o zřízení univerzity v Bratislavě. Přednost nakonec dostala brněnská univerzita, jež obdržela už při svém vzniku označení Masarykova, jímž byly oceňeny zásluhy prvního československého prezidenta o její zřízení.

Zákonem číslo 50 ze dne 28. ledna 1919 byla tedy zřízena druhá česká univerzita o čtyřech fakultách – Právnické, Lékařské, Filozofické a Přírodovědecké. Do tradičního obrazu středoevropských univerzit nově zřízené školy chyběla fakulta Teologická, zcela programově pomínutá, naproti tomu zákon do našeho univerzitního prostředí poprvé uvedl samostatnou fakultu Přírodovědeckou, jejíž obory byly do té doby tradovány na filozofických fakultách. Brněnská Masarykova univerzita nebyla zřízena jako univerzita regionální, nýbrž jako vysoké učení, jehož poslání vyjádřila zakládací listina univerzity přáním, „aby univerzita brněnská žila, mohutněla a kvetla v ušlechtilém závodění se starší sestrou pražskou, aby se stala dílnou duchů i srdcí pro všechny syny a dcery našeho národa toužící po pravém vzdělání a aby vysílala ze svých síní pracovníky nadšené činnou láskou k národu a prodchnuté vůlí sloužiti zemi a státu, jenž ji vytvořil“. Představitelé univerzity si toho úkolu byli od počátku vědomi. „Brno se stane druhým kulturním střediskem republiky,“ prohlásil první rektor Masarykovy univerzity Karel Engliš ve svém zahajovacím projevu, a ve smyslu tohoto záměru byla univerzita také programově budována. Prvním a nejdůležitějším úkolem bylo pro ni získat kvalitní pedagogické a vědecké osobnosti, které by byly od počátku rovnocenné jejich protějškům na Univerzitě Karlově. A lze říci, že v tomto ohledu byla situace pro novou univerzitu příznivá. Protože se o jejím zřízení uvažovalo po desetiletí, již od konce 19. století se na pražské univerzitě připravovala a habilitovala řada perspektivních vědeckých pracovníků právě s výhledem profesury na nové univerzity. Rovněž na půdě brněnské české techniky vyrůstali pracovníci netechnických disciplín, kteří byli připraveni okamžitě přejít na brněnskou univerzitu. Dynamicky se rozvíjející Brno bylo také větším magnetem pro zájemce o vysokoškolskou kariéru než tehdy provinční Bratislava, kde vznikla univerzita jen o několik měsíců později než v Brně. Rychlé a vcelku bezproblémové konstituování profesorských sborů brněnské univerzity umožnilo, aby brány svých dvou fakult – Právnické a Lékařské – otevřela pro studenty už na podzim 1919. Rychlejší aktivaci zbývajících fakult (otevřeny byly až v roce 1921) zabránily pouze problémy s jejich umístěním. Personální situace na brněnské univerzitě tak byla od počátku příznivější než na Univerzitě Komenského, která se po řadu let neobešla bez suplentů právě z Brna. Založení dvou univerzit, brněnské a bratislavské, současně, přinášelo státu řadu problémů, především ekonomické povahy, které ve svých důsledcích ohrožovaly integritu, ba i samotnou existenci Masarykovy univerzity. Poprvé byla Masarykova univerzita vážně ohrožena už na podzim 1923, kdy v souvislosti s projednáváním státního rozpočtu proběhly tiskem zprávy o zamýšleném přenesení její Filozofické fakulty do Bratislavy. Přestože tyto informace nebyly úředně potvrzeny, nesporně měly reálné jádro, protože v té době vláda pomýšlela i na zrušení Vysoké školy zemědělské v Brně. Důrazný nesouhlas univerzity i nejšířší veřejnosti však způsobil, že nebezpečí bylo pro danou chvíli zažehnáno. Problém se však vrátil při sestavování státního rozpočtu

na rok 1925. Realizaci návrhu zákona, jímž se měl upravit počet vysokých škol a který opět počítal se zrušením brněnské Filozofické fakulty, však i tentokrát zabránila nová vlna protestů veřejnosti.

Obsah výše zmíněného nerealizovaného restriktivního zákona ale neupadl do úplného zapomnění a byl oprášen v době, kdy vrcholila světová hospodářská krize. Tehdy byla situace pro Masarykovu univerzitu opravdu vážná a nebezpečná. Parlamentní komise, zřízená v prosinci 1932, navrhla úpravu počtu vysokých škol, spočívající především ve sloučení dvou stejných či obdobných vysokých škol do jednoho místa. Masarykovy univerzity se tato opatření měla dotknout zásadním způsobem, protože vedle Filozofické měla být tentokrát zrušena i fakulta Přírodovědecká. Z univerzity by tak zbylo žalostné torzo. Ani tentokrát nezůstala univerzita v odporu proti svému zmrzačení sama. Naopak, síla protestů, vycházejících především z vědeckých a kulturních kruhů, dokazovala, jak důstojné postavení a jakou vážnost si Masarykova univerzita získala za nedlouhou dobu své existence. I přes mimořádnou podporu veřejnosti však tentokrát trvalo déle než rok, než byla situace vyřešena ve prospěch Masarykovy univerzity. Teprve koncem června 1934 si mohla univerzita s úlevou vydechnout po zprávách, že fakulty zrušeny nebudou.

I přes tyto a další problémy, z nichž je možno jmenovat nezdar snah o výstavbu univerzity, nízkou systemizaci profesorů a v prvním období i kritický nedostatek ubytovacích kapacit pro studenty, který poněkud zmírnilo teprve dokončení výstavby Kounicových kolejí v roce 1923, se univerzita v meziválečném období úspěšně a dynamicky rozvíjela jak po vědecké, tak i pedagogické stránce. Prestižní fakultou univerzity s mezinárodním věhlasem se stala její fakulta Právnická, reprezentovaná především osobnostmi národohospodáře Karla Engliše, profesora ústavního práva a právního filozofa Františka Weyra a právního filozofa a profesora pro obor trestní právo a řád Jaroslava Kallaba. Mimořádnou postavou Lékařské fakulty byl fyziolog Edward Babák, zakladatelská osobnost nejen Masarykovy univerzity, ale i dalších v té době vznikajících brněnských vysokých škol, především Vysoké školy veterinární, jejímž se stal prvním rektorem. Z celé plejády významných profesorů působících v meziválečném období na Lékařské fakultě lze vedle Babáka namátkou jmenovat biology Františka Karla Studničku a Jana Bělehrádka, patologického fyziologa Viléma Laufbergra, histologa a embryologa Jana Floriana a přímého žáka J. E. Purkyně Karla Chodounského, který položil základy brněnské farmakologie, jež dále rozvíjel Bohuslav Bouček. Zakladatelem moravské chirurgické školy se stal profesor Julius Petřivalský, první přednosta chirurgické kliniky. Z jeho vynikajících žáků jmenujeme například Jana Bedrnu, Josefa Podlahu, Vladimíra Rapanta a ortopeda Bedřicha Frejku. Kliniky porodnicko-gynekologickou reprezentují v meziválečném období výrazné postavy profesorů Antonína Ostrčila a Gustava Müllera, dětskou kliniku Otakar Teyschl a kliniku nemocní vnitřních Rudolf Vaný-

sek. Alespoň letmou zmínku by si však zasloužila celá řada dalších klinických pracovníků Lékařské fakulty, kteří v období mezi světovými válkami přispívali k její velmi dobré úrovni.

Chloubou Filozofické fakulty byla její slavistika, reprezentovaná zejména jmény Václava Vondráka, Arna Nováka, Bohuslava Havránka, Romana Jakobsona, Františka Trávníčka a Franka Wollmana. K silným stránkám fakulty patřila i řada dalších oborů, například historie (Bohumil Navrátil, Julius Glücklich, Rudolf Urbánek, František Hrubý a Vladimír Groh), západní filologie (Antonín Beer, Jan Krejčí, Prokop M. Haškovec, Karel Titz, Josef Kopal, Hertvík Jarník, František Chudoba), klasická filologie (František Novotný, Karel Svoboda, Ferdinand Stiebitz, Jaroslav Ludvíkovský, Gabriel Hejzlar), filozofie a sociologie (Otakar Zich, Mihajlo Rostohar, Vladimír Hoppe, Josef Ludvík Fischer, Josef Tvrđý, Inocenc Arnošt Bláha).

Na Přírodovědecké fakultě se úspěšně rozvíjela především matematika (Matyáš Lerch, Eduard Čech, Ladislav Seifert, Otakar Borůvka), fyzika (Bohuslav Hostinský), chemie (Jan Václav Dubský) a botanika (Josef Podpěra), vysokou úroveň však měla i celá řada dalších oborů fakulty.

Do povědomí nejširší kulturní veřejnosti se univerzita dostávala nejen pořádáním kulturních a společenských akcí, ale také organizováním popularizačních přednášek z nejrůznějších vědních oborů pro veřejnost v rámci univerzitních extenzí. K věhlasu univerzity přispívalo i udělování čestných doktorátů. Prvním čestným doktorem mladé univerzity se stal ve výroční den jejího založení dne 28. ledna 1925 Leoš Janáček. Slavný hudební skladatel měl k univerzitě vřelý vztah, který prokázal svým velkorýsým odkazem ve prospěch její Filozofické fakulty, v jehož důsledku tato fakulta posléze nabyla autorská práva k Janáčkovým dílům hudebním i literárním a stala se tak do značné míry strážkyní jeho uměleckého odkazu.

Úspěšný rozvoj univerzity mezi válkami přervala okupace. V době uzavření univerzity 17. listopadu 1939 ležel její poslední předválečný rektor Arne Novák smrtelně nemocen v poličské nemocnici. Tragedii své univerzity, o níž se patrně už nedozvěděl, přežil o pouhých deset dní. Během jeho nemoci jej na rektorátě několikrát hledalo gestapo. Pozornost gestapa vyvolaly Novákovy veřejné projevy zahrocené proti nacismu, zvláště jeho proslov ke studentům v Litomyšli o prázdninách 1939. Zájem gestapa o osobu rektora Nováka jakoby předznamenal rozsah perzekuce, která univerzitu postihla za války. Personální ztráty Masarykovy univerzity v důsledku přímé nacistické zvěle (popravy, umučení v koncentračních táborech) byly mimořádné a týkaly se všech kategorií jejich zaměstnanců i studentů. Nacistický teror nejlépe dokládá fakt, že univerzita tímto způsobem ztratila patnáct profesorů, což činilo 13,4 % celkového počtu profesorů Masarykovy univerzity v roce 1939. Nejvážněji byla postížena Přírodovědecká fakulta, kde ztráty v profesorském sboru dosáhly plné čtvrtiny. Uzavření univerzity znamenalo přerušení nejen její pedagogické, ale

také vědecké činnosti. Po 17. listopadu 1939 zůstala v provozu jen ta pracoviště univerzity, jejichž práci okupační moc shledala přínosnou pro zájmy Říše. Jednalo se zejména o kliniky Lékařské fakulty a část jejích ústavů a o dva ústavy Přírodovědecké fakulty, botanický ústav a ústav fyziologie rostlin. Ale i tato pracoviště byla postupně rušena nebo organizačně oddělena od administrativního torza univerzity. Na konci roku 1941 přešly poslední dva do té doby otevřené ústavy Přírodovědecké fakulty do správy brněnské německé techniky, na jaře 1943 byly kliniky Lékařské fakulty převedeny do správy zemské nemocnice v Brně jako její oddělení a poslední ústavy Lékařské fakulty, totiž hygienický, mikrobiologický a patologicko-anatomický, byly v průběhu let 1943 a 1944 včleněny do brněnské pobočky Zdravotního ústavu Protektorátu Čechy a Morava. Profesori zavřených ústavů byli podle věku buď penzionováni, nebo dáni na dovolenou s čekatelným. Právní kontinuitu univerzity nadále udržovala jen tzv. Abwicklungsstelle der Tschechischen Universität in Brünn, která vznikla spojením děkanátů všech fakult a rektorátu. Tento správní úřad zaměstnával na konci války toliko jedenáct úředníků a uklízeček.

Před vedením znovuotevřené univerzity stál v časném létě roku 1945 velmi obtížný úkol – neprodleně uvést do plného provozu školu, která byla v době okupace krutě postižena jak po stránce personální, tak i materiální. Její učitelské sbory prořídly v důsledku nacistické perzekuce i přerozeními úmrtími, problémy způsobovaly i poválečné odchody učitelů fakult na jiné vysoké školy, především na Univerzitu Karlovu a na nově vznikající Univerzitu Palackého v Olomouci. Situaci komplikoval i fakt, že právě ve čtyřicátých letech dospívala Masarykova univerzita do fáze generační výměny a po šest let se nemohla konat žádná habilitační ani profesorská řízení. Naproti tomu po válce probíhající očista veřejného života od kolaborantů, zrádců a fašistických živlů se učitelů univerzity dotkla pouze v malé míře, závažnější důsledky měla pouze pro Právnickou fakultu, která byla nucena suspendovat tři své profesory, mezi nimi Jaroslava Krejčího, člena všech protektorátních vlád a předsedu třetí z nich. Vzniklé mezery v profesorských sborech se univerzitě podařilo v průběhu několika let zacelit především z řad jejích vlastních odchovanců.

Nezbytným předpokladem obnovení plného provozu školy po válce se stala restituce budov a jejich inventáře včetně vědeckých sbírek. Řada budov byla poškozena válečnými událostmi, zcela zničena byla v důsledku bombardování budova geografických ústavů a ústavu antropologického na Kounicově ulici. Některé budovy univerzity zabrala po válce sovětská armáda. Zatímco budovu Právnické fakulty záhy uvolnila, Lékařská fakulta musela za obsazení budov svých teoretických ústavů hledat urychleně náhradu. Našla ji v areálu zrušené německé techniky, který jí byl po složitých jednáních přidělen.

Přes všechny tyto problémy se brány všech fakult pro studenty otevřely už v červnu 1945, kdy byl zahájen mimořádný letní semestr. Nabídka

možností univerzitního studia od zimního semestru 1945/1946 obohatilo otevření dvouletého farmaceutického studia, které bylo v roce 1948 transformováno do studia čtyřletého. Na jeho základě byla v roce 1952 zřízena samostatná Farmaceutická fakulta, tehdy jediná v českých zemích.

Dlouholeté snahy o zavedení vysokoškolského vzdělávání pro učitele všech stupňů a druhů škol byly završeny zřízením pedagogických fakult, jež byly v roce 1946 otevřeny na všech tehdejších univerzitách. Tyto fakulty, které si jen obtížně hledaly své místo v rámci tradičních univerzit, prošly v následujících letech složitým vývojem. V roce 1953 byly odloučeny od univerzit a nahrazeny soustavou vysokých a vyšších pedagogických škol. V Brně vznikla Vyšší pedagogická škola, jejímž úkolem byla výchova učitelů šestého až osmého ročníku základních škol. Ani tato právní úprava neměla dlouhého trvání, v roce 1959 byla celá soustava transformována v síť pedagogických institutů. V roce 1964 byl brněnský Pedagogický institut začleněn do rámce univerzity, zatímco zbývající instituty působící v rámci Jihomoravského kraje, jihlavský a zlínský, byly zrušeny.

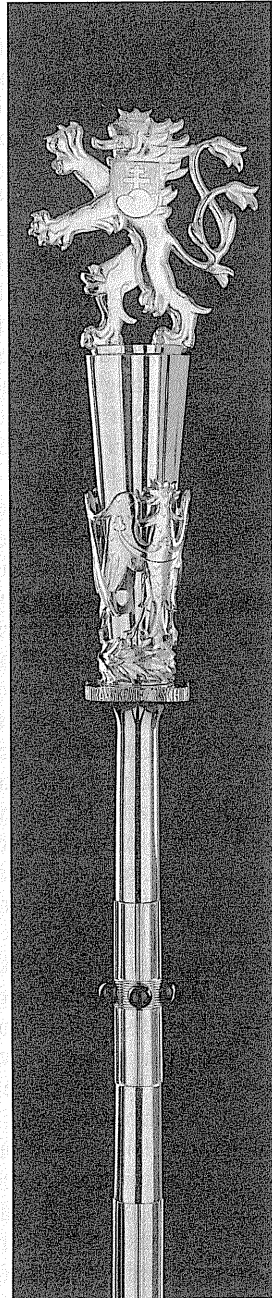
V těsné souvislosti s Masarykovou univerzitou působila v druhé polovině čtyřicátých let v Brně Vysoká škola sociální, která byla původně projektována jako její další fakulta. Vysoká škola sociální byla interdisciplinárním učilištěm, které v sobě slučovalo předměty tradované na filozofických, právnických a lékařských fakultách. Většina učitelů školy včetně jejích tří rektorů – Inocence Arnošta Bláhy, Mihajla Rostohara a Evalda Tománka – pocházela právě z těchto fakult Masarykovy univerzity. Absolventi Vysoké školy sociální měli nacházet uplatnění především v sociální a sociálně zdravotní službě. Změněným společenským poměrům po roce 1948 již koncepce a zaměření školy neodpovídaly, proto byla záhy zrušena. Rušila se postupně od počátku studijního roku 1949/1950.

Začátek osudového roku 1948 byl pro Masarykovou univerzitu ve znamení slavnostní události. Dne 20. ledna 1948 se v auditoriu maximu na Právnické fakultě konala slavnostní promoce Jana Masaryka na čestného doktora filozofie. Pro tehdejšího ministra zahraničních věcí byla promoce příležitostí k jeho poslednímu velkému veřejnému vystoupení. Slavnost poskytla univerzitě možnost naposledy se v předúnorové době přihlásit k ideálům, které ztělesňoval otec promovenda.

Již o měsíc později, bezprostředně po únorovém převratu, vznikaly na všech fakultách akční výbory, jež vstoupily do obecného povědomí především v souvislosti s personálními čistkami mezi studenty i zaměstnanci. Tzv. poúnorová očista byla zahájena bezprostředně po únorových událostech a týkala se jak studentů, tak i zaměstnanců. Bezprecedentní politická čistka na Právnické fakultě se odehrávala na pozadí kampaně, která byla proti této fakultě a její normativní teorii právní zahájena už před rokem 1948 na stránkách odborného a denního tisku a pokračovala i po provedené čistce. Usnesením Ústředního akčního výboru vysokých škol v Brně byla v březnu 1948 zastavena činnost devíti profesorů fakulty. Dva členové

sboru, profesoři Václav Chytil a Vladimír Kubeš, byli posléze odsouzeni k dlouholetým trestům žaláře, a další dva, Jaroslav Stránský a Adolf Procházka, členové předúnorové vlády, tomuto osudu unikli pouze útekem za hranice. Úder proti Právnické fakultě byl prvním krokem k její likvidaci v roce 1950. Na ostatních fakultách měla „očista“ mezi učiteli výrazně mírnější průběh a činnost jejich profesorských sborů zásadnějším způsobem nenarušila. Poúnorová politická čistka mezi posluchači byla zaměřena především na aktivní funkcionáře studentských spolků. Svým rozsahem sice nesnese srovnání s následující prověřkovou kampaní mezi studenty v rámci tzv. demokratizace, přesto ovlivnila klima na univerzitě zásadním a podstatným způsobem, protože postihla společensky a politicky aktivní složku vysokoškolského studentstva. Na přelomu let 1948 a 1949 se rozběhla další prověřková kampaň mezi studenty, označovaná jako přešetření studijního prospěchu. Proklamovaným účelem prověrky byl postih studentů, kteří „nestudují vůbec nebo se bez vážné příčiny ve studiu opoždují“. Také u této prověrky však byla vedle studijních často použita politická hlediska. Vyloučeno bylo 1 291 studentů Masarykovy univerzity z celkového počtu 4 923 studentů druhého a vyšších ročníků a procenta vyloučených studentů na jednotlivých fakultách se pohybovala od pěti na Pedagogické fakultě až po 46 procent na Právnické fakultě. Počty vyloučených studentů sice poněkud snížilo odvolací řízení na ministerstvu, i tak však zůstaly velmi vysoké.

V roce 1948 a za aktivní účasti akčních výborů začala do života univerzity vstupovat reforma vysokých škol. Zavedeno bylo přijímací řízení, které se stalo do značné míry nástrojem politické selekce studentů vysokých škol na několik desetiletí. Reforma studia, která spočívala zejména v zavedení studijních plánů, dílčích zkoušek a průběžné kontroly studia a v kolektivním systému studia, nebyla a také nemohla být jednorázovým aktem, její podoba se v prů-

Hlavice rektorského žezla

běhu let vyvíjela. První etapu reformy završilo vydání vysokoškolského zákona v roce 1950, který znamenal rozchod našich vysokých škol se stáletou tradicí samosprávných středoevropských univerzit. Součástí reformy se staly ukvapené a nedomyšlené zásahy do organizace a struktury vysokých škol, které se výrazně dotkly i Masarykovy univerzity. Vedle zrušení její Právnické fakulty to byla zejména již zmíněná reforma učitelského vzdělávání v roce 1953, která stávající pedagogické fakulty přeměnila v soustavu vysokých a vyšších pedagogických škol, z nichž vysoké školy pedagogické (na Moravě byla zřízena v Olomouci) byly určeny pro přípravu učitelů středních škol. V důsledku této úpravy bylo omezováno učitelské vzdělávání na přírodovědeckých a filozofických fakultách, jimž mělo zůstat pouze odborné studium. Tato koncepce se ovšem neosvědčila a zřízením pedagogických institutů v roce 1959 byla anulována.

Na počátku padesátých let bylo snahou ministerstva školství, které se odvolávalo na sovětské zkušenosti, zmenšit rozsah jednotlivých škol. V této souvislosti byla zvažována možnost vyčlenění lékařských fakult z rámce univerzit a jejich přeměna v samostatné vysoké školy lékařské. Změn neměly být ušetřeny ani zbývající univerzitní fakulty. Filozofické fakulty se měly rozdělit na fakulty filozoficko-historické a filologické a přírodovědecké fakulty na fakulty matematicko-fyzikální a biologicko-geografické. Pro moravské univerzity mělo mít toto dělení dalekosáhlé důsledky. Státní výbor pro vysoké školy, který se po roce 1950 stal důležitým prvkem v řízení vysokých škol, vycházel z premisy, že „není možné budovat dvě univerzity stejného složení v Brně a v Olomouci“. Navrhl proto provést jistou specializaci těchto univerzit, v Brně v jejím důsledku měla ze zmíněných fakult zůstat Fakulta filozoficko-historická a Matematicko-fyzikální, zatímco Olomouc se měla specializovat na obory filologické a biologicko-geografické. K rozdělení fakult nakonec došlo pouze uvnitř Univerzity Karlovy, zamýšlená specializace moravských univerzit, proti níž Masarykova univerzita v čele s tehdejšími rektorem Františkem Trávníčkem rozhořčeně protestovala, se neuskutečnila. Specializační tendence však zůstaly předmětem úvah ministerstva i nadále. Ještě jeho návrh dlouhodobého plánu rozvoje vysokých škol z roku 1962 přepokládal sloučení filozofických fakult brněnské a olomoucké univerzity v jedinou se sídlem v Brně a profilaci přírodovědeckých fakult v tom smyslu, že brněnská se měla zaměřit výhradně na přípravu odborníků v oblasti přírodních věc včetně matematiky a olomoucká se měla stát výlučně učitelskou fakultou pro tyto obory.

V polovině padesátých let postihla tvrdá restrikce olomouckou univerzitu, jež po přeměně její Pedagogické fakulty na Vysokou školu pedagogickou a následném zrušení fakulty Filozofické rychle spěla do podoby jednofakultní vysoké školy. Hrozícímu nebezpečí zániku univerzity chtělo její vedení podporované vlivnou skupinou na ministerstvu školství čelit přesunem brněnského farmaceutického studia do Olomouce. K tomu sice

nakonec nedošlo, přesto však byly dny brněnské Farmaceutické fakulty záhy sečteny. V závěru padesátých let došlo ministerstvo školství k závěru, že pro výuku farmaceutů v Československu postačí jediná farmaceutická fakulta. Původně se pro tento účel počítalo právě s brněnskou fakultou, která byla větší než její bratislavská kolegyně, měla konsolidovaný učitelský sbor a vysokou vědeckou úroveň, již druhou farmaceutickou fakultu daleko předstihovala. O způsobu řešení však nakonec rozhodly politické důvody, totiž argument, že Slovensko by mělo mít některé vysoké školy celostátního charakteru. Na základě usnesení politického byra ÚV KSČ byla brněnská Farmaceutická fakulta k 1. září 1960 sloučena s Farmaceutickou fakultou Univerzity Komenského se sídlem v Bratislavě.

Do šedesátých let brněnská univerzita vstoupila pouze se třemi fakultami – Lékařskou, Přírodovědeckou a Filozofickou – a ocitla se tak na nejnižším stupni svého dosavadního vývoje. Tehdy také ztratila svůj původní název a stala se Univerzitou Jana Evangelisty Purkyně, když ministerstvo školství neakceptovalo návrh vedení univerzity, aby byla pojmenována po Klementu Gottwaldovi. V roce 1964 se po jedenácti letech vrátila do svazku univerzity Pedagogická fakulta, naproti tomu o získání další fakulty – Ekonomické, resp. Ekonomicko-správní – se univerzita v letech 1961 a 1964 pokoušela marně.

Druhá polovina šedesátých let byla ve znamení postupného uvolňování politických poměrů. Změněné klima ve společnosti do jisté míry odrážel i vysokoškolský zákon z roku 1966, který obsahoval řadu liberalizačních prvků. Po šestnácti letech se tak například univerzitě vrátilo právo volit si svého rektora. Je smutným paradoxem, že této příležitosti, totiž pluralitní volby rektora z více kandidátů, mohla univerzita poprvé (a také naposled) využít teprve v květnu 1969, kdy vědecká rada univerzity rozšířená o zástupce profesorů, docentů, zaměstnanců a studentů zvolila rektorem Jana Vanýska. Jeho volbu, stejně jako volbu vedení fakult, však nastupující normalizační ministr školství Jaromír Hrbek již nepotvrdil. Rok 1968 poskytl univerzitě možnost pokusit se o návrat k původnímu názvu. Pro návrh, aby univerzita opět nesla Masarykovo jméno, který připravila univerzitní komise v čele s prorektorem Milanem Jelínkem, se vyslovily vědecké rady všech fakult s výjimkou fakulty Pedagogické. Na zasedání vědecké rady univerzity, které se konalo 20. června 1968, však tento návrh o jediný hlas neprošel. Plodem přechodného uvolnění poměrů se stalo i obnovení Právnické fakulty. Třebaže na přípravných pracích se významným způsobem podíleli profesori bývalé Právnické fakulty v čele s Vladimírem Kubešem, nová fakulta, která se zrodila již do normalizace, se ke své těžce zkoušené předchůdkyni nehlásila a v žádném směru na její vědecký odkaz nenavázala.

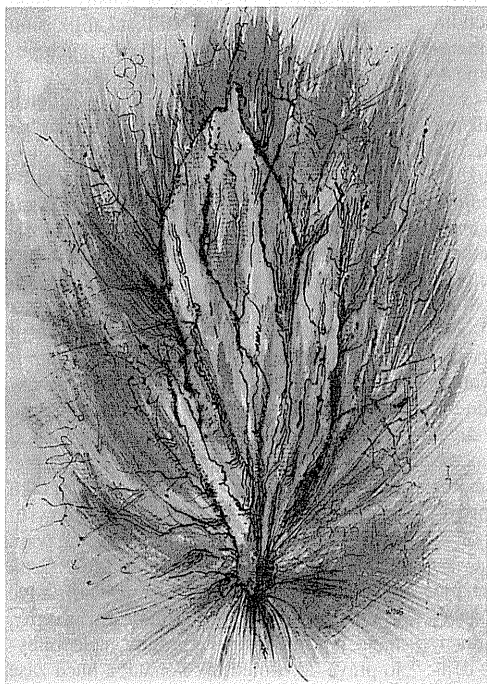
Počátek normalizace na brněnské univerzitě je spojen s nástupem jejího nového vedení v čele s rektorem Jaromírem Vašků v lednu 1970. Už v roce 1969 byly zrušeny všechny marxistické katedry, jež se v posledním

období své činnosti staly významnými pedagogickými a vědeckovýzkumnými pracovišti v oblasti společenských věd. Posun zaměření jejich činnosti od ideologie k seriózní vědecké práci našel výraz v reorganizaci a přejmenování těchto kateder v druhé polovině šedesátých let, kdy na jejich půdě vznikla například samostatná katedra sociologie. Normalizátory byly tyto katedry hodnoceny jako „opora pravice na univerzitě“ a po jejich zrušení musela většina pracovníků těchto pracovišť univerzitu opustit. Na místo zrušených kateder nastoupil v roce 1970 nově zřízený Ústav marxismu-leninismu jako režimní nástroj ideologické indoktrinace. Urychleně a v podstatě plošně byli také penzionováni učitelé starší 65 let, třebaže za mnohé z nich neměla univerzita odpovídající náhradu. Na základě provedených prověrek byli zaměstnanci univerzity rozčleněni do čtyř skupin (A,B,C,D), z nichž trvalou perspektivu zaměstnání na univerzitě měli pouze ti, kteří byli zařazeni do prvních dvou skupin. Podle původních předpokladů mělo z univerzity odejít celkem 250 zaměstnanců, což činilo celkem 17 % jejich celkového stavu. Do března 1972 byl rozváznán pracovní poměr s deseti profesory, čtrnácti docenty a sedmdesáti odbornými asistenty a asistenty. Do důchodu bylo v té době nuceno odejít 38 učitelů, převážně profesorů. Rozvázání pracovního poměru v důsledku tzv. nezákonného opuštění republiky se týkalo 32 učitelů a vědeckých pracovníků univerzity. Třebaže odchody učitelů z univerzity pokračovaly i v dalších letech, řada z těch, u nichž se předpokládalo ukončení pracovního poměru, na univerzitě nakonec zůstala, v některých případech až do roku 1989. Byli však zbaveni možnosti pedagogické a namnoze i vědecké práce a byli trvale diskriminováni. Přístup jejich politicky spolehlivých kolegů k vědeckopedagogickým hodnotám naproti tomu velmi usnadňovala novela vysokoškolského zákona z roku 1969, která zaváděla jmenování docentů a profesorů bez příslušného habilitačního či jmenovacího řízení. Ve veškeré personální práci byla více než dříve výrazně akcentována politická hlediska na úkor odborných, což se týkalo také přijímání nových učitelů a tzv. vědecké výchovy. Za této situace úroveň pedagogické a vědecké práce na univerzitě nutně poklesla, i když některé její obory si i nadále udržovaly svou tradiční vysokou úroveň.

Počátek výrazných změn do v zásadě nehybného stavu přinesl teprve rok 1989. V dalších letech prošla brněnská univerzita dynamickým rozvojem. Odhodlání navázat na svou tradici jedné z nejvýznamnějších vzdělávacích a vědeckých institucí země naznačil už návrat univerzity k původnímu názvu v březnu 1990, který je spjat se jménem tehdejšího rektora univerzity Milana Jelínka, jenž stál v čele pokusu o přejmenování univerzity už v roce 1968. Vysokoškolský zákon z května 1990 vrátil po čtyřiceti letech do rukou vysokých škol jejich samosprávu a učinil je tak do značné míry odpovědnými za jejich další rozvoj. Nabízenou šanci Masarykova univerzita plně využila. O jejím rozmachu navenek vypovídá růst počtu univerzitních fakult. Už v roce 1990 vznikla Ekonomicko-

správní fakulta, která navázala na činnost Ústavu ekonomiky a řízení nevyrobní sféry z období před listopadem 1989, do zdárného konce však žel nebyly dovedeny přípravy k obnovení Farmaceutické fakulty, které probíhaly v téže době. V roce 1994 byla zřízena Fakulta informatiky, v roce 1997 Fakulta sociálních studií a dosavadní organizační vývoj Masarykovy univerzity byl završen v roce 2002 zřízením Fakulty sportovních studií.

Pronikavě v posledních letech vzrostly počty posluchačů univerzity. Zatímco v roce 1989 studovalo na tehdejších pěti univerzitních fakultách ve všech formách studia celkem 9 096 studentů, v roce 2002 se zapsalo do bakalářského a magisterského studia na devíti fakultách Masarykovy univerzity už 22 122 studentů. Slabinou a limitujícím faktorem pro rozvoj univerzity bylo tradičně její prostorové vybavení. Velkorysý projekt výstavby akademické čtvrti na Kraví hoře z dvacátých a počátku třicátých let minulého století ztroskotal především v důsledku hospodářské krize a nezdarem skončily i snahy o výstavbu univerzity v Bohunicích v šedesátých a sedmdesátých letech. Situace se začala výrazně měnit teprve v posledním desetiletí. Investiční strategie univerzity se zaměřuje na rekonstrukci, dostavbu a výstavbu areálů jednotlivých fakult (zmínit je možné například novostavbu Ekonomicko-správní fakulty či dostavbu Pedagogické fakulty) a zejména na výstavbu velkého univerzitního kampusu v Bohunicích, která v současné době nabývá zřetelných kontur.

Wols, Kompozice, 1950

Náše anketa

Jak vnímáme moderní umění

Redakce revue Universitas otevírá anketu k problémům soudobého umění. Myslí se tím umění od počátku 20. století po současnost, problémy jeho vnímání, výkladu, poslání, smyslu. Otevíráme ji úvahami dvou aktivních umělců, Rudolfa Fily a Jiřího Valocha, dále zástupce mírně poučené laické veřejnosti prof. Jana Šmardy, odborníka na mediální problematiku doc. Jiřího Pavelky a vstupním zamyslením autora tohoto úvodu.

Hned na počátku bych chtěl připomenout filozofa Jeana Françoise Lyotarda a jeho knížku *Le différend* (Různice), která byla přeložena do češtiny, i když pod poněkud matoucím názvem *Rozepře*. V ní Lyotard vyložil svou koncepci postmodernismu a zdůvodnil jeho hlavní a podstatné momenty, především rozpad jednoty dosavadního vědění, tedy jednoty moderního myšlení, která se uskutečňovala prostřednictvím tří velkých metapříběhů (grand récit, meta-narace) vytvářených od osvícenství po postmodernu. Jsou to emancipace lidství – v osvícenství, teleologie ducha – v idealismu a hermeneutika smyslu – v historismu.

Byl to Dilthey, který navrhl využívat hermeneutiku také jako obecnou metodologii duchovních věd a podle něhož také umění musíme chápat dějinně. Podle Gadamera „naše dějinnost však není omezení, nýbrž princip rozumnění. Rozumíme a usiluje o pravdu, protože jsme přítom vedeni očekáváním smyslu.“ Umělec je vždy již postaven do historického světa, do něhož také tvořivě zasahuje, a tak reprezentantem příkladného rozvrhu skutečnosti je jeho dílo. Učí dívat se na skutečnost. Je názorným zástupcem života. Umělec však nepředstavuje stupňovanou subjektivitu, je spíše průsečíkem historických vztahů. Je ovšem nutné připomenout, že také divák je historicky určen, neboť i divák, který znovutvorbou staví dílo vždy do života, musíme považovat za determinované danou historickou situací. Opět připomeňme Gadamera: „Jsou to ději-

ny, které určují pozadí našeho hodnocení, poznatků, a dokonce našich kritických soudů. Často je to časový odstup, totiž odlišení pravých předsudků, za nichž rozumíme, od chybných, za nichž rozumíme špatně.“ A tak umělecké dílo, umělcův výtvar, který trvá, je relativně neobjektivnějším východiskem všech úvah o umění, i když právě ono čeká na přiměřený zážitek diváka mnohdy celá staletí.

I umění 20. století je třeba chápat v historických souvislostech. Charakteristickým znakem odlišujícím moderní umění (hlavně však v pozdějším stadiu vývoje) od umění minulých epoch je tzv. technický model myšlení, charakterizovaný experimentem. Dějiny tohoto modelu představují např. v malířství rozsáhlé proměny možnosti formálních prvků výstavby obrazu. Experiment doplněný novodobým subjektivismem a touhou po objevech zároveň neumožňuje návrat k tomu, co už bylo vyzkoušeno, jak to pochopil velmi dobře např. tašistický malíř Georges Mathieu, který řekl, že „umělec, chce-li být současný, musí rozvíjet styl, který je aktuální a všeobecně přijímaný“. Snad i proto tolik osobních modifikací, tolik ismů a hlavně estetik a konfesí, jakož i jejich poměrně rychlé střídání. Zároveň však i jistý determinismus experimentů pohybujících se vždy v určitém směru a navazujících na experimenty předchozí.

Už ve druhé polovině 19. století se začalo rýsovat, že v důsledku průmyslové revoluce rozvoj technických médií nemůže zůstat bez masového vlivu na tradiční uměleckou produkci. Avšak dalekosáhlé změny prošly kolem většiny zájemců o umění bez povšimnutí a někteří si je nechťejí připustit dodnes. Situaci soudobého umění komplikuje ještě ta skutečnost, že sedíme na obrovské haldě uměleckých děl, artefaktů, která se na světě nahromadila během staletí a o nichž v mnoha případech ani nevíme, a tak celé týmy odborných pracovníků v muzeích, galeriích, akademiích a na vysokých školách je stále ještě prozkoumávají, klasifikují, pořádají a snaží se je pochopit i vysvětlit. Mezitím však vznikají nové a nové artefakty, experimentální návrhy, ideje, tendence, hnutí a proudy, na které bylo právě 20. století tak bohaté, a hned zase

zapadají v zapomnění nebo se stávají mýty. Jiné jsou již opět tříděny a teoreticky zkoumány jako ty tradiční, a dokonce jsou ukládány fotograficky, elektronicky nebo digitálně do paměti moderních virtuálních boxů a složek.

Je jisté, že mimofádný vědecký a technický pokrok, který tak podstatně urychlil civilizační rozvoj 20. století, plně využil právě umění. Umělci postavili na hlavu dosavadní estetické konstrukce a snažili se jejich užitečnost prozkoumat z hlediska dneška nebo je úplně odvrhli. Přivlastnili si technická média, fotografie, film, video i computer jako výrazové prostředky a přenosná média. V poslední polovině 20. století a na počátku století 21. již pronikli do elektronického informačního systému, aby intenzivně zkoumali slibné digitální prostory, ve kterých se snaží uplatnit své tvůrčí záměry a cíle.

Zcela v duchu nových vědeckých objevů vystupují malíři konce 19. století a začátku 20. století proti naturalismu reprodukcí obrazu. Podle nového pojetí tvoří obraz samostatný, do sebe uzavřený celek, který chce ryze výtvarnými prostředky vždy něco evokovat, ne reprodukovat. Podobně ovšem jako v manýrismu jde i ve 20. století o rozpolcenou dobu, zmítanou strašlivými otevřenými válkami, společenskými zvraty a neustálou hrozbou nukleárního zničení světa. A tak i umění je rozpolcené, má dvojí tvář, reflektuje onu rozpolcenost, a proto je často i odpudivé. V rámci tohoto názoru je možné rozdělit umění podobně jako v dobách nejistot, například v manýrismu, na proud expresivní a racionálně formový. Stejně jako tam i zde existují vzájemné přechody, průniky a mezifáze. Vedle těchto dvou hlavních proudů moderního umění běží ještě třetí proud, charakterizovaný dozníváním objektivního a subjektivního naturalismu 19. století, klasické tradice i křčce.

Umělecké dílo se ve 20. století stává artefaktem, obraz nebo socha je zcela konkrétní věc. Na této prosté skutečnosti spočívá např. myšlenka o tzv. konkrétním malířství. Myšlenky o konkrétním umění shrnul následujícím způsobem Theo van Doesbourg: „Naše malířství je konkrétní, a nikoliv abstraktní, protože my máme výzkumy a spekulativní

experimenty už za sebou. Při hledání poslední jistoty byli umělci donuceni nahradit přírodních formy, které zakrývaly ryzí obrazové prvky, umělými formami. Tedy konkrétní malířství, žádné abstraktní, protože nic není konkrétnějšího, nic není skutečnějšího než linie, barva, plocha. Je to konkretizace tvůrčího ducha.“ Stejnou ideu vyjádřil velmi výstižně Hans Arp u příležitosti výstavy pořádané v roce 1945 v Paříži v galerii Drouin a nazvané Art concert: „Chápu velice dobře, že kubistický obraz je nazýván abstraktním, neboť byl skutečně abstrahován od předmětu, který sloužil jako námět obrazu... Shledávám však, že obrazy nebo sochy, které nemají za námět žádný předmět, jsou zcela tak konkrétní a smyslové jako třeba list nebo kámen.“ Podobně ani architektura nevychází ze žádného předmětného vzoru. Je však uměleckým dílem a zároveň také konkrétní věc. A ještě jeden příklad. Herbert Read v knize *Modern Sculpture* (1964) uvádí citáty anglického sochaře Henryho Moora: „Pro mě musí mít dílo na prvním místě zvláštní vitalitu. Nemíním tím reprodukcí skutečné živosti, pohybu, tělesného počínání, skákajících a tancujících postav, nýbrž spíše aby dílo mělo skrytou energii, intenzivní vlastní život, nezávislý na tom, co zobrazuje. Má-li dílo takovou mohutnou vitalitu, pak s ním nespojujeme pojem 'krása'. 'Krása' ve smyslu pozdně řeckého umění nebo renesance není cílem mého umění. Mezi krásou výrazu a silou výrazu je rozdíl funkce. Ona hledá zálibu ve smyslech, ta vlastní duchovní vitalitu, která mě silněji dojmá než ryzí smyslovost. Jestliže dílo nereprodukuje to, co vidíme, pak to není únik od života, ale naopak to znamená hlubší průnik do skutečnosti... výraz toho, co život vlastně je, pobídka k větší intenzitě života.“

Moore z hlediska dosavadního množství forem a způsobů zobrazení hledá naprosto nové možnosti tvorby a předznamenává nové formy. Sám k tomu podotkl: „Citlivý pozorovatel soch se musí také prostě naučit nové formy pročitit, a ne je stále pojmát jako zobrazení nebo jako vzpomínky... Od dob gotiky byla evropská plastika zarostlá mechem a býlím, nejnemožnějším houštím (dekoru), které zcela zastířelo formu... Moderní plastika v duchu rozvoje moderního

racionálneho myslenia 20. storočia musela odstrániť tieto nánosy a vyloupiť z nich základní, jasné a čisté tvary. To urobil už Brancusi.“ Z citátu vyplýva, že ten, kto chce porozumieť modernému umeniu, musí o ňom také niečo vedieť, musí se s jeho genezou, významom a cieľmi seznámiť. A estetika, ktorá požaduje Moor, sa už sama vzdala pojmu krásy ako ústredného pojmu a nahradila ho pojmom esteticky, samotnú estetiku umenia pojmom obecná veda o umení, pretože súčasne umenie balansuje často len na úzkom poli estetického senzibility, estetického pocitu z nových foriem, farieb, objektov, gest, akcií, performancií, environmentov, inštalácií, videoklipov, hypertextových konfigurácií, textov a konceptov.

JAROSLAV SEDLÁŘ

Šesťdesiate roky

Šesťdesiate roky získali asi v celom svete špecifický druh historickej aury. Ako zvyčajne, zasluženaj a nezasluženaj. Každé obdobie vstupuje do dejín s rôznou intenzitou a tá je potom pre vznik legiend rozhodujúca. Čo sa týka kultúry, estetiky, etiky a ďalšie „pridružené disciplíny“, na rozdiel od civilizáčného vývinu, ktorý môže byť sledovať onú vyťaženosť stúpajúcu špirálu, gradujú v dejinách iba hornými amplitúdami vývojovej vlnovky. Na jednu z nich história pravdepodobne položí aj šesťdesiate roky. Isteže, veľmi rozrôznené podľa národných či zemepisných okruhov, v tomto prípade v konotáciách so stupňom civilizovanosti.

Kultúru a najmä umenie zasahujú spoločenské explózie podľa najcitlivejšieho. V takýchto krajinách po období zdvíhu nasledoval celkom logicky trest, najmä pre tykadlá, signalizujúce krízu. Avšak všetko, čo sa odohráva v spoločenskej rovine kultúry – ktorú môžeme pokojne vyhlásiť za jej povrchovú, prvoplánovú oblasť – podstatne neovplyvňuje hlboký prúd kreativity, ktorá, ak je naozaj živá a nie iba živená, funguje pomerne autonómne cestami. Slúžiaci priemer a podpriemer, plávajúci po prúde, je mŕtvý už v stave zrodu. Tak to bolo vždy a ani šesťdesiate roky neboli v tomto ohľade výnimkou.

Výnimočnými sa stali pre nás, vtedy začínajúcich, uvoľňovaním kontaktov a spozitívňovaním rezonancie. Vonkoncom však nie masovej a toľko nie oficiálnej. Zoznam laureátov z tých rokov by to dosvedčil. Takzvaný stredný prúd prevládaj, ako vždy. Niekedy sa zviedli aj špičky. Uvoľnenie kritickosti však aspoň čiastočne eliminovalo služobnícky diletantizmus. Politici mali aj vtedy k náročnejšej kultúre ďaleko a slovesné prejavy i tých „najosvietenejších“ by dnes trhali aj menej citlivé uši.

Takzvané veľké dejinné udalosti ma síce vzrušovali, avšak korigens umenia, ktoré uznávam ako najsilnejšiu moralitu a považujem za nadovšetko pretrvávajúcu hodnotu, mi veľa udalostí eliminuje do oblasti žurnalistickej podenkovosti. Tento hodnotový filter nemilosrdne „cenzuruje“, a tak po nejakých sto rokoch nielenže nevieme, kto vyhadzoval Cézannove obrazy z parížskeho Salónu, ale už nás ani nezaujímaj, kto bol vtedy ministerským predsedom, cisárom či prezidentom.

Aby si človek usporiadal obrovský príval informácií, musí ich filtrovať. A používaj na ich usporiadanie i rôzne paralelizmy. Pre mňa sa stali dokonca formotvornými. Premietal som si ich od konca šesťdesiatych rokov do gestiky, najprv homogénne abstraktnej a potom postupne v čase stupňovanej celospoločenskej kamuflážovitosti jako filter cez banality, citáty, fragmenty realít, prvotných i reprodukovanych či artifiálnych. Dialogizmus takéjto štruktúry mi umožňoval slobodnú komunikáciu v neslobode. Síce metaforickú alebo alegorickú, ale čo môžeme viac? Navráťaj si, že zmení svet? Tak jako si to mysleli „revolucionári“ šesťdesiatych rokov a po čase sa z nich stali buď malomeštiaci, alebo, v lepšom prípade, disidenti a väzni? Na druhej strane však neuznávam ani umenie jako formu patetického alibi pred zodpovednosťou za bolesti ani za rojčenia subjektu i celého ľudstva.

Šesťdesiate roky si vážim pre výrazný rozmach erózie doktrín všetkého druhu. V našom prípade, po pritvrdení v sedemdesiatych rokoch, akcelerácia pokračovala najmä v druhej polovici osemdesiatych so známym vyvrcholením (tu by sa asi hodilo

slovo vyjadrujúce práve opak vyvrcholenia, jeho negáciu, ale takým pojmom optimisticky založený nedisponuje). Umenie naďalej zostáva „na praniéri“, ignorované davom a ostreľované povýšenectvom vládnucej technokracie.

Účinkovanie umelcov v politike opätovne podporuje iluzórnu predstavu o prioritie umenia v živote ľudstva. Šesťdesiate roky ju oživilo, napriek múdрым antickým výhradám Platóna, so všetkými sklamaniami na záver. Nedá sa nič robiť, z umeleckých aktivít iba časť stojí na spektakulárnosti, ktorá je čím ďalej, tým viac ústredným princípom verejného vystupovania. A nielen v politike. Tváří sa a nebyť je i podstatnou charakteristikou gýča. Patrí k tým, ktorým sklon k spektakulárnosti chýba a v divadle politiky preto zostávam radšej divákom.

RUDOLF FILA

(Otišeno z knihy: Rudolf Fila, *Cestou. Petrus*, Bratislava 2003)

Každý máme své hranice

Pro mne osobně otázka po nějakém odporu k modernímu umění či po nesouhlasu s nějakými jeho podobami má vlastně hodně specifický smysl – vyrůstal jsem s moderním uměním jako autor a zároveň jsem měl od raného mládí příležitost být jeho teoretickým vykladačem. Ještě během studií na gymnáziu se můj – již několik let trvající – zájem o tvorbu ve sféře moderní poezie proměnil díky nespokojenosti s tím, že v ní již (alespoň z mého tehdejšího hlediska) bylo vše podstatné vykonáno klíčovými osobnostmi světovými i československými. Tak jsem z nejnirnější vnitřní potřeby sám dospěl k realizacím, jež náležely do sféry vizuální poezie, jednoho z oněch typů intermedialní tvorby, jež se právě tehdy zase stávaly ve světovém měřítku aktuálními. Musím přiznat, že jsem měl štěstí: byla první polovina šedesátých let, informace o již historických avantgardách i o soudobých aktualitách byly pro toho, kdo se zajímal skutečně vážně, relativně bez potíží dostupné. Měl jsem tehdy – nikoliv neoprávněný – dojem, že v jiných uměleckých kategoriích

se již dávno pracuje metodami, které byly pro většinu tradičně, lineárně psané poezie s jejím dominujícím lyrickým subjektem ještě nepředstavitelné. Zejména to platilo o výtvarném umění a soudobé hudbě, obojí mě inspirovalo k mým vlastním cestám ve sféře poezie. Navazovat kontakty také nebylo obtížné, brzy jsem zjistil, že vizuální – jak se tehdy častěji říkalo – experimentální poezii pěstuje i prvními veřejnými přednáškami propaguje autorská dvojice Bohumila Grögerová – Josef Hiršal. Navázat s nimi kontakt bylo otázkou dnů, když mě pozvali do Prahy, seznámili mě s dalším protagonistou, Jiřím Kolářem, ten mě zase poslal do Třebíče za Ladislavem Novákem, takže zakladatelské osobnosti pražského okruhu nové poezie jsem poznal – a zrodila se z nich přátelství nadosmrti. K čemu tahle anamnéza? Především Kolář a Novák tvořili v té době již také ve sférách, jež můžeme charakterizovat jako výtvarná, navíc mě seznámili s výtvarníky, kteří mě velice zaujali, počínaje Vladimírem Boudníkem, jenž mě zase zavedl k manželům Janoškovým a k Lubomíru Příbylovi. A navíc všichni, Hiršal s Grögerovou, Novák a zejména Kolář, měli pro mne fascinující sbírky – byť různého rozsahu a zaměření. Ale u každého bylo možno vidět jak reprezentanty československého informelu v čele s Mikulášem Medkem, ale také třeba s Pavlou Mautnerovou a pro mne od počátku nesmírně důležitým Janem Kotíkem, komplementární přístup pak představovali představitelé nové vlny geometrické abstrakce, počínaje Zdeňkem Sýkorou, Vladislavem Mirvaldem a Radkem Kratinou. A své vizuální texty jsem si již vyměňoval s ostravským Eduardem Ovčáčkem, původně jedním z protagonistů informelu v Bratislavě, jenž zůstal fenomenou písma věrný „na doživotí“ jako klíčová osobnost českého lettrismu. Ovčáček byl tehdy prvním, kdo mě požádal, abych mu uvedl soubornou výstavu v ostravském Domě umění a napsal katalogový text: Pro brněnský Dům umění, resp. jeho Dům pánů z Kunštátu, mě poté o totéž požádal Vladimír Boudník. Milana Knížáka jsem si poprvé povšiml díky manifestu, publikovanému v Tváří. Mě jeho umění zaujalo tak dalece, že jsem jeho i celou tehdejší skupinu Aktual

pozval k veřejnému vystoupení do brněnského Domu umění pro tam tehdy fungující organizaci Mladých přátel výtvarného umění, čítající mnoho set členů. Nechci, ani nemohu popisovat celé své kontakty s žijícími výtvarnými umělci, ale jedno jsem viděl od počátku jasně. Jsou to – bez ohledu na názorové denominace a třeba bez ohledu na vzájemná odmítání jiné tvorby než vlastní (a ani to nebylo a není tak časté, jak by si většina laických zájemců myslela) – lidé, kteří velice intenzivně, doslova přinášejíce nejvyšší oběti časové, ekonomické a nevim jaké, sledují určitý problém, jenž je právě pro ně důležitý. Zainteresovaný divák vidí vrcholok plovoucího ledovce, divák nezainteresovaný, jenž nemůže proniknout k hlubším souvislostem, vidí náhodný útržek, těžko dávající smysl ... I ty věci, jež se na první pohled zdají být provokací, vznikaly z úplně jiného důvodu, jako pokračování určité cesty.

V celých dějinách umění dvacátého století – a jsou to již dějiny neuvěřitelně bohaté a diferencované – lze sledovat několik linií, samozřejmě s velikou dávkou zjednodušení. Třeba tu, na jejímž počátku byla prorocká gesta Marcela Duchampa, který do sféry umění transponoval utilitární, funkční předměty. Od té doby se celá řada umělců snaží vnést do kategorie umění stále nové kategorie – již nejen předmětů, jako tomu bylo u surrealistů ve třicátých nebo u protagonistů nového realismu v letech šedesátých, ale také nové informace, dokonce úplně zbavené estetické vizuální složky, jak jsme to mohli pozorovat u zakladatelů newyorského konceptuálního umění na samém počátku let sedmdesátých. Já jsem to chápal jako další možnost oné práce s jazykem, jež byla také mým tvůrčím problémem... Ale můžeme sledovat naopak některé linie, jejichž cílem je vždy nově zhodnotit obraz a barvu jako estetický a komunikační fenomén, počínaje nejradikálnějšími řešeními u Kazimira Maleviče či Alexandera Rodčenko v desátých a dvacátých letech minulého století. Od té doby vznikají nejen stále nové modifikace geometrické malby (a skutečně jsou pokaždé nějak nové, jiné), dokonce se doslova až do dneška odvíjí tak subtilní linie, jakou právě se zakotvením

v některých pracích obou těchto klasiků představuje monochromní malba. Její krajní oprostěnost může někoho provokovat, ale popravdě řečeno jsou to stále krásné obrazy (a přitom nové, neopakující již dosažené).

Někoho zase možná „provokovalo“ to, když umělci v šedesátých a sedmdesátých letech programově opouštěli tradiční materiály a chtěli tvořit v souladu s přírodou; bylo v tom velké přehodnocení geometrické tradice a její obohacení o nové kontexty. Přítomnost autora vlastního těla byla vždy součástí vzniku díla, zejména expresivního, ať malířského nebo sochařského, ať figurativního či abstraktního. Když potom Jackson Pollock vstoupil přímo do roviny obrazu, bylo jasné, že se samotné lidské tělo, ať autorovo či diváku, může stát součástí zase proměnlivého, ale relevantního díla. Škála byla přitom nesmírně široká, od tematizace existenciálního nebo politického ohrožení až po lyrické ozvláštnění. Zrovna tak závažná byla možnost demonstrovat něco vlastním tělem autora (přímo před přizvanými diváky nebo před fotografickou či filmovou kamerou) jako možnost učinit diváky aktivními účastníky určité činnosti, třeba v podobě sui generis hry.

Všechno ještě trochu zkomplikovala svým nástupem postmoderna v osmdesátých letech, i když se de facto ukázala být poslední z programových tendencí. Skutečným problémem ovšem je, že skutečně žijeme v postmoderní době, ať chceme nebo nikoliv. Takže společné programy či záměry již neexistují, ale kupodivu stále pracuje spousta umělců solóvé, jinak to již nejde. Jedinou výhodou je, že si mohou ze širokého rejstříku přistupů a koncepcí, jež přineslo dvacáté století, vzít poučení u těch umělců, kteří je nejvíce přitahují, a rozvíjet je dál. Pro nezavěšeného diváka to není lehké – škála je široká a žádné priority kromě kvality, jejíž rozpoznání vyžaduje určitou praxi nebo alespoň prostý zájem. Ale beznadějně to také není. Z vlastního okolí znám několik příkladů, třeba manželských dvojic, lidí, kteří neměli k současnému umění žádný vztah. Poté co se jim naskytl příležitost se s ním seznámit, až překvapivě rychle si je zamilovali a orientují se již solidně. To samozřejmě neznamená, že každý musí milo-

vat vše, co se v moderním a postmoderním umění objevilo – právě proto je jeho škála tak široká, aby si každý mohl vybírat, co je mu nejbližší. A něco jistě může zůstat i zasvěcenému vnímateli cizí. Mohu uvést příklady z vlastní praxe: Velice rád jsem měl tělové akce umělců, kteří „šli na doraz“ v nasazení vlastního těla, ať to byl můj přítel Petr Štembera nebo jeho přítel Marina Abramović či Chris Burden. Ale nikdy mě nezlákaly pozvánky od Hermana Nitsche, a bych shlédli in natura jeho Orgien-Mysterien-Theater. Pracuje se zabíjením zvířat, s jejich krví atd. Já respektuju, že je to jedna z linií akčního umění, jedna z podob Vídeňského akcionismu, ale mně z toho stačí kresebné projekty či fotodokumentace (i když vím, že u řezníka se s těmi zvířaty zachází hůř než u něj). Mám-li se přiznat, tak jako zainteresovanému divákovi mi připadá v posledních desetiletí jako nadměrná ta linie umění, která reflektuje sociální problémy, společenský status autora atd. Asi je to tím, že přesně takové věci nepatřily a nepatří do mého vlastního umění, které se odehrává v abstrakci jazykové fikce, a tohle mi někdy připadá jako příliš situováno na pomezí výtvarného umění a etnografie.

I když vím, že je to další pokračování duchampovské linie, snahy přenést zase určité typy informací ze „světa kolem nás“ do „světa umění“. Přitom je docela dobře možné, že právě toto propojení se sociální sférou bude pro řadu diváků přitažlivější než ony různé autonomní problémy světa umění, jimiž jsme se zabývali my...

JIRÍ VALOCH

K současnému výtvarnému umění (Hlas do diskuse)

Ze všeho nejdříve musím zdůraznit, že můj hlas je pouze hlasem mírně poučeného laika. Nejsm pro tuto diskusi (na rozdíl od jiných jejích účastníků) vyzbrojen ani odborným vzděláním v oboru výtvarného umění, ani profesionálními zkušenostmi, ba ani vlastním výtvarným nadáním. Nejsm proto povolán k tomu, abych čtenáře poučoval, či dokonce vychovával. V této diskusi zastupuji pouze lidi, kteří cítí, že umění – ve

všech jeho podobách (nejen výtvarné, nýbrž i slovesné, dramatické a hudební) – potřebují k životu.

Potřebují umění, protože mě obohacuje. Potřebuje je každý člověk, protože kultivuje emocionální složku jeho osobnosti. A čím více je lidský život ve své každodenní podobě – a nejen v práci – řízen její složkou racionální, tím naléhavěji cítí potřebu kompenzujícího vnímání emocionálního. A tady připadá vnímání uměleckých děl význam nezastupitelný – být v různém životním období působí na emocionální složku jeho bytosti i řada podnětů jiných, např. různé podoby lásky či žalu... Umění musí povznášet, obohacovat, přinášet racionálně nedefinovatelné vjemy a pocity krásna, vjemy toho, čím někdo jiný dovedl daleko lépe než my sami vyjádřit, co cítíme, jak nám je, ba dokonce pomohl nám ujasnit si, co cítíme, co potřebujeme, abychom pocítili závan krásy. Umělecké dílo tedy musí přinášet esteticky obohacující vjem, vjem, který nás činí citově bohatšími. Musí nás povznést – a snad i učinit nás lepšími.

Neoddělitelně tedy k uměleckému vjemu patří i určitý prvek překvapení, prvek neočekávaného. Skutečná krásna nás vždycky nějak zaskočí. (Na stejné estetické úrovni nás samozřejmě zaskočí i dokonalý útvar přírodní – maličká vločka sněhu na černých dívčích vlasech stejně jako scenerie horské doliny nebo západ slunce nad mořskou hladinou...) Krásný může být i člověk sám. I osobnost člověka, zračící se v jeho fyziognomii, může připadat jako umělecké dílo. Jistě tedy umělecký dojem obrazu (či plastiky) zvyšuje též náročnost techniky, kterou autor zvládl, třeba i v různých projevech a odnožích surrealismu až po pop-art. Vždy však od uměleckého díla očekávám onen emocionálně esteticky pozitivní náboj.

Nemohu tedy pokládat za umělecké dílo zobrazující (jakkoliv zdařile) cokoliv nehezkeho, neestetického, či dokonce odporneho, provokujícího nepřijemný až odpudivý vjem – byť třeba věrně vystihujícího nehezke až kontaminující prvky našeho každodenního života na tomto světě. Nelze udělat nic vizuálně příjemného z nehezkeých, nežádoucích prvků... Vzpomínám si na šokující, prostorově velký artefakt , kte-

rý jsem svého času viděl ve vídeňském výtvarném pavilonu Secession na Karlsplatz: celá prostorná hala byla věnována hromadě nových, leč neprodaných čísel recentních obrázkových časopisů – a na její svah byl vytažen rovněž nový, nablýskaný osobní automobil s pootevřenými dveřmi. Nebyla to propagace výrobku. Bylo to „originální umělecké dílo“. Neodpuovalo, působilo esteticky. Ale neobohacovalo, nebylo zdrojem vjemu krásy.

I v našich výstavních síních mívám stále častěji dojem, že současným autorům jde pouze o to, aby diváka překvapili, zaskočili a pořádně šokovali. Je otázka, kde v jejich díle zůstal estetický prvek, který by mohl diváka obohatit. Zřejmě chtějí, aby divák v něm krásu nehledal, neočekával. Nechci být osobní a záměrně nejmenuji. Ale snad mohu v této souvislosti užít citace. Malíř a sochař B. Bayer píše ve své monografii, věnované jeho dílu „Hledání (1958–2003)“, o nedávné výstavě kandidátů na cenu Jindřicha Chalupického v brněnském Domě umění: „Na podlaze v další místnosti jakési velkorozměrné stavební tvárnice, nastojato jakoby poskládané dětmi. A opět překvapení vymykající se předcházejícím – v kabině WC skutečné velikosti bílá porcelánová mísa a vedle ní po obou stranách v naturalistickém vyvedení obnažené panenky Barbie.“

Opakuji, že nemám žádné právo poučovat. Ale byl jsem požádán, abych řekl svůj názor. A můj názor je, že tudy cesta nevede. Chceme-li umělecky obohatit život člověka a chceme-li současně posloužit zájmu o výtvarné umění, pak tudy těchto cílů nedosáhneme, naopak budeme zvyšovat averzi vůči němu. Ať si povolání odborníci tento názor posuzují jakkoliv, není zdaleka jen můj.

Sám jsem kdysi vybudoval a asi 12 let provozoval Malou galerii Ant. Trýba na Lékařské fakultě MU, na Komenského nám. 2. A měl jsem tam i řadu výstav velmi moderních, včetně surrealistických, jež byly neslýchaným trnem v oku tehdy vládnoucí komunistické garnituře. Ale o výstavu podobného typu, jako jsem uvedl na příkladech, mne nikdo nepožádal.

Také bych ji byl nepřijal.

JAN ŠMARDA

Umění a masová média

Úvod

Lidské dorozumívání a lidská kultura, včetně jejich vrcholů – náboženství, filozofie, vědy a umění, mají společný základ, jsou utvářeny prostřednictvím tzv. technologií. Z těchto důvodů technologie, a mezi nimi zejména komunikační technologie, poskytuje přístupovou cestu k lidské kultuře. Jejich reflexe se jeví jako nezbytný předpoklad pro rozpletení vztahů a souvislostí mezi masovými médii a uměním. Omezený prostor, který zde této problematice mohu věnovat, mě nutí vyjadřovat se formou pracovních hypotéz a tezí a jen v minimální míře je dokládat na konkrétních příkladech, rozvíjet a zdůvodňovat.

Vznik lidské kultury a dorozumívání

Lidská kultura je ve svých jednotlivostech i jako celek produktem dorozumívání, tedy činnosti, která je umožněna a uskutečňována nástroji stvořenými a pěstovanými lidskými komunitami – médii. Z hlediska pohnutých dějin lidského rodu zřejmě nejstaršími médii jsou gesta, mimika, lokomoce (pohyby těla v prostoru) a neartikulované zvuky. Toto mediální vybavení lidský rod sdílí s mnohými jinými živočišnými druhy, není kulturně determinováno, ale má genetické základy.

Specificky lidským dorozumívacím nástrojem je mluva, tvořená artikulovanými zvuky a podřízená složitým konvencím (gramatické). Vznik jazyka je dokonce nejednoduše kladen na počátek lidské historie. Nejstarším, dochovaným, specificky lidským komunikačním médiem však není jazyk, ale ikonická zobrazení – rytiny (do kostí, klů, paroží), plastiky, nástěnné malby. Tato skutečnost vedla též k názorům, podle nichž ikonické, nikoli mluvné dorozumívání je nejstarším lidským komunikačním médiem.

Tyto názory neohrožily výsadní postavení jazyka v lidských dějinách ani v lidské kultuře. Je tomu tak proto, že jazyk se stal interpretačním nástrojem nejen lidského jednání, ale také univerza. Vyjadřuje to mj. rozčlenění lidské historie do dvou základních period – prehistorie a historie, tedy do

období bez nálezů a s nálezy fosilií jazykového dorozumívání. Jiným dokladem této dominance je skutečnost, že prehistorické ikonické „texty“, např. jeskynní malby, nedokážeme spolehlivě číst bez znalosti dobových duchovních světů zkonstruovaných ze slov.

Technologie, komunikační média a kulturní změny

Dorozumívání představuje nezbytnou, nicméně úzkou bázi pro pochopení vztahu mezi médií a kulturou. Tu nabízí až technologie. Technologie se jeví jako sociální praxe prověřené a stabilizované postupy lidského jednání (popř. instrukce reflektující toto jednání), které směřují k vytváření konkrétních produktů, k uspokojování konkrétních potřeb a k dosahování konkrétních cílů. Technologie považovaná za metodu či pracovní postup „není ničím jiným než permanentním, avšak dynamickým výrazem individuální kultury. Kultura může pouze vyjádřit sebe sama nebo přežít skrze technologii: alternativou je chaos.“⁴¹

To, co člověk pomocí technologií vyprodukoval, utvářelo a měnilo jeho životní prostředí, jeho sociálně kulturní svět. Technologie, zejména díky výrobním (chovatelským, pěstitelským, řemeslným) technologiím, a metodám poznání, které byly vymezovány jako jedna z forem či rovin spadající do oblasti technologií, lze považovat za hlavní klíč ke kultuře, neboť současně sloužily jako nástroje konstruující lidský svět. S jejich pomocí je již možné určit množství, členitost, podobu i funkční možnosti kulturních fenoménů vyprodukovaných, distribuovaných, užívaných a konzumovaných danými komunitami.

Účinky technologií jsou dlouhodobé a důsledky obtížně předvídatelné. Jejich užívání totiž současně formuje příslušné komunity i chování samotného člověka. Jinak řečeno, technologie, staré i nově vynalézané, se stávají nositeli tradice i kulturních změn. Vliv technologií na formování a na podobu jednotlivých kultur je zřejmý již ve vztahu k nejstarším dochovaným produktům pravěké lidské kultury. Technologie se totiž stávaly nástroji klasifikujícími nejstarší období hominidních dějin.

Technologie a jejich produkty jsou dynamizujícím faktorem společenského i lidského rozvoje. Každý nový objev, např. vynález kola, lodní plachty, spalovacího motoru, dynamu, dalekohledu nebo mikroskopu, podmínil a inicioval větší či menší změny. Klíčové místo mezi technologiemi zaujímají komunikační technologie. Ty představují výrazně stabilizující faktor společenského i lidského rozvoje. Podstatnou vlastností komunikačních technologií je totiž schopnost konzervovat prostřednictvím médií, a tedy pro budoucnost uchovat kterýkoli, i ten nejefemérnější kulturní fenomén, a také kteroukoli technologii, včetně technologií komunikačních. Komunikační média současně přinášejí „extenzi člověka“, rozšiřují jeho svět, a to nejen lidských smyslů jak v Gutenbergově galaxii (The Gutenberg Galaxy, Toronto 1962) vysvětloval M. McLuhan, ale všech typů mentálních aktivit.

Masová média a masová kultura

Knihitisk představuje vedle mluvy a psaní další přelomovou komunikační technologii, která změnila lidskou kulturu. Tato technologie přivedla na svět první masové médium – knihu a spolu s dalšími technologiemi (např. s fotografií a rozhlasovým a televizním vysíláním) umožnila vznik nových masových médií (např. periodického tisku, rozhlasu a televize) a rovněž nové, masové kultury. Prvním produktem masové kultury se stala kniha, která je současně považována za první komoditu nové společenské éry – kapitalismu.

Mezi technologiemi a kulturními a společenskými změnami existují nepochybně vazby a souvislosti. Nejsou ovšem tak těsné a bezprostřední, jak se domníval zakladatel Torontské školy H. M. Innis, který se ve své knize *Sklony ke komunikaci* (Bias of Communication, Toronto 1951) snažil industrializaci, utváření moderního individualismu, vznik nacionalismu a růst vzdělání vyložit vynálezem tisku – pomocí typografické extenze člověka. Kulturní a společenské změny jsou naopak výsledkem mnohem širšího komplexu. Nositeli společenských změn se stávají společenské instituce, příčiny ekonomické a politické a změny souvisí také s ideovým a znalostním (te-

oretickým) vybavením příslušných komunit.

Současně ale rovněž platí, „že nová média mají zvláštní společenské a kulturní „sklony“, směřující „k jistým důsledkům či účinkům“.² Jinak řečeno, použité komunikační médium ovlivňuje, formuje obsah zprávy, přizpůsobuje si jej vzhledem ke své epistemologii. Film jako médium může např. vyjádřit pouze některé obsahy vyjádřené románem (knihou). M. McLuhan to vyjádřil zkratkovitě tvrzením, že „médium je zpráva“. „Horká média“ jsou – podle jeho přesvědčení – orientována na jeden smysl (např. seriózní noviny), vyžadují od konzumenta větší aktivitu (tření), individuální a racionální vklad nutný k dotvoření komunikace, zatímco „studená média“ (např. televize) konzumenta spíše pohlcují, celkově okupují a ovlivňují, neboť působí především na jeho emoce, méně na jeho racionalitu. N. Postman toto stanovisko vyhotil v knize *Ubatv se k smrti* (podtitul *Veřejná komunikace ve věku zábavy*, Praha: Mladá fronta, 1999). Televize podle jeho mínění není uzpůsobena k myšlení, ale naopak k zábavě. Dané médium tenduje – a to i v pořadích s náboženskými, politickými, vědeckými anebo zpravodajskými náměty – k zábavě a showbusinessu. Výrazem těchto kulturních změn se stává „infotainment“, prostupování a okupování informativní funkce médií zábavnou a relaxační funkcí, a bulvarizace.

Zejména televize, která se od šedesátých let dostala do pozice dominantního prostředku masové komunikace, určuje podobu masové komunikace, a tedy masové kultury. Ovlivňuje rovněž ty formy dorozumívání, které byly tradičně určeny pro tzv. umění – literární, divadelní, koncertní, galerijní výtvarné dorozumívání.

Postmoderní kulturní paradigma

V poslední třetině 20. století dochází k podstatným strukturálním proměnám technicky vyspělých civilizací, signalizovaných jako přechod industriální společnosti k postindustriální společnosti³ a – v kontextu kulturních paradigmat – jako změna epochy moderny v nové období – postmodernu. Jde o propojené procesy, které lze

v ekonomice charakterizovat také jako přechod od „fordovské modernity“ k „flexibilní postmodernitě“.⁴ Jejich nositelem se stávají nové, zejména komunikační technologie.

Základním rysem industriální společnosti je výroba zboží, zatímco v postindustriální společnosti dochází k přesunu zájmu o jiný typ komodit, o služby a informace. Postindustriální společnost je společností závislou na nových, elektronických a digitálních komunikačních technologiích, založených na komputizaci a miniaturizaci a schopných shromažďovat a distribuovat informace. Informace se také stávají klíčovou komoditou na trhu. Nové technologie ovlivňují společenský život (např. výrobu, marketing, bankovníctví, školství, výzkum, vojenství, zábavu) a umožňují vznik nového trhu s informacemi (televizní a satelitní televizní vysílání, komputerové sítě, databanky, teletext, elektronická pošta, informační dálnice typu internet). Společným jménem těchto procesů je globalizace. Tyto procesy také zásadním způsobem určují vztah mezi masovými médii a uměním.

Digitální technologie a vývoj umění

Diskutovanou otázkou je, jakou roli v globalizačních procesech, jejichž plodem se stala komerční, masová anebo populární kultura,⁵ sehraává umění. Mnohé nasvědčují tomu, že (vysoké) umění se v tomto stadiu svého vývoje vzdalo společensky integrujících funkcí. Tím, že vytvářelo odlišující se, individuální verze světa, stavělo se proti postupně se prosazující globální kultuře, která přicházela s jedním, univerzálním modelem světa. Umění bylo ke změně svého chování víceméně donuceno: společensky integrující (a rovněž unifikující) funkce začala plnit nová, masová média – denní tisk, rozhlas, film anebo televize, a to mnohem účinněji, než jak to kdy dokázalo umění.

Základním konstrukčním a programovým principem nového, postmoderního umění se stala pluralita. Postmoderna nejenže garantuje právo na mnohost, ale legitimizuje názor, že v umění je všechno dovoleno. Svým úsilím o získání co možná

největšího publika, a tedy přijetím kritéria okamžitě, dobové (ekonomické) úspěšnosti umělecké tvorby ovšem popírá východisko avantgardní estetiky, podle níž míra porušování dobových konvencí je úměrná uměleckému významu díla.

Modlou postmoderního umění se stává konzument, kterému se autor podřizuje. Konzument funguje jako spoluautor, který objektivuje a zakotvuje umělecké dílo v realitě. Jinak řečeno, „nové“ postmoderní umění podléhá masové komunikaci a diktátu publika a trhu. Proto je také ovládl – obdobně jako jiné oblasti kultury – princip hry a zábavy. „Nové“ umění není pouze pro vyvolené, již si neuzavírá cestu ke konzumentovi náročnou, uzavřenou formou nebo obsahovou výlučností (jako avantgardní směry), ale naopak snaží se přizpůsobit většinovému publiku. „Nové“ postmoderní umění hledá kompromis mezi elitním vysokým a nízkým masovým uměním, mezi exkluzivními, libivými i pokleslými hodnotami, mezi diktátem estetiky a diktátem trhu.

Sílu, která zasahuje a bude stále výrazněji zasahovat do vývoje současného umění, je komercializace a popularizace umění. Jde o dlouhodobý proces kultury, jejímž pilířem je schopnost uplatnit umělecké „výrobky“ na trhu masové komunikace. Jde – vyjádřeno vyhrcočně – o svého druhu macdonaldizaci umění.⁶ Ta je patrně také hlavní příčinou toho, proč i v následujících desetiletích budou v umění chybět „originály“ a proč zde budou převládat reprodukce, repliky, provokace, plagiáty i skryté parodie. Masová média budou s velkou pravděpodobností nadále preferovat a prosazovat koncept uniformní masové kultury, a tím budou potlačovat pluralitu uměleckých projevů. Následkem toho se od sebe – a to patrně ještě ostřeji než dosud – oddělí oblast prosperující masové kultury (populárního umění) a exkluzivního vysokého umění. Ovšem i v oblasti vysokého umění se uplatní především mediálně zdatní autoři, kteří mají schopnost přitáhnout pozornost umělecké kritiky a kurátorů galerií.

Nové technologie, které zrodily masová média, svět ohrožují, ale také světu globalizovaných hodnot přinášejí naději. Zatímco televize prosazuje uniformitu, nové digitální technologie, které daly vzniknout světovým počítačovým sítím, vytvořily prostor pro masovou komunikaci, ve které se mohou uplatnit a rozvinout také individuální koncepty světa, a tudíž i pluralita. To je šance pro umění. Dá se dokonce předpokládat, že internet se stane základním médiem umělecké komunikace blízké budoucnosti a že v jeho rámci vzniknou moderní formy kolektivního, lidového umění, jako např. „estetické“ aktivity flash mobs (bleskové davy).⁷ I tento vysoce specializovaný projev komunikativního jednání člověka ovšem vzhledem ke své přístupnosti bude dříve nebo později komercializován a kontrolován trhem.

- 1 Selin, Helaine, ed.: *Encyclopedia of the History of Science, Technology, and Medicine in NonWestern Cultures*. Dordrecht Boston London: Kluwer Academic Publishers, 1997, s. 946.
- 2 McQuail, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 1999, s. 111.
- 3 Termín „postindustriální společnost“ se prosadil na přelomu šedesátých a sedmdesátých let zásluhou práce A. Touraina *La société post-industrielle* (Paris 1969) a D. Bella *A Coming of Post-Industrial Society* (New York 1973).
- 4 Viz Harvey, David: *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, Ma.: Basil Blackwell, 1989, s. 339–342.
- 5 Srov. Strinati, Dominic: *An Introduction to Theories of Popular Culture*. London – New York: Routledge, 1999.
- 6 Srov. Ritzer, Georgie: *Macdonaldizace společnosti: Výzkum měnící se povahy soudobého společenského života*. Praha: Academia, 1996.
- 7 Srov. např. <http://www.mobproject.com/>

JIRÍ PAVELKA

Ze současné medicíny

Ohlédnutí do minulosti a nové trendy v nefrologii

DORIS SOBOTOVÁ

Za fyziologických podmínek plní ledviny tři hlavní funkce: vylučují zplodiny látkové přeměny, regulují vodní, iontovou a acidobazickou rovnováhu a tvoří některé látky (např. erythropoetin, účinnou formu vitamínu D). Při selhání ledvin jsou zplodiny zadržovány, vzniká nerovnováha vody, iontů, metabolická acidóza a deficit ledvinami produkovaných látek. Vzniklá komplexní metabolická porucha vede k úmrtí, není-li ztracená funkce ledvin nahrazena. Nefrologie v posledních 4 desetiletích proto řešila především problematiku náhrady funkce ledvin (renal replacement therapy – RRT).

Rozvoj RRT v naší republice za posledních 35 let se shoduje s historií nefrologického pracoviště při II. interní klinice FN U sv. Anny v Brně.

Když jsem v r. 1970, rok po promoci, nastoupila jako mladá sekundářka na II. interní kliniku, jedním z prvních nemocných, které jsem ošetřovala, byl sympatický 40 letý muž: bledý, dušný, s generalizovanými edémy a v metabolickém rozvratu. Trpěl chronickou glomerulonefritidou s nefrotickým syndromem a byl v terminální fázi ledvinového selhání. Bezmocně jsme přihlíželi nesmírnému utrpení. Nebylo k dispozici ještě ani účinné diuretikum. Veškerými léčebnými prostředky byla dieta s omezením bílkovin a soli, vitamíny a bikarbonát. Zemřel za několik týdnů. Stejný osud čekal všechny nemocné s nezvratným selháním ledvin. Život jim mohla prodloužit jedině pravidelná dialýza.

I když první lidský život byl dialýzou pomocí umělé ledviny zachráněn již v roce 1945 (holandský lékař Willem Kolff) a Praha byla v roce 1955 mezi prvními pěti evropskými městy, která mohla poskytnout hemodialýzu při akutním selhání ledvin (první nemocná s intoxikací rtuťí dosud žije), s léčbou chroniků se u nás v té době získávaly teprve první zkušenosti.

V Brně, na II. interní klinice FN U sv. Anny, byla zřízena první dvě hemodialyzační lůžka v r. 1971 (prof. MUDr. František Hendrich, CSc., doc. MUDr. Jiří Mocek, Csc.). První hemodialýza byla provedena 5. ledna 1971. Prvním pacientem byl 42 letý muž v uremickém komatu na podkladě chronického selhání ledvin. Ještě v průběhu první dialýzy nabyt vědomí a byl pak 3 roky pravidelně léčen hemodialýzou 2x týdně až do února 1974, kdy byl úspěšně transplantován. Štěp mu fungoval až do jeho smrti v roce 1989 – téměř 16 let. Obě metody náhrady funkce ledvin mu prodloužily život o 18 let.

Prokazatelné úspěchy, ale především naléhavá potřeba vedly v roce 1974 k otevření prvního hemodialyzačního střediska v Jihomoravském kraji o 1 akutním a 6 chronických lůžkách. I když se tak situace zlepšila, stále šlo pro nedostačující kapacitu o léčbu výběrovou. Odmítali se nemocní starší 50 let, s diabetem či jinou závažnější přidruženou chorobou. V následujících letech se stav jen pomalu zlepšil. Vznikala hemodialyzační střediska (HDS) i v jiných městech Jihomoravského kraje a stávající postupně rozšiřovala počet lůžek. Od roku 1972 se začal rozvíjet *transplantační program* a od roku 1984 jsme v Brně zahájili léčbu chronického selhání ledvin pomocí tzv. *peritoneální dialýzy*. Teprve v roce 1990 jsme mohli prohlásit, že léčba chronického selhání ledvin některou ze tří metod trvalé náhrady (hemodialýzou, peritoneální dialýzou nebo transplantací ledvin) je dostupná všem potřebným nemocným bez ohledu na příčinu selhání, věk či přidružená onemocnění. Jedinou kontraindikací trvalé náhrady funkce ledvin se stalo prognosticky nepříznivé onemocnění neledvinového původu, které ukončí život nemocného během krátké doby, ať již je nebo není dialyzován.

Nejčastější metodou trvalé náhrady funkce ledvin je **hemodialýza (HD)**. Nahrazuje schopnost ledvin vylučovat odpadní látky metabolismu. I když v podstatě nahrazuje jen 10% fyziologické exkretční kapacity ledvin, může prodloužit život nemocného o mnoho let (nejdéle se jeden náš nemocný léčil 25 roků). Jde o mimotělní očišťovací proces pomocí tzv. *umělé ledviny*. Nejdůležitější součástí tohoto zařízení je tzv. *hemodialyzátor*. Má tvar malého válce se vstupy a výstupy pro krev a dialyzační roztok, uvnitř je umělá polopropustná membrána ve tvaru svazku tisíců kapilár. Jímí protéká krev nemocného a na principu difuze se očišťuje proti dialyzačnímu roztoku, který kapiláry v protisměru plynule obtéká. Odstraňují se odpadní látky o malé molekulární hmotnosti. Nadbytečná voda se z organismu odstraňuje tlakovou ultrafiltrací. Úpravy iontové a acidobazické rovnováhy dosahujeme vhodným složením dialyzačního roztoku s bikarbonátem (difuze je obousměrný proces, látky se pohybují podle koncentračního spádu z krve do dialyzačního roztoku i obráceně). Jeden výkon trvá 3 až 5 hodin a provádí se pravidelně 2 až 3x týdně, v závislosti na metabolických potřebách organismu. Krev musí být v průběhu HD dočasně nesrážlivá, čehož dosahujeme heparinizací. Hemodialyzátor se používá pouze jedenkrát. Nemocný musí mít pro pravidelnou hemodialyzační léčbu tzv. *trvalý cévní přístup*. V naprosté většině případů je jím chirurgicky vytvořená podkožní tepnožilní píštěl na jedné z horních končetin. V určitém rozsahu žíly na předloktí nebo paži se tak dosáhne krevního průtoku 500 – 1000ml/min. Není-li možno funkční píštěl založit, je nemocný k umělé ledvině připojován pomocí katetru, který se zavádí do jedné z velkých žil (krční, podklíčkové nebo stehenní).

V posledních 10 letech se do klinické praxe zavádějí další metody mimotělního očišťování krve – hemofiltrace a hemodiafiltrace. Při **hemofilt-**

raci (HF) se krev neočišťuje difúzí ale konvekcí. Napodobňuje přirozenou filtraci krve v ledvinách. Namísto hemodialyzátoru se používá *hemofiltr*, od kterého se na první pohled neliší. Jeho kapiláry jsou ale z vysoce propustné membrány. Z krve nemocného se plynule filtruje plasmatická voda a průběžně nahrazuje elektrolytovým roztokem vhodného složení. K očištění krve srovnatelnému s hemodialýzou je nutno provést výměnu až 100 litrů tekutin (v závislosti na hmotnosti pacienta a místu aplikace náhradního roztoku v mimotělním okruhu). Výhodou je odstranění odpadních látek i větší molekulární hmotnosti, které se při HD s polopropustnou membránou odstranit nedají. Indikována je při uremické polyneuropatii (může vést až k ochrnutí), jinak nekontrolovatelné hypertenzi či oběhové nestabilitě. Je jedním z dokladů trvalého technického vývoje v oblasti hemodialyzační techniky, že jsou již dnes *hemofiltrační přístroje*, které dokáží sterilní náhradní roztok samy průběžně a v tak obrovském množství připravovat (tzv. hemofiltrace on-line). Dříve se při použití této metody náhradní roztok získával ze speciálních vaků, což bylo pracné a zejména velmi drahé. **Hemodiafiltrace (HDF)** je kombinací hemodialýzy a hemofiltrace. Spojuje výhody obou metod: hemodialýza lépe odstraňuje látky o malé, hemofiltrace o velké molekulární hmotnosti. Dosahuje se tak *nejlepší úpravy vnitřního prostředí*, přičemž objem vyměňovaných tekutin se pohybuje kolem 20 litrů/výkon. V ČR se v r. 2002 používala některá z filtračních metod (HF nebo HDF) u 7% pravidelně dialyzovaných nemocných (na vlastním pracovišti u 20%). Důvodem je pořizovací cena hemofiltračních přístrojů i zhruba dvojnásobná cena hemofiltrů či hemodiafiltrů. *Všechny tři způsoby mimotělního očišťování krve jsou intermitentní (2 až 3x týdně). Důsledkem je trvale se měnící složení vnitřního prostředí, i když v rozsahu, které umožňuje dlouhodobé přežívání. U většiny také rychle klesá denní objem moče až do úplné anurie. Nemocní proto mají omezen volný příjem tekutin až na 0,5 litru/den a kromě soli i omezení příjmu draslíku a fosforu ve stravě. Svobodný pohyb nemocných je podstatně omezen – je vázán na mateřské, výjimečně (dovolená) dostupné hemodialyzační středisko, musí se zachovávat pravidelnost režimu. Výhodou mimotělních očišťovacích metod je možnost zahájit je hned (např. i s dočasným cévním přístupem) a provádět je i u osob málo spolupracujících, protože výkony obstarává zdravotnický personál. Novým trendem je individualizace léčby. Léčebný režim již není schematický. Dávka extrakorporálního očišťování se řídí tzv. dialyzačním indexem KT/V. Za optimální se v současnosti pokládá hodnota 1,4. Můžeme ji aktivně ovlivňovat délkou jednoho výkonu nebo výběrem plochy očišťovací membrány.*

Peritoneální dialýza (PD) je založena na poznání, že peritoneum (pobříšnice) je přirozenou polopropustnou membránou. První pokusy nahradit funkci ledvin využitím této vlastnosti pobříšnice byly učiněny již v roce 1927. Selhaly však na potížích s pravidelným napouštěním a vypouštěním sterilního roztoku do břišní dutiny. Teprve v roce 1978 se tento

způsob začal využívat klinicky, když Tenckhoffen navrhl permanentní peritoneální katetr a Orreopoulus výměny roztoků pomocí plastických vaků. Dnes jde o plně akceptovanou a do účinnosti s hemodialýzou plně srovnatelnou metodu trvalé náhrady funkce ledvin. Jsou státy, kde se jedná o vůbec nejužívanější metodu (Mexiko 90%). Z ekonomického hlediska je totiž levnější než mímotělní metody, protože jde o léčbu domácí, kterou si provádí sám pacient. Ve vyspělých evropských zemích se její zastoupení velmi liší, většinou se provádí u 10 – 20% nemocných (ale ve Velké Británii např. až ve 40%), v ČR v r.2002 jen u 7% nemocných se selháním ledvin, ale trend je stoupající. Nejčastěji používaným způsobem je tzv. *kontinuální peritoneální ambulantní dialýza (CAPD)*. Nemocnému se laparoskopicky nebo punkčně zavede do břišní dutiny trvalý peritoneální katetr tak, aby jeho konec byl v nejnižším místě dutiny. Po vhojení (4 až 6 týdnů) se jím provádějí pravidelné výměny sterilního dialyzačního roztoku z plastických vaků za použití sterilních setů. Průměrný objem instilovaného roztoku je 2 000 ml. Doba prodlevy je průměrně 6 hodin. Poté se roztok vypustí a nahradí čerstvým. Jedna výměna i s přípravou trvá zhruba 40 min. Končí uzavřením trvalého katetru a odpojením setů. Nemocný musí denně provést nejčastěji 4 výměny. Napouštění a vypouštění je bezpřístrojové, využívá se gravitačních sil, dodržení pravidel asepsy je nezbytností. Krev se očišťuje difuzí, acidóza se koriguje laktátem a nadbytečná voda se odstraňuje ultrafiltrací na principu osmózy. Nejčastějším osmotickým prostředkem je glukóza ve třech různých koncentracích. Není výhodná metabolicky a hledají se nové látky s příznivějším metabolickým profilem (icodextrin). Také laktát není optimální. Ačkoliv celkově vede ke korekci acidózy, snižuje pH roztoku k nefyziologické hodnotě 6, což z dlouhodobého hlediska poškozuje pobříšnici. Jsou už ale systémy umožňující použití bikarbonátu (dvojkomorové vaky). Druhou nejčastější alternativou PD je tzv. *automatizovaná peritoneální dialýza (APD)* pomocí přístroje. Provádí se v noci, během spánku. Výměny zajišťuje přístroj, jsou kratší a častější – obvykle 5 až 6. Používá se u dětí nebo u dospělých s horší ultrafiltrační schopností peritonea. *Výhodou PD proti hemodialýze* je ustálené vnitřní prostředí, oběhová stabilita, zachování zbytkové diurézy (nemocný má vcelku volný příjem tekutin a jen malá dietní omezení), odpadají krevní ztráty a nutnost heparinizace, je svobodnější pohyb. *Nevýhodou* je postupná ztráta očišťovací a filtrační schopnosti pobříšnice a riziko peritonitidy – zánětu pobříšnice. Se stále zlepšujícími se systémy se ale jejich frekvence snižuje. Tuto metodu nelze užít u nemocných, kterým by srůsty v dutině břišní bránily volné drenáži roztoku nebo u nichž jiná choroba zvyšuje neúměrně riziko peritonitid, nebo u osob neschopných spolupráce. KT/V má dosahovat hodnoty 2.0. Protože závisí na individuálních vlastnostech pobříšnice a úrovni zbytkové funkce ledvin, jsou jen omezené možnosti aktivního ovlivnění. Při nemožnosti pokračovat v PD se nemocní převádějí na hemodialýzu.

Oba dialyzační způsoby – extrakorporální (HD, HF, HDF) i intrakorporální (CAPD, ADP) nahrazují vylučovací a regulační schopnost vlastních ledvin sice neúplně, ale v míře umožňující i mnohaleté přežívání. *Deficit látek produkovaných zdravými ledvinami však upravit nemohou.* V současnosti umíme i tento problém řešit. *Erythropoetin*, hormon nezbytný pro dozrávání erytrocytů, byl synteticky vyroben a je u nás podáván od roku 1984. Je skutečným *průlomem v kvalitě života dialyzovaných nemocných.* V prvé řadě prakticky vymýtil riziko infekčních hepatitid na hemodialyzačních střediscích, protože zmizela nutnost korigovat průvodní anemii krevními transfuzemi. Akutní virové hepatitidy B a C tím, že často přecházejí do chronicity, mnoha nemocným vzaly šanci být transplantováni. Současně se omezila tvorba protilátek proti antigenům hlavního systému tkáňové slučitelnosti, což dále *zlepšilo vyhlídky získat cizí ledvinový štěp.* Neméně důležité je, že s lepším krevním obrazem jsou nemocní *fyzicky i psychicky aktivnější,* u mnohých se *udrží pracovní schopnost či soběstačnost,* zmírní se častá sexuální dysfunkce. *Účinná forma vitamínu D,* normálně tvořená v ledvinách, je už mnoho let dostupná ve formě perorální a v posledních letech i parenterální, což dnes umožňuje (v kombinaci s účinnějšími vazači fosfátů ze stravy) i uspokojivou *kontrolu uremické kostní nemoci.*

Transplantace ledviny je neoptimálnější náhradou, ale zároveň nejobtížněji dostupnou. *Základními podmínkami* jsou nepřítomnost kontraindikací, nalezení vhodného dárce a takový zásah do přirozené imunity příjemce, aby se na jedné straně zabránilo rejekci a na druhé straně aby se zachovala obranyschopnost proti infekcím. Přes mnohá imunogenetická poznání jsme schopni zajistit i dnes jen *imunosupresi nespecifickou.* Spočívá jednak ve vyhledání dvojice dárce-příjemce s co možná nejmenšími rozdíly v hlavním systému tkáňových shod (HLA), jednak v podávání imunosupresiv po celou dobu funkce štěpu, většinou po mnoho let. Od dialyzačních metod se liší tím, že *nahrazuje všechny funkce ledvin,* včetně tvorby pro ledviny specifických látek. *Odstraňuje omezení pohybu nemocného a ztráty času vznikající při dialyzačních procedurách. Vrací nemocného do normálního životního režimu.* Vlastní ledviny se až na výjimky neodnímají, ledvinový štěp se ukládá do pravé či levé kyčelní jámy. Jeho cévy se připojují na pánevní cévy a močovod na vlastní močový měchýř příjemce. V zemích s nejvyšší transplantační aktivitou (Španělsko, Rakousko) se ročně provádí více než 40 transplantací ledvin/1 mil. ob. (v ČR zhruba 35 TL/1mil. ob.) *Největší překážkou je získávání vhodných dárců.* V 80 – 90% štěpy pocházejí od mrtvých, v 10 – 20% od živých dárců. Těmi jsou nejčastěji geneticky nejbližší příbuzní (rodiče, sourozenci), méně často emocionálně spřízněné osoby (životní partner, dlouholetý přítel). *Výsledky transplantací,* které měříme délkou funkce štěpu, se stále zlepšují. Bez ohledu na původ darované ledviny 1 rok funguje štěp u 90%, 5 let zhruba u 75% a 10 let u 50% příjemců. Štěpy od živých dárců fun-

gují déle, protože kvalita orgánů je nejlepší. Nejčastější příčinou ztráty štěpu je dnes úmrtí příjemce (hlavně z kardiovaskulárních příčin), chronická rejekce a infekce. *Nové trendy:* důsledná kontrola rizik kardiovaskulární morbidity a mortality u příjemců štěpů – zejména obezity, hypertenze, lipidových poruch, cukrovky, hyperurikémie a kuřáctví. Optimalizace imunosupresivních režimů. Motivace společnosti pro pozitivní postoj k dárcovství.

Výsledkem společných a intenzivních snah zdravotníků a společnosti v posledních třech desetiletích je *úplná dostupnost náhrady ledvinné funkce pro všechny potřebné nemocné*. Z ekonomického hlediska jde ale o *jeden z nejdražších léčebných postupů*, který je nutno poskytovat celoživotně. Mluvíme proto o *integrovaném systému náhrady funkce ledvin*: Postihne-li člověka nezvratné selhání ledvin, pak se až do konce svého života musí v tomto systému pohybovat. Měnit se mohou jedině způsoby náhrady. Nejdražší, a to trvale, jsou dialyzační metody, více extrakorporální než peritoneální dialýza, kterou provádí sám pacient. Náklady na transplantovaného nemocného se většinou snižují s prodlužující se délkou dobře fungujícího štěpu. Současně *se stále zvyšují počty potřebných nemocných*. Prodlužuje se věk obyvatelstva a stoupá tak počet osob se selháním ledvin ischemického a diabetického původu, navíc s četnými přidruženými chorobami a komplikacemi, které si vyžadují další léčebné náklady. Relativní *zastoupení netransplantabilních nemocných se zvyšuje*.

V roce 2002 více než 60% nemocných léčených dialýzou bylo starších 60 let a diabetici s 37% tvořili největší skupinu. (Pro srovnání: V roce 1993 se dialyzovalo 38% nemocných nad 60 let věku a diabetiků bylo necelých 10%). Stoupá počet nemocných s funkční transplantovanou ledvinou: Zatímco v roce 1992 jich bylo 508, v roce 2002 již 2 721, tedy pětinásobek.

Souhrnně: V integrovaném systému náhrady funkce ledvin se v ČR k 31. 12. 2002 léčilo: 4 058 (57%) osob extrakorporálními metodami, 313 (4%) osob peritoneální dialýzou a funkční štěp mělo 2 721 (39%) osob. Celkem 695 nemocných/1 mil.ob.

Za těchto okolností je logické, že prioritou nefrologie, ale i ostatních oborů v budoucnu musí být primární a sekundární prevence, aby k nezvratnému selhání ledvin nedocházelo vůbec nebo u co nejmenšího počtu osob. Současně je nutno zdůraznit, že nejde jen o úkol zdravotníků, ale všech občanů, kteří by měli při ochraně vlastního zdraví aktivně spolupracovat.

Slovo ekonoma

Neziskové organizace – efektivnost a užitek

VLADIMÍR HYÁNEK

Mimo oblast tržních vztahů a mimo oblast veřejného sektoru leží pole *soukromého neziskového sektoru* s důležitými funkcemi, které musí být ve společnosti vykonávány, aby byly naplněny potřeby, jejichž uspokojování může probíhat efektivně mimo mechanismus trhu (a někdy i *pouze* mimo něj). Spolu s těmito potřebami je třeba analyzovat i instituce vznikající a působící s posláním tyto potřeby uspokojovat. Tyto instituce lze dělit za pomoci mnoha různorodých typů kritérií. Jedním z nich může být kritérium *dobrovolnosti*, nebo naopak *povinnosti* participace občanů na jejich zabezpečování.

Toto rozdělení odkazuje především na existenci *neziskových veřejných* institucí s povinnou a nedobrovolnou participací prostřednictvím systému veřejných financí a organizací *neziskových soukromých* pracujících také kromě jiného na principu dobrovolnosti. Na jedné straně tedy „viditelná ruka“ státního donucení k participaci především prostřednictvím daňového systému, na straně druhé pak „neviditelná ruka“ individuálních rozhodnutí a motivací.

Takovéto vymezení je zjednodušující, nicméně do značné míry výstižné. To ovšem platí za předpokladu, že mezi výše vymezenými extrémny existuje nespočet kombinací a variant participace jednotlivce na poskytování určitých typů statků a služeb. Myšlenka, že člověk se dobrovolně angažuje v oblasti neziskového sektoru, „dokud se mu to vyplatí“, resp. dokud mu jednotka peněz či času věnovaná takovéto aktivitě přinese alespoň stejný užitek, jako jednotka investovaná např. do osobní spotřeby, neměla by ovšem být doprovázena závěrem, že takováto dobrovolná účast může být zcela nahrazena systémem (daněmi financovaných) veřejných institucí a opatření, které jsou schopny dosahovat obdobných výsledků.

Snad kromě systémů, jako je např. komunismus, které zcela záměrně a vědomě individuální akce jednotlivců potlačují, lze ve všech státech světa, ve všech kulturách a v různých podmínkách nalézt oblasti a aktivity, které jsou doménou dobrovolného jednání, neziskového jednání, které je v dané situaci *efektivnější* či z jiného důvodu *vhodnější* než státní zásah.

Existence neziskových organizací bývá někdy odkazována do oblasti *uspokojování menšinových potřeb*, resp. potřeb menšinových společenstev a skupin občanů. Nikdo se tak patrně nepozastaví nad oprávněností

soukromého financování expedice po stopách Jettiho, postavení hřbitova pro domácí zvířata, maňáskového divadla či spiritistického spolku.

Bylo by ale chybou „podsouvat“ neziskovému sektoru jen menšinové, či dokonce poněkud obskurní aktivity. Často se setkáme s tím, že aktivity neziskových organizací jsou postupně *přejímány státem a jeho institucemi* anebo alespoň státem částečně financovány či jinak podporovány. Pro toto tvrzení lze nalézt řadu důkazů, např. v oblasti ochrany životního prostředí, ochrany spotřebitelů aj. Neziskové organizace skutečně často byly a jsou iniciátory akcí, které posléze přebírá a prostřednictvím veřejných financí podporuje stát. Patrně většina z nás se dá označit při příslušném úhlu pohledu za osobu s „menšinovými“ zájmy, za příslušníka určité menšinové skupiny. Také z toho vyrůstá síla neziskového sektoru; jeho zdrojem je velká část občanů, neboť ony zmíněné menšiny jsou vždy tvořeny poněkud odlišnými subjekty.

Mezi důvody způsobující toto „prvenství“ či „průkopnictví“ se řadí na prvním místě *svoboda v konání*. Nezávislost, možnost zaměřit se přesně na ten cíl, který se jeví jako nejvhodnější, nejpotřebnější nebo který se prostě daným subjektům nejvíce „zamlouvá“, spolu s relativně snadnou a rychlou možností vzniku, resp. *založení organizace*, a tedy i rychlé akce, ale často také možnost flexibilně změnit cíle a konkrétní kroky – tím vším nezisková organizace disponuje, to vše může být její výhodou.

Státní (veřejná) organizace takovýmito možnostmi vzhledem k vlastní podstatě, účelu založení a poslání nevládne, což je svázáno s jejím zázemím vyrůstajícím z nutnosti relativně širokého konsenzu, zakotvenosti v zákonech a s existencí specifického procesu rozhodování a řízení. Nutno ovšem dodat, že právě toto někdy svazující zázemí je pro státní organizaci *zárukou finančních zdrojů*, což je obecně slabé místo soukromých organizací neziskových.

K této problematice se výstižně vyjadřuje Vickrey¹, který konstatuje, že *některé aktivity jsou efektivnější, jsou-li financovány prostřednictvím dobrovolných příspěvků, a nikoliv např. prostřednictvím veřejných financí*. Toto přesvědčení vychází z vědomí, že hospodaří-li organizace např. s penězi pocházejícími od svobodné matky, vdovy nebo učitele, tedy lidí, kteří obecně penězi příliš neoplývají, je pravděpodobné, že bude s těmito penězi nakládat odpovědněji a více „zainteresaně“, že si bude uvědomovat nejen cenu těchto peněz pro potenciální příjemce, ale i pro samotné dárce nebo příspěvatele.

Tento přístup s sebou přináší pojmy jako *důvěra, odpovědnost a morálka*, tedy pojmy, které nejsou snadno uchopitelné či graficky znázornitelné. To ovšem nic nemění na faktu, že takto lze často vysvětlit úspěchy byť i malých a nikterak bohatých neziskových organizací, které si uvědo-

1 Vickrey, W.: Public Economics. Selected Papers by William Vickrey. Edited by Arnott, R., Arrow, K., Atkinson, A., Dreze, J. Cambridge University Press 1996.

mují cenu svěřených prostředků, a proto s nimi zacházejí *maximálně efektivně*.

Další příčinou možné vyšší efektivnosti soukromých neziskových organizací v porovnání s organizacemi státními je fakt, že ty první mají přístup ke zcela výjimečnému zdroji, který je velmi levný, resp. je zcela zadarmo a přináší nezanedbatelné efekty. Jedná se o využití *dobrovolné práce*, která je orgánům státu v podstatě nedostupná. Třebaže v sobě dobrovolná práce obsahuje jistý prvek *nestability*, je přesto zdrojem velmi významným, jehož absence by znamenala pro mnohé organizace konec činnosti. Navíc má smysl využívání tohoto zdroje zmiňovat právě při porovnávání s organizacemi státními, i kdyby třeba byly založeny se stejným posláním.

Je skutečně naprosto výjimečné, že svobodný jednatel poskytne své peníze, čas a jiná aktiva dobrovolně a bez nároku na protihodnotu některé státní instituci. Ve větším měřítku k tomu dochází jen za okolností „ne-standardního“ charakteru, jako jsou např. živelní pohromy, kdy lidé obětují část svých prostředků ve prospěch státu, který s nimi však nakládá v tomto případě zcela jasným a jednoznačně vymezeným způsobem. Ale případy, kdy člověk např. daruje organizaci peníze zcela pravidelně, a na-

Bernard Schulze,
Magná mater, 1993

víc rád, se u organizací státních skutečně prakticky nevyskytují. Evidentně zde působí prvek užítka z „angažování“ a radost z poskytnutí daru.

Efektivnost neziskového sektoru není něčím jednou provždy daným, resp. automatickým. Například o několik řádků výše zmíněná identifikace členů neziskové organizace s dárci a podpůrci organizace jistě také není automatická. Vickrey k tomu v již citovaném textu říká, že je-li nějaká aktivita prováděna v širokém rozsahu a jde-li navíc o aktivity velkých organizací typu Červeného kříže, čili organizací svým způsobem veřejných s napojením na veřejné finance a jiné formy podpory, identifikace přispěvatelů s organizací má tendenci mizet a postupně pozbývat na významu.

Když se k tomu u těchto velkých soukromých neziskových organizací připočte často nejasné či nepřesně definované kritérium efektivního chování, popř. nedokonalá právní úprava, nacházíme argument pro to, aby větší efektivností bylo operováno spíše ve prospěch dobrovolných akcí u neziskových organizací menšího měřítká, kde je silná vazba na dárcce, přispěvatele i příjemce služeb pravděpodobnější. Za určitou naději, že by se budoucí vztahy státu a ostatních typů organizací mohly tímto směrem v budoucnu opravdu vyvíjet, považuje autor i následující výrok:

„Pro uchazeče o dotace z veřejných rozpočtů bude zřejmě důležité zřetelně definovat okruh zajišťovaných služeb, přednosti tohoto způsobu, okruh uživatelů těchto služeb a samozřejmě odbornost a spolehlivost poskytovatelů služeb. Potom lze očekávat, že stát (resp. veřejná správa) opustí dosavadní prioritní zajišťování veřejných služeb prostřednictvím státem či obcemi zřizovaných (rozpočtových a příspěvkových) organizací a bude se zaměřovat více na financování činností než institucí. Významným krokem v tomto směru je financování zdravotnictví prostřednictvím veřejnoprávních institucí, jimiž jsou zdravotní pojišťovny (zdravotní pojištění je součástí veřejných financí a veřejných rozpočtů). Ve zdravotnictví již nejde o organizačně právní postavení nebo o vlastnickou formu poskytovatele zdravotnických služeb. Zdá se, že podmínkou pro postup v tomto směru je zpracování ‚standardů veřejných služeb‘. To je složité, ale nezbytná cesta pro srovnávání úrovně veřejných služeb, pro motivaci provozovatelů na kvalitu i kvantitu poskytovaných služeb a pro přiblížení rozhodování o části veřejných financí občanovi – uživateli veřejných služeb.“²

Tento citát je závažný nejen tím, že jeho autorem je odborník na veřejné finance a ministerský úředník, ale i tím, že upozorňuje na možnost zapojení soukromých ziskových subjektů do poskytování veřejných statků a služeb. S obsahem celé citované pasáže se autor tohoto příspěvku *na-prosto ztotožňuje* a vidí v něm perspektivu vývoje. Závěrem je korektní uvést, že některé ústřední orgány státní správy již v oblasti vytváření standardů některých typů služeb pokročily poměrně daleko.

2 Volf, J.: *Financování neziskového sektoru a veřejné finance*. In: *Obecné otázky neziskového sektoru*. AGNES Praha 1999.

Kultura a umění

Tašismus

JAROSLAV SEDLÁR

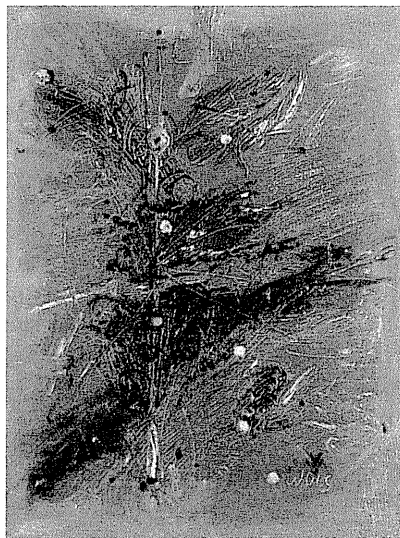
Slovem tašismus (z francouzštiny *la tache* – skvrna) označil roku 1950 francouzský kritik Michel Seuphore abstraktní malířství vycházející ze surrealistického *écriture d'automatique* nebo z expresionismu a myslel jím spontánní, ba dokonce impulzivní malířství, které sestává ze skvrn, z barevných stříkanců a kaněk. Tašismus je nepochybně součástí informelu, se kterým se překrývá, a dá se říci, že patřil k prvním poválečným uměleckým podnětům vyšlým z Paříže, i když se v té době o něco podobného pokusilo už i americké malířství v action paintingu a v abstraktním expresionismu newyorské školy. Tašismus byl také druho-
vým označením abstraktního expresionismu, který pěstovali umělci zahrnovaní pod pojem l'École de Paris.

Michel Seuphore reagoval označením tašismus především na tvorbu některých malířů, jejichž díla bezprostředně po osvobození Francie vystavila galerie René

Droiuina v Paříži. V letech 1945-1950 seznámila pařížskou veřejnost s obrazy dosud neznámého Wolse (Alfred Otto Wolfgang Schultze), Jeana Fautriera a Jeana Dubuffeta a v letech 1948 až 1950 galerie Facchettiho s obrazy Američanů Jacksona Pollocka, Marka Tobeyho, Clyfforda Stilla a Roberta Motherwella. Francouzské malíře utvrdila v jejich orientaci zejména Pollockova metoda lití barvy na plátno položené na zemi (dripping). Nový způsob malby brzy nato přenesla do sousedního Německa skupina Zen 49, dále frankfurtská skupina Quadriga a düsseldorfská Gruppe 53, do Itálie Movimento Arte Nucleare.

Za rozhodující osobnost tašismu považoval Michel Seuphore Wols (Alfred Otto Wolfgang Schultze), německo-francouzského malíře, grafika, hudebníka a fotografa s mnohokrát přerušeným uměleckým vývojem. Na Bauhausu se Wols učil fotografii u Moholy-Nagyje, od roku 1932 pobýval v Paříži, kde o šest let později začal malovat. Psal, kreslil, muzicíroval, pracoval jako fotograf a učitel kreslení, pěstoval kontakty s nejrůznějšími umělci. Po vypuknutí druhé světové války byl jako Němec usedlý ve Francii internován, nicméně mohl občas kreslit a akvarelovat, avšak teprve po válce, podnícen Jeanem Paul Sartrem a jedním pařížským obchodníkem s obrazy, začal rozvíjet své nezaměnitelné tašistické malířství. Byly to fantasticko-surreální výtvo-
ry připomínající dílo Paula Kleea a mikroskopické řezby rostlinami nebo fantasmagorie mezi snovými obrazy a biomorfními procesy. Jimi se stal průkopníkem lyricko-abstraktního malířství v poválečné Francii, v Německu a v celé Evropě.

Ve svých raných kresbách stál ještě pod vlivem surrealismu. Prvky skutečnosti proměňoval ve fantastické obrazy, avšak kresba pomalu ztrácela popisnou funkci a na její místo nastoupila hra linií, která se odvíjela přímo z pohybu ruky. Linie se stala senzibilní stopou vnitřního hnutí a dostala dramatický výraz v olejových obrazech, které Wols začal malovat v letech 1946 až 1947. Formy a linie, zapisované s vášnivou vehemencí nebo také prudce naryšované do barevné plochy, odkazovaly na proces samotný, staly se znaky vlastního původu. Základní for-

Wols, Samohlásky, 1950

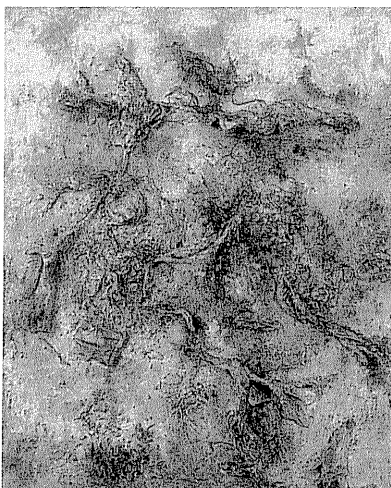
inou Wolsova tašistického obrazu byla do stran se rozšiřující a rozpouštějící barevná plocha. Barva jako by se do středu zhušťovala, jako by rozkvétala, jiskřila a přecházela do jediného, opojně exaltovaného okamžiku: *La tapisserie* (Nástěnný koberec, 1949), *Les voyeles* (Samohlásky, 1950).

Wols nadevše miloval Rimbaudův *Opilý koráb* a nosil s sebou dlouhou Travenovu knihu *Lod' mrtvých*. „Opilý koráb, připravující pomalu zanikající život, je obraz, který ho trvale dojímá“. (Werner Haftmann) Wols, stíhaný osudem, převáděl ve svých obrazech drama osobního života do obecnějšího významu. Tomu dal výraz i ve svém aforismu: „Má-li obraz k přírodě takový vztah jako Bachova fuga ke Kristovi, pak není žádnou nápodobou, nýbrž analogickou tvorbou.“ A tak v jeho spontánním malířství našla odvrácená strana moderního životního pocitu tísnivou přítomnost. *Peintre maudit*, prokletý malíř Wols, a *poète maudit*, prokletý básník, ať už Arthur Rimbaud nebo Stéphane Mallarmé, byli jako jeho bratři. Wolsův výraz je ovšem v barevných skvrnách a v nervních trhavých psychogramech. Jeho pocity strachu a ohrožení se projeví ještě v pozdním díle, v návratech k fantasticko-surrealistické podobě v závěrečném obraze jeho života nazvaném *Le fantôme bleu* (Modrý fantom, 1951). Zraněná, mučená skutečnost tohoto plátna je skutečností jeho samého.

Wols byl nepochybně praotcem tašismu v užším slova smyslu a protagonistou informelu v širším slova smyslu. Vzbouřil se proti formalismu geometrické abstrakce, proti její chladně necitlivé objektivnosti a rutině. Jeho obrazy signalizovaly změnu, umělecký zvrat. V nich se malíř projevil jako svědek doby. Kvůli tomu ale musel vytvořit novou strukturu, kterou našel tak, že šel za surrealistické *écriture d'automatique* k automatickému rukopisu bez nutkavých představ nebo snů reflektujících podvědomý vztah ke skutečnosti. Proto jeho malbu můžeme situovat na hranici mezi bezpředmětné malířství a surrealismus. „Všechno, o čem sním, se odehrává ve velkém a krásném neznámém městě,“ napsal. Vytvořil asi osmdesát obrazů, ve kterých experimentoval s nejrůznějšími malířskými technikami

– nechal kapat a stékat zředěnou barvu do několika vrstev, takže vzniklo husté předivo barevných skvrn. To rozryl rýhami a vrypy vyrytými obráceným štětcem do malířského podkladu a tím dodal obrazu rys spontánního a horečnatě nervózního malířství.

K zakladatelům a hlavním protagonistům tašismu vedle Wolse patří Georges Mathieu, francouzský malíř, který začal po vystudování práv a filozofie až ve svých 21 letech (v roce 1942) malovat. Rozvíjel velmi osobitý non-figurativní styl, psychicky improvizující malířství, do kterého zapracovával vlivy asijské kaligrafie a také podstatné impulzy Wolsovy. Výsledkem byla jakási elegantně vzletná, nicméně technicky náročná akční malba (action painting) v čistém provedení. Jsou to efektní a virtuózní obrazy, které představují významná díla informálního malířství tašistického rázu, současně ale ovlivněná už americkým action painting. Jejich námětem je malování samo a obsahem je barva a její konstelace nebo barevné figury, které sestávají z dynamických šifer připomínajících písmo. Na rozdíl od asijské kaligrafie to však nejsou obrazové znaky meditativní, ale spíše dramatické a dynamické, odvozené ze surrealistických automatických záznamů (*écriture d'automatique*), *Composition in Red on Brown*

B. Schultze, Rubyer, 1957-58

(Kompozice v červené na hnědé, 1952). Mathieu viděl své malířství jako lyrickou abstrakci, jak napovídá podtitul *lyrická abstrakce*, kterým označil výstavu realizovanou v roce 1947.

Světově proslulým se stal veřejnými vystoupeními, na kterých předváděl svůj nezaměnitelný způsob malování obrazů a která byla už i filmována a fotografována; a v důsledku toho často i zesměšňována. Na druhé straně nelze popírat, že jeho velmi působivé exhibice občas připomínaly cirkusová představení. Mathieu, který si nechal narůst velké kníř, zahalen do výstředního kostýmu jako šermíř, útočil štětcem napřaženým proti obrovskému plátnu, na které pak rychlými tahy a údery nanášel barvy nebo je na obraz vytlačoval přímo z tuby, jak to velmi názorně můžeme vidět na obraze *Les Capétiens Partout* (Kapetovci všude, 1954). Do malování vkládal celé své tělo. Tvrdil, že malování je nesmírně zajímavý a obdivuhodný proces, který musí být také zajímavě demonstrován. Velké formáty maloval od roku 1954, *Der Brand von Rom* (Požár Říma, 1957) a od roku 1962 vytvářel dokonce i monumentální skulptury. Když ale v roce 1958 Mathieu namaloval v ateliéru Otto Pieneho v Düsseldorfu za 70 minut rozměrný obraz *L'abduction d'Henri IV par l'archevêque de Cologne* (Únos Jindřicha IV. kolínským arcibiskupem), sestrojil Jean Tinguely proslulý stroj *Meta-Matic-Maschine Nr. 17* (Metamatický stroj č. 17, 1959) s podtitulem: „Tento stroj může vyrobit automaticky asi 30 000 různých abstraktních maleb.“ Jím parodoval právě tašismus.

Mathieu byl rovněž významným teoretikem tašismu, už roku 1949 vydal knihu *Analogie de la non-figuration* (Podoba non-figurace), v roce 1973 *De la révolte à la renaissance. Au delà du Tachisme* (O revoluci v renesanci. Na druhé straně tašismu) a roku 1998 *Desormais seul en face de Dieu* (Od nyníjška sám před tváří Boha). Studoval také východoasijské umění a filozofii, aby pod jejich vlivem namaloval sérii obrazů, kterým dával jména převzatá z hinduistického a buddhistického náboženství, jak ukazuje naprosto ojedinělá monochromně modrá malba, nazvaná *Dána* (1958), kterou vlastní Ludwigovo muzeum v Kolíně nad

Rýnem. V letech 1948-1951 organizoval skupinové výstavy (slavná výstava v galerii Colette Allendyové, 1947, měla téměř charakter manifestu), na kterých poprvé v Evropě vystavoval rovněž americké poválečné malířství. Pochopil, že umělec, chce-li být současný, musí rozvíjet styl, který je aktuální a všeobecně přijímatelný. Do malování zavedl moment rychlosti a improvizace a vytyčil následující podmínky pro non-figurativní malířství: I. především záleží na rychlosti malování; II. ani formy, ani gesta nejsou předem určeny nebo promyšleny; III. umělec má vytvářet něco nového a neopakovat již známé. Mathieu tvrdil, že je to rychlost a improvizace, které staví nové malířství na stejnou rovinu s moderní osvobozenou a přímou hudbou, jakou je džez, protože rychlost a improvizace podmiňují koncentraci psychické energie, stejně ale také stavy úplné prázdnoty.

K tašistickým umělcům je přiřazován ještě Jean-Paul Riopelle, frankokanadský malíř, který přišel do Paříže v roce 1947. Tam se seznámil s tašistickými a informálními malíři, také s Wolsem. Jeho tabulové obrazy ve stylu action painting se vyznačují bohatou chromatikou a špachtli nanášenými barevnými skvrnami, *Rencontre* (Setkání, 1956), které rytmicky pokrývají celou obrazovou plochu ve smyslu all-over painting Jacksona Pollocka, jak dokládá obraz *Robe of Stars* (Oblek hvězd, 1952).

Rovněž Jean-Paul Riopelle začal jako automatický malíř ve stopách surrealismu a expresionismu, obrátil se však brzy ke kontrolovanému, i když stále ještě temperamentnímu způsobu malby. Spojoval pas-tózně špachtli a nožem na plátno nanášenou nebo kapanou barvu do nového, strukturovaného mozaikovitého uspořádání. Toto uspořádání vzniká řazením drobných barevných políček vedle sebe, ale bez jakékoliv obrazové kompozice a bez centrálního bodu obrazu, tzn. že Riopelovy obrazy nemají ani začátek, ani konec. Barevná struktura se tlačí ven přes rám, *La Composition* (Kompozice, 1954). Riopelova malba se také neřídí žádnými zákony harmonie, barevná políčka jsou vedle sebe řazena seriálně.

Kdybychom chtěli srovnávat, pak můžeme říci, že zatímco např. u obrazů leknínů

z pozdního období impresionistického malíře Clauda Moneta předmět téměř mizí za barevným závojem, pak naopak Riopellovy abstrakce vyvolávají přímo předmětné vzpomínky. Obraz náhle vidíme jako barevnou krajinu, jejíž drobně strukturovaný dynamismus nám dovoluje myslet na zážitky z letu letadlem; malíř však v žádném případě neabstrahoval od přírodního zážitku, ale naopak, spíše bychom mohli říci, že se vracel přes umění k přírodě. Pastózní nanášení barvy a rýhy mezi barevnými políčky vytvářejí na mnohých obrazech reliéfně zdrsněné plochy. A tak není se co divit, že Kanadan se později pokusil rovněž o sochařství. V malířství využíval zcela v duchu tašismu energické práce s barevnými formami a prostory, což dodává jeho obrazům vysokou míru informelní expresivity a jeho cit pro skládání barevných plošek vedle sebe propůjčuje jeho formulacím neobvyklé koloristické kvality.

K tašismu se volně řadí i belgický malíř a spisovatel Henri Michaux, a to spíše jen kvůli své příslušnosti k l'École de Paris. Nebyl však tašistou v pravém slova smyslu, protože jeho výtvarnou aktivitu postavila do středu zájmu aktuálnost kreseb a obrazů, kterými básník jako výtvarný autodidakt překonával neznalost cizí řeči. Kresbami a obrazy chtěl zviditelnit to, co nemohl dost dobře vyjádřit slovy: „Nevidíte,“ ptal se, „že maluji, abych za sebou zanechal slova?“ Za sebou chtěl nechat ovšem také viditelný svět a zákony logiky. Co ho zajímalo, byly prostory nitra a dialektické napětí mezi slovem a obrazem, kterým oběma jako spisovatel rozuměl. Jejich výzkumu se věnoval celý život, dokonce se pokusil rozšířit své podvědomí drogami, a tak četné kresby vznikaly v transu po požití meskalinu. Vůli v umění neuznával, ta pro něho znamenala konec umění.

Michaux studoval krátce medicínu, byl námořníkem a usadil se roku 1923 v Paříži, odkud podnikal četné cesty. V roce 1922 začal literárními a od roku 1925 až 1927 uměleckými pracemi: *Taches* (Kaňky), *Alphabets* (Abecedy). Jeho abstraktní tušové kresby (od roku 1950) jsou blízké informelu nebo tašismu, především ty, které vznikaly pod vlivem meskalinu (od 1956). Jsou

projevy halucinatorních stavů, které Michaux nemohl zachytit písmem. Teprve v roce 1967 nastoupila v jeho tvorbě nová etapa, v níž se odvrátil od automatické kresby a začal používat akrylové barvy.

Zprostředkující roli mezi lyrickou abstrakcí l'École de Paris, informelem, tašismem a abstraktním expresionismem zaujímá Francouz Jean Miotte, který znal stejně důvěrně americký abstraktní expresionismus jako evropské art autre. Jak dokládá obraz v Ludwigově sbírce v Cáchách, nazvaný *Befreiung* (Osвобоzení, 1960), pracoval ve velkých skvrnách nanášených poměrně tlumenými barvami s akcenty červené a bělob, které zároveň rozvíjejí prostorovost. Velký důraz kladl na procesualnost malířského přednesu, o kterém prohlásil: „Malování je činnost, pohyb, které člověk nese v sobě, které má původ v nitru.“

V Německu platí za průkopníka informelu Bernard Schultze, spoluzakladatel skupiny Quadriga, který napojil německé poválečné umění na mezinárodní proudy abstraktního, gesticko-expresivního malířství, tedy i na tašismu. Svým dílem, charakterizovaným spontánním malířským gestem, avšak podřízeným stálé kontrole, se připojil k lyrické abstrakci Wolsově, k Riopellovým barevným skvrnám nanášeným špachtlí i k action paintings Jacksona Pollocka; zachoval v něm však svéráznou variantu expresivní abstrakce. V úsilí nalézt rozprostraněnost svých pláten rozšířil Schultze informelní malířství i na plastiku, jak se to projevilo např. v rámci nové figurace.

Přes obrazy, jako je *Rubyr* (1957-1958) byla přetažena z nalepených drátů, textilií nebo větví barevná síť a spojena s podkladem obrazu do organické jednoty. Tyto plastické prvky se osamostatňovaly a vyrůstaly z malířské plochy do okolního prostoru, až je autor proměnil ve volnou plastiku nazvanou *Migof* (1963), typický výtvar mezi zvířetem, rostlinou a člověkem, výtvar, který tematizuje hmotu v její proměnlivosti mezi vznikáním a zánikáním. V takových výtvorech se proměňuje informelní a surrealistické pojetí v manýristickou metamorfózu malířské tvorby. Připraven celou řadou barevně redukováných staromistrovsky

komponovaných obrazů vytvářel Schultze od počátku osmdesátých let na velkých plátech mnohotvárné, až bizarní barevné prostory, které lze nazírat také jako zrcadlo vlastního nitra anebo jako výřez z dění v univerzu, *Erscheinung* (Zjevení, 1990). Podobně jako v obraze *Magna mater* (Velká matka, 1993) načrtává i v obraze *Erscheinung* celou paletu malířského umění, komplexní scénář asociativních, zčásti zemitých, zčásti světlem prozářených obrazových prostorů.

Podobně jako Bernard Schultze je i Emil Schumacher představitelem německého informelu, zároveň ho nejnovější odborná literatura zařazuje také k tašismu. A stejně jako Schultze i Schumacher na počátku padesátých let 20. století přebíral impulzy od Wolse. Od francouzského informelu ho odlišují temné hnědočerné barvy a zářící červeň, kladené v silných reliéfních vrstvách, ale také široká, pastózně nanášená černá linie, vymezující obvykle střed obrazu. Malíř ryje obráceným štětcem nebo špachtlí do barvy, jako by chtěl narušit hmotu a odhalit, co se skrývá pod ní. Obrazy připomínají opět jako např. u Riopella krajiny nebo spíše nitro země. Nenajdeme v nich ovšem zase nic z opticky viditelného světa, jak ukazuje např. obraz *Für Berlin* (Pro Berlín, 1957), protože patří do neiluzivní oblasti a Schumacher v nich prezentuje svou přemýšlivost a malířskou senzibilitu. Na rozdíl od existenciálně orientovaných malířů, např. od Wolse, považoval Schumacher sebe sama za šťastného malíře, i když i on si kladl vážné a často i skeptické otázky, jako ostatně celá jeho generace, která vložila do malířství cit, senzibilitu, expresi, v protikladu k předválečné generaci, která chtěla světový chaos racionálně vtěsnat do geometrického řádu. Existenciální pocit vyjadřuje např. Schumacherův obraz *Sodom* (Sodoma, 1957), ze kterého žhne výrazná červeň jako oheň z nitra země nebo z krvácející rány živého tvora. Ne všechny obrazy jsou u něho tak bolestné. Najdeme mezi nimi i díla s krásnou zářivou modří, červení nebo oranží, která jsou překryta temným souzvukem hlubokých černých nebo zemitě hnědých linií. Je to právě tento zvláštní kontrast malířských ploch a grafických znaků, který do-

dává Schumacherovým dílům rys zvláštního napětí a pastózní hustoty.

Název tašismus, který pracuje spíše s metodami surrealistického automatismu a gestické improvizace, podobně jako např. i action painting v USA, zejména Jackson Pollock, užívá se pro malbu vytvořenou spontánně z barevných skvrn. Označuje negeometrickou abstrakci, která v širším slova smyslu spadá pod pojem lyrická abstrakce, do které v protikladu ke geometrické abstrakci zahrnujeme též informel a abstraktní expresionismus, jak to nejlépe vyjádřil kritik Michel Tapié ve studii *L'art autre* (Jiné umění, Paříž, 1952). Tašismus byl vystředán koncem padesátých let novým realismem. Mezníkem se stal rok 1960, kdy na podnět uměleckého kritika Pierra Restanyho vznikla v Paříži umělecká skupina Nouveaux Réalistes.

Georges Mathieu,
Kompozice v červené na hnědé, 1952

Potíže s češtinou

O nových předložkách vyjadřujících zahrnutí do nějakého celku nebo vynětí z něho

MILAN JELÍNEK

Obávám se, že mohu (nebo chcete-li: můžu) odradit řadu čtenářů od čtení mého článku jeho poměrně složitým titulem. Vzpomeneme si zajisté na rady češtinářů ze střední školy: titul má být sice výstižný, ale co nejstručnější. Ale já jsem chtěl v daném případě přesně pojmenovat skupinu nových výrazů předložkové povahy, o nichž jazykoví brusiči zejména od sedmdesátých let 19. stol. šířili různé pověry. Prý to jsou předložky cizího původu německého, které zbytečně vytlačují vrstvu předložek původních. Nelze připustit, aby porušovaly slovanskou povahu našeho jazyka. Protože jsou z hlediska syntaktického složitější než jim konkurující předložky původní, vnášejí do stylu příslušného textu prvky, které styl neúkonně zatěžují, atd. Odvrhneme tyto argumenty.

Brusiči např. odsuzovali jako německý import předložku *včetně něčeho*, která slouží k vyjádření vztahu zahrnutí do nějakého celku. Řekněme, že chceme vyslovit myšlenku o příslušnosti Německa do střední Evropy. Nabízí se nám k tomu slovní spojení *střední Evropa včetně Německa*. To však příliš připomínalo středolatinšské *inclusive*, které se pak v různých variantách hláskoslovných, slovotvorných a syntaktických rozšířilo po západoevropských jazycích, mimo jiné také v němčině. A to byl kámen úrazu, čeština přece nemohla připustit takový (negermánský) germanismus!

Místo něho byla češtině vnucována původní předložka *s* pojící se s instrumentálem; aby se explicitně vyjádřilo zahrnutí do celku, bylo třeba k předložkovému pádu připojit spojku *i*: *střední Evropa i s Německem*. Snad tento příklad zřetelně ukazuje, jak vadná teorie jazykové správnosti (připouštějící jen prvky domácího původu) ochuzovala spisovný jazyk a komplikovala jeho uživatelům komunikaci.

Zůstaňme u předložkového výrazu *včetně něčeho*. Objevil se v češtině až koncem doby obrozenské, v Jungmannově *Slovníku česko-německém* není ještě zachycen. Má slovotvornou podobu adverbia, ale chybí k němu příslušné adjektivum *včetný*. Zdá se, že byl vytvořen přímo podle vzoru středolatinšského *inclusive*. To napodobila němčina původně adverbium *einschliesslich*, které se později svou syntaktickou funkcí přesunulo mezi nepůvodní předložky. Změna slovního druhu se projevila i změnou vazby

a slovosledu (např. *man zahlt 10 DM Trinkgeld einschliesslich* → *einschliesslich des Trinkgeldes*. Stejně postupovala i čeština: *platí se 100 Kč spropitné včetně* → *včetně spropitného*).

Základem lat. *inclusive* je sloveso *includere* (s pasivním participiem *inclusum*), které znamená 'uzavírat do něčeho', a stejný význam má i německý základ *einschliessen*. V češtině posloužilo jako východisko sloveso *včíst/včítat*, které sice po stránce významové s latinským a německým slovesem souvisí, ale přece jen se od něho odlišuje významem speciálnějším. Čeština latinský (nebo německý) impuls přijala, ale reagovala na něj poměrně volně. UVědomíme si to, srovnáme-li český způsob vyjadřování s ruským: *celá škola včetně pomocného personálu* – *весь состав школы включая обслуживающий персонал*. Rusové řešili potřebu nové předložky v těsnější shodě s evropskou situací než Češi.

Vedle předložky *včetně něčeho* se zvláště v odborných textech setkáváme s jiným výrazem, který vyjadřuje zahrnutí do nějakého celku: *počítaje v to něco*, např. *všechny školy, počítaje v to i školy vysoké*. Jistě jste si všimli čárky před slovem *počítaje*. Asi se pro ni rozhodneme, abychom signalizovali volný, nikoli restriktivní vztah celého výrazu ke spojení *všechny školy*. Zájmeno *všechny* zde naznačuje, že máme na mysli souhrn škol, a že tedy výraz počínající slovem *počítaje* vlastně jen opakuje, co už bylo řečeno.

Do funkce nepůvodní předložky se zde dostal přechodník přítomný od slovesa *počítat*, které je utvořeno ze stejného základu jako předložka *včetně něčeho*. Řidčeji než s tvarem mužským *počítaje* se setkáváme s tvarem ženským *počítajíc*: např. *všechny humanitní vědy, počítajíc v to i filozofii*. Teoreticky bychom mohli uvažovat i o tvaru plurálovém *počítajíce*, ale jazyková praxe se rozhodla jen pro mužskou nebo ženskou podobu singulárovou. Protože přechodník *počítajellpočítajíc* je tu v postavení absolutním, jeho tvar není určen subjektem věty řídící. Formu mužskou nebo ženskou si můžeme vybrat podle svých stylistických zvyklostí.

Takových případů absolutního užívání přechodníkových tvarů máme v jazyce více a bylo by projevem gramatického puntičkářství, kdybychom je převáděli do formy shodující se co do mluvnického rodu s podmětem řídící věty. Např. *Soudě // Soudíc podle počtu referátů, můžeme být spokojeni se zájmem o zvolenou tematiku*. Nebo *Nehledě // Nehledíc k různosti názorů, konference splnila svůj účel*. V uvedených případech nabývá nespojitý přechodník vlastně funkce předložkové, a proto je vyvázán ze závislosti na podmětu.

Mezi předložkami, které vyjadřují vynětí z nějakého celku, nacházíme dva starobylé výrazy, které se dodnes řadí mezi tzv. předložky nepůvodní: *kromě něčeho* a *mimo něco // něčeho*. Rozdíl mezi nimi a předložkami původními je zanedbatelný, týká se vlastně jen přízvuku: obě nepůvodní předložky nejsou obvykle nositelkami hlavního přízvuku, ale protože jsou zpravidla dvojslabičné, mají přízvuk vedlejší. Zřetelný je rozdíl v při-

zvuku u zkrácené podoby předložky *krom*, ale ta nabyla tak knižní povahy, že z jazyka mizí, nebo se cítí jako forma nářeční.

Jinak se řazení předložek mezi původní, nebo nepůvodní řídí etymologií: u nepůvodních zjišťujeme zřetelně spojitost s nějakým lexikálním základem. Předložku *kromě* etymologové považují zpravidla za lokál nedochovaného substantiva *kroma* 'okraj', které známe z horní lužičtiny a z ruštiny (tam obyčejně v deminutivní podobě *kromka*). U předložky *mimo* můžeme snadno vydělit základ *mi-*, který je totožný se základem slovesa *minout*.

Předložky *kromě* a *mimo* se původně svým významem lišily (*kromě* znamenalo 'na okraji něčeho', *mimo* vyjadřovalo 'míjení něčeho'), ale postupem času se předložka *kromě* sblížovala s předložkou *mimo*. Dlouho si obě zachovávaly rozdílné vazby, které odpovídaly i jejich rozdílnému původu: *kromě* se pojilo s genitivem, *mimo* ve shodě se slovesem *minout* / *míjet* s akuzativem. Kodifikační příručky žádaly např. oznámení: *Pochodu se zúčastní všechny třídy kromě oktávy* nebo *mimo oktávu*. Podle dosavadní normy bychom se měli rozhodnout pro nápis: *Úřední hodiny mimo sobotu* nebo *kromě soboty*. Uživeme-li zde plurál (*mimo soboty*), můžeme ho chápat jako genitiv singuláru, který se u předložky *mimo* vlivem předložky *kromě* stále víc šíří. U předložky *kromě* je ovšem při volbě plurálu genitivní tvar zřetelný: *kromě sobot*.

Nemám odvahu měnit historicky podmíněnou kodifikaci češtiny, ale přimlouvám se za to, aby česká gramatika netrvala na rozdílných vazbách u obou předložek. Doporučuji tedy kolísání mezi akuzativem a genitivem u předložky *mimo* ve všech případech, kdy se tato předložka svým významem ztotožnila s předložkou *kromě*. Ostatně budou-li naše mluvnicе a slovníky trvat u předložky *mimo* na akuzativu, praxe zřejmě nebude jejich předpisů dbát.

Ještě víc podléhá genitivizaci synonymní předložka *vyjma*, která vznikla z přechodníku přítomného od slovesa *vyjmout* a rozšířila se v předložkové funkci ke konci doby obrozenské. Např. věta *Přístupno všem vyjma děti do 15 let* může znít i *vyjma dětí*. Vezmeme-li v úvahu sloveso *vyjmout*, čekali bychom zde akuzativ, ale ten postupně ustupuje vazbě genitivní, která se u předložky *vyjma* šíří pod vlivem synonymní předložky *kromě*. Dodejme ještě, že se vedle mužské podoby *vyjma*, která má naprostou převahu, setkáváme i s podobou ženskou *vyjmouc* a ojedinele – v 19. stol. – i s tvarem plurálovým *vyjmouce*. Zdá se, že už zvítězila forma mužská.

Tím však nejsme u konce úvah o skupině nepůvodních předložek s významem vylučovacím. Vedle slovesa dokonavého *vyjmout* stala se základem nové předložky i varianta nedokonavá *vyjímat*. Jako příklad si vypůjčíme větu od V. Vančury, kterou přetiskl *Slovník spisovného jazyka českého* (IV. sv. z r. 1971): *Pozdravili všechny přítomné vyjímaje své nepřátele*. Proti předložce *vyjma* se u varianty *vyjímaje* a u její řidší ženské

podoby *vyjímajíc* drží původní akuzativ pevněji, a tak mu zřejmě budeme dávat přednost. Tyká se to i záporné podoby *nevyjímaje* // *nevyjímajíc*, kterou vyjadřujeme vztah bezvýjimečnosti. Např. *Jízdné platí všichni občané nevyjímaje penzisty*. Genitiv *nevyjímaje penzistů*, který v knižních textech upomíná na genitiv záporový, ve spisovném jazyce 19. a zčásti i 20. století tvrdě prosazovaný, pociťovali bychom jako vazbu archaickou.

Mnohem častěji než přechodníky nabývá předložkové funkce výraz *s výjimkou něčeho*, popř. jeho protiklad *bez výjimky něčeho*. Doložíme jen první předložkový výraz: *Všechny prvky jsou – s výjimkou kyslíku a dusíku – přijímány do těla živočichů a rostlin jako sloučeniny*. Jde nesporně o výhodný prostředek pro odborné vyjadřování, který v dnešní češtině ztratil své původní knižní zabarvení.

Závěrem obecná rada: buďme vděční za bohatství výrazových prostředků, které nám náš jazyk poskytuje, a nepodléhejme různým příkazům a zákazům, které si jednotlivci vymýšlejí. O tom, co je v jazyce potřebné, rozhoduje úzus. Proto soudím, že bychom se neměli nechat svést knihou Vladimíra Justa *Slovník flokulí* (Academia 2003) k tomu, abychom z češtiny vyřazovali řadu potřebných slov a slovních spojení.

A už vůbec bychom neměli popřát sluchu slovům Stanislavy Kučerové, která v Národním osvobození ze 6. května 2004 radí k návratu purismu. Kdybychom jí vyhověli, prokázali bychom naší mateřštině tu nejhorší službu.

Redakci Universitas došlo

DOKONČENÍ ZE STRANY 26

VIII. Pracovní setkání biochemiků a molekulárních biologů. Sborník příspěvků. MU v Brně - Přírodovědecká fakulta. 3.- 4. února 2004

IV. Pracovní setkání fyzikálních chemiků a elektrochemiků. Sborník příspěvků. 2. února 2004. MU v Brně, 2004

Rektořik Jaroslav, Šelešovský Jan a kolektiv: Obecná část vzdělávání vedoucích úředníků ÚSC. MU v Brně, Ekonomicko-správní fakulta. Brno 2003

Sborník článků. Mezinárodní vědecký seminář na téma *Financování firem*. MU v Brně, 2003

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada teatrologická, Q 6. MU v Brně, 2003

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada filozofická, B 50. MU v Brně, 2003

Sojka, P., Pala, K., Smrž, P., Fellbaum, Ch., Vossen, P. (Eds.): *GWC 2004. Second*

International WordNet Conference, Brno, January 20-23, 2004 Proceedings. MU, Brno 2003

Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada teoretická. České právní myšlení a logika - minulost a perspektivy. Sborník příspěvků z konference 26. 9. 2002. MU Brno, 2003

Standardizace veřejných služeb jako předpoklad efektivnosti rozvoje regionů. Sborník referátů z teoretického semináře pořádaného katedrou veřejné ekonomie ESF MU v Brně ve spolupráci s Asociací veřejné ekonomie. MU v Brně, 2003

Theory and Practice in English Studies. Volume 1. MU, Brno, 2003

Urbanová Ludmila: *On Expressin Meaning in English Conversation*. Semantic Indeterminacy, Brno 2003

YEAR-BOOK 2002. Faculty of Science Masaryk University Brno. MU Brno, 2003

Panorama knih**Sociologie jako umění
Možného***

Zvláštní číslo sborníku je věnováno životnímu jubileu významné osobnosti naší univerzity – prof. I. Možného. Inspiraci slavnými Nového „nekrology na živé“ tu nezapře úvodní slovo R. Marady i čtveřice textů z oddílu Osobní vzpomínky (Střítecký, Librová, Sirovátka, Plaňava). Každý z nich po svém tu vyjadřuje osobní vztah k jubilatovi – ovšem v kontextech proměn doby. Plaňavův text mimo to tvoří vydařený pendant k Rabušicově stati kriticky bilancující prognostickou hodnotu Možného monografie *Moderní rodina*.

Podobné porovnání dneška s určitou etapou naší minulosti podává také článek P. Mareše a L. Bánovcové. Tentokrát je ústřední zkoumanou otázkou spokojenost se zaměstnáním. Autoři srovnávají výsledky sociologického šetření z roku 1967 s dnešním stavem. S užitím stejných otázek – a ovšem za značně změněných společenských podmínek (proměny na trhu práce, nezaměstnanost, rozdělení státu) – tu autoři nabízejí zajímavý a doložený pohled na relativně stabilní i proměnlivější stránky poměru našich občanů k vykonávané práci.

Srovnání s předcházejícím obdobím přináší i text I. Nosála. Autor nejprve stručně a přehledně traktuje rozvoj speciálního odvětví – sociologie dětství. Odtud se pak dostává k prezentaci vlastního šetření, které bylo postaveno na relativně malém vzorku pamětníků. I. Nosál srovnává vzpomínky na dětství u dvou následujících generací doplněné o jejich názor na dnešní situaci. Cílem je srovnání fenoménu dětství za socialismu a dnes. V tomto kontextu je pak položena otázka, zda dnešní „ztráta nevinnosti“ není návratem středověké představy o dětství.

Sborník dále obsahuje překlad přednášky P. Bourdieua *Reprodukční strategie a formy nadvlády*. Ústřední otázka trvání sociálního řádu je zde podrobena zkoumání z hlediska realizace jednotlivých typů strategií, reprodukujících složky sociální struktury. Nesporně zajímavý mnohoúrovňový rozměr textu je

poněkud umenšen obtížným stylem, kde dominují neúnosně dlouhá a překombinovaná souvětí. Čtenář proto jistě ocení zařazení vysvětlujícího komentáře (Szaló, Katrňák).

Několik dalších textů má jako časové východisko přelomový rok 1989. Na slavné Možného práci *Proč tak snadno...* je založen referát D. Ryšavého. Esej P. Machonina nabízí úvahu o pravých aktérech „sametové revoluce“ a M. Gregor přemýšlí kriticky o současném paradoxním nadbytku i nedostatku svobody a o možnostech fakticky ovlivňovat společenské dění.

Polistopadovému vývoji naší sociální reformy je věnován příspěvek J. Večerníka. Autor nejprve kriticky analyzuje rozličné funkce (včetně represivní) socialistického státu. Odtud směřuje poměrně typicky ke srovnání doktrín a ideologií polistopadového politického spektra a zamýšlí se nad důvody stagnace zásadní reformy (zde hlavně redukce) sociálního systému. Spíše než sociologickou analýzu však nabízí ideologickou komparaci, nepřekračující obligátní publicistickou úroveň. Naopak Musilova stať přináší velmi konkrétní a zároveň čtivě napsaný pohled na realizaci služeb sociální práce. Působivý překlep v názvu příspěvku (viz obsah sborníku) funguje jako kouzlo nechtěného v tomto hodnocení různých variant vztahu sociálního pracovníka k jeho klientům.

Blok stať uzavírá H. Librová textem *Ekologický luxus v zahradě*; jde o dosti proklamativní oslavu zahrádkářství (nikoliv zahradnictví). Je otázkou, zda soudobá módnost soukromého zelinářství je skutečně výrazem „vážného promyšlení environmentálních témat“; tento postulat by si jistě zasloužil hlubší průzkum. Stať je však nesporně čtenářsky atraktivní svým stylem i zprostředkováním pohledu na situaci ve Francii.

Celý sborník můžeme považovat za pozoruhodné a podnětné svědectví o naší soudobé sociologii, kterou svou celoživotní prací spoluutváří také prof. I. Možný. Sborník je více než důstojným dárkem k jeho významnému životnímu jubileu.

P. JEMELKA

* K sedmdesátinám brněnského sociologa. Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 8 – speciální číslo. MU Brno 2002, 182 s.

Role veřejného sektoru*

Kolektiv autorů Ekonomicko-správní fakulty vypracoval odbornou publikaci, která je jedním z výstupů výzkumného záměru „Faktory efektivity rozvoje regionů ČR“.

Tato dílčí studie se skládá ze tří částí. První část „Vybraná odvětví veřejného sektoru Jihomoravského kraje“ se v první kapitole zabývá teoreticko-metodologickými východiskami zkoumaného problému. Jejím cílem je formulace východisek pro vymezení vlivu veřejného sektoru na efektivnost rozvoje regionu. Jsou tu definovány základní pojmy a principy. Rozzebírá členění veřejného sektoru, statický a dynamický model národního hospodářství, vznik veřejného sektoru v historickém kontextu, faktory efektivnosti veřejného sektoru, pracovní činitele.

V následujících kapitolách jsou analyzována vybraná odvětví veřejného sektoru v Jihomoravském kraji. Kapitola věnovaná školství a vzdělávání se zabývá dopadem reformy veřejné správy na organizaci regionálního školství. Dále následuje analýza odvětví zdravotnictví v Jihomoravském kraji v samostatné i přenesené působnosti. Odvětví bydlení je rozebíráno z hlediska státní, regionální a komunální bytové politiky. Popisem dopravního systému jako faktoru efektivnosti kraje byla ukončena první část studie.

Druhá část studie „Financování veřejného sektoru a využití finančních nástrojů územními samosprávnými celky“ řeší problematiku financování jednotlivých odvětví veřejného sektoru. Posuzuje postavení a funkci regionálního rozpočtu, zabývá se rozpočtovým určením daní a jeho implikací pro krajskou samosprávu. Rovněž je zaměřena na problematiku zdaňování územních samosprávních celků a uplatnění finanční kontroly při hodnocení efektivnosti veřejné správy a veřejného sektoru.

Třetí závěrečná část „Vnější systémové okolí – podnikatelská sféra a nestátní neziskový sektor“ se pokouší o zmapování vývoje a současného stavu hospodářské struktury v Jihomoravském kraji. Zkoumá spolupráci podnikatelského sektoru s organizacemi neziskového sektoru, participaci nestátních ne-

ziskových organizací na rozvoji kraje. Pojednává také o způsobu organizace a realizace veřejných sociálních programů a jejich organizační struktury.

Tento dílčí výstup výzkumného záměru řeší problematiku efektivnosti a financování veřejné správy a jejich složek v dostatečné šíři. Jeho výsledky jsou přínosem jak pro teorii, tak i pro praxi daného regionu.

* Role veřejného sektoru v procesu identifikace faktorů efektivnosti rozvoje Jihomoravského kraje v kontextu s reformou veřejné správy. Výzkumná studie kolektivu autorů Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity. Brno 2002, 159 s.

P. KUZMOVÁ

Věnováno pravopisu

Je až s podivem, kolik času je v našich školách věnováno pravopisu, zejména pak nácviku psaní výrazů s y x i , psaní velkých písmen, skupin *mně x mě, bje x bě*, otázkám interpunkce. A přece výsledky úmorné výuky nebývají vždy úměrně snažení učitelů a žáků. Část viny na tomto neblahém stavu nesou snad i Pravidla českého pravopisu. Ta prošla poslední větší úpravou v roce 1993 a značná část příslušníků zejména starší generace neměla příležitost se s ní systematicky seznámit. Pro zajímavost – víte, že musíte psát dům U Tří orlů, lékárna U Černé růže, ulice Na Hrázi, ulice Pod Lesem, ul. Za Nemocnicí? Jak patrně, po předložce nyní píšeme slovo vždy s velkým písmenem. Je vám známo, že jsme se vrátili k psaní *citron, balkon, vitamin, intenzivní*, tedy se samohláskami bez délky?

Po desítky let byla u nás vydávána nejruznější pravopisná cvičení. Byla po nich vždy obrovská poptávka, mnohá se dočkala neuvěřitelného počtu reedic a mimořádně velkých nákladů. K nim ke konci roku 2002 přibyla aktuální knížka Cvičení z českého jazyka. Pravopis. Napsali ji středoškolská profesora František Kalandra a Helena Straková a docentka Pedagogické fakulty MU Karla Ondrášková. Knížku vydala Masarykova univerzita ve Vydavatelství MU (Brno 2002, 128 stran).

dovat? A v neděli, kdy by měli čas na studium nebo na trochu odpočinku, musí na brigádu. Je záhadou, myslí-li někdo na tu bídnou organizaci jejich studia a na bezohlednost a nešetřnost, s jakou se plýtvá jejich zdravím. Mají přece jistě právo, aby měli dostatek času ke studiu i na nejnmutnější rekreaci.

Ta organizační neschopnost projevuje se i jinde. Rychlíky od Bratislavy zpožďují se o 2 až 3 hodiny. Je to zaviněno tím, že není dosti železničního personálu, jehož značná část byla odvedena do průmyslu, anebo je to vinou té organizační neschopnosti a nedbalosti? Pravděpodobně je to zaviněno obojím.

Nebo jiný doklad. Právě se nesmírným nákladem restaurují Karlovy Vary, aby mohly být zase otevřeny pro mezinárodní zájemce. Nejdříve do nádherných tamních hotelů a lázeňských budov bylo nastěhováno vojsko a rekreanti ROH, neboť lázně prý nejsou pro povaleče, ale pro lid, a když tam bylo všechno zničeno, zpusťeno, zdemolováno, přišlo se k moudrému poznání, že lázně jsou především pro nemocné a že jsme se zbytečně připravovali o drahocenné cizí valuty. Takové jsou výsledky, když lidé úzkého rozhledu, nekompetentní, podprůměrně inteligentní osobují si právo organizovat a spravovat tak složitý organismus, jakým je společnost. A takových dokladů by byla celá řada. Stačí projít pohraničím, aby si člověk uvědomil, co drahocenných národních hodnot tu bylo zničeno barbarským drancováním a přímo lupičským řáděním. Stěhovalo se tam tolik živlů pochybných, jimž ponechána úplná zvůle, jen když budou hlasovat pro komunistickou stranu. Tak musí stát a národ platit nesmírné odškodné za politiku této strany slepě řízené touhou po moci. Ať se národ utopí v krvi a ohni, jen když její moc bude uchována, jen když ona bude mít více než 50 % hlasů, aby mohla diktovat!

Na Filozofické fakultě brněnské univerzity přednášel marxismus-leninismus dr. Dušan Novák. Píší úmyslně „brněnské univerzity“ nikoli „Masarykovy univerzity“, poněvadž to, co se na této univerzitě dnes děje, je zneuctěním jména Masarykova. Vlastně to už není univerzita. Filozofie se tam už nepřednáší, estetika přednáší jakýsi nekvalifikovaný asistent, o logice, etice se tam posluchači ničeho nedozvědí, bude prý tam brzy více asistentů a aspirantů – jak se ty vědecké tituly dnes jmenují – než posluchačů, kteří málem více času stráví na brigádách než na přednáškách. Nuže tento dr. Novák, horlivý tlumočník marxismu-leninismu byl najednou obviněn, že je ve spojení se Západem. Byl souzen a odsouzen na 23 let. Takové spolehlivé a důvěryhodné tlumočnický marxismu má komunistická strana. Těžko nepsat satiru.

Dr. Kalousek, jiné vědecké lumen Filozofické fakulty, býval asistentem u prof. archeologie dr. Šimka, byl nyní jmenován – s prominutím vědeckých zásluh – profesorem této fakulty. Píše vědeckou práci: Architekto-

nika, topografie a archeologie Gottwaldova rodného domku. Zkoumá každý kachlík v kamnech, každé prkno podlahy, každý zbytek hraček, každý střep nádoby atd. Práci prý vydá Akademie věd. Práce opravdu důstojná dnešní Akademie věd. Taková věda se dnes pěstuje na Filozofické fakultě brněnské univerzity. Není to už univerzita, je to škola pro pěstování a propagování marxisticko-leninského byzantinismu. A není nic divného, že z této fakulty, z ohniska tohoto byzantinského horlení, mohl vzejít návrh, aby Gottwald byl zařazen vedle Marxe, Engelse, Lenina a Stalina mezi klasiky marxismu. Takový návrh, aby byl uskutečněn, potřeboval by ovšem mezinárodní sankce. Ale pro naše horlitele je ovšem tento návrh příznačný.

Aleš napsal nový vědecký spis. Ale nemůže jej vydat svobodně, jak tomu bylo dříve. Ačkoli je to práce ryze odborná z oboru elektrotechnického, musí dříve projít cenzurou zvláštní komise, v níž se uplatňují i vlivy politické i osobní. Tak se i z věcí, které bývaly dříve samozřejmé, dělá dnes komplikovaný problém. Když někdo vědecky nepracuje, je zahrnut výtkami, a když vědecky pracuje, vystavuje se nebezpečí zápasu, ježž proti němu zákeřně osnuje vědecká žárlivost.

Ano, mám-li udělat trochu osobní konfese, takové to bylo se mnou. Bylo ve mně něco, ať už v mém nadání, ať v mých názorech, ať v mém chování a v mých vztazích k ostatním lidem, co mě bezděčně a nechtěně posunovalo mezi první v tom okruhu, ve kterém jsem právě žil. Už na gymnáziu, ač jsem nebyl vždy nejlepší svým prospěchem, třeba jsem býval s vyznamenáním, byl jsem spontánně uznáván za jakéhosi duchovního vůdce třídy. Proto také, ať už běželo o jakékoli zastupování třídy, o jakoukoli deputaci k profesorům či řediteli, vždy jsem byl posílán já. Proto také jsem byl zvolen, abych při našem maturitním věnečku promluvil jménem třídy na rozloučenou s naším studijním městem. Potom v hradecském semináři záhy jsem se stal vedoucím mluvčím svého ročníku a ocitl jsem se v čele reformních snah, pro něž jsem pak byl z tohoto učiliště vyloučen. Na univerzitě ve Vídni jsem měl příliš mnoho hmotných starostí, než abych se byl mohl nějak důrazněji společensky uplatnit. Než i tak jsem tam byl první mezi tehdejšími českými studenty, kteří si všímali emancipačních politických a sociálních snah dělnictva, jak o tom svědčí mé referáty ve „Slovanu“. A když jsem přišel na univerzitu v Praze, zase jako organizátor večírků „Nového života“, jako jeden z redaktorů „Rozvoje“, jako hlavní mluvčí v literárním sdružení mladých adeptů poezie „Renaissanci“, ocitl jsem se v čele obdobných snažení tehdejší univerzitní mládeže. Na univerzitě v Paříži jsem se věnoval cele jen svému studiu. Ale i tam jsem přemýšlel, s jakým novým vědeckým studijním předmětem bych se vrátil domů, a zajímal jsem se o vědecké studium žurnalismu, jemuž jsem pak už zůstal věren a které bylo u nás novinou (tj.

půdou dosud neobdělávanou). Byl jsem později též první, kdo u nás na univerzitě přednášel o žurnalismu. Jako profesor na reálce v Novém Městě byl jsem uznávaným duchovním vůdcem mladé generace a vůbec duchovního života v tomto městě i v širém okolí. Proto jsem byl též při převratu r. 1918 jmenován předsedou národního výboru a v den osvobození měl jsem slavnostní řeč před radnicí. A pak na univerzitě v Brně byl jsem první mezi vědci svého oboru, kdo začal u nás dělat sociologický výzkum, kdo napsal průkopnickou práci o sociologii dětství (ani v cizí literatuře nebylo díla obdobného), průkopnickou práci o sociologii dělníka, sedláka a inteligence a o sociologii morálky. Byl jsem první, kdo u nás založil Sociologickou revue, které se dostalo i pochvalného mezinárodního uznání na výstavě sociologických časopisů v Alatanzasu na Kubě. Byl jsem první, kdo u nás napsal průkopnickou práci o sociologii města. Stál jsem v čele lidovýchovných snah na naší univerzitě a prokázal jsem to nesčetnými lidovýchovnými přednáškami a kurzy. Byl jsem první, kdo na naší univerzitě založil Filozofickou jednotu, a byl jejím dlouholetým a později prvním čestným předsedou.

Zkrátka pod tlakem určitého neodolatelného vnitřního puzení, jež mě vedlo k tomu, abych se nespokojoval jen prostředností a průměrností, nýbrž abych vždy usiloval o nadprůměrnost, ale i pod vlivem vnějších různých okolností, v nichž se tajilo jakési uznání mých nadprůměrných hodnot intelektuálních i morálních, ocital jsem se vždy mezi prvními svého druhu a v popředí vedení. Vědomě jsem o to neusiloval, přišlo to jaksi samo sebou. A jsem vděčný životu i své práci, že se tak stalo. A bylo mým nejrůznějším přáním, aby se tento niterný tlak k nadprůměrnosti a nadprostřednosti stal trvalým znakem našeho rodu.

© Jan Kyzlink a další dědicové